پنجابی دا اپنا عروض

(چھندا بندی)

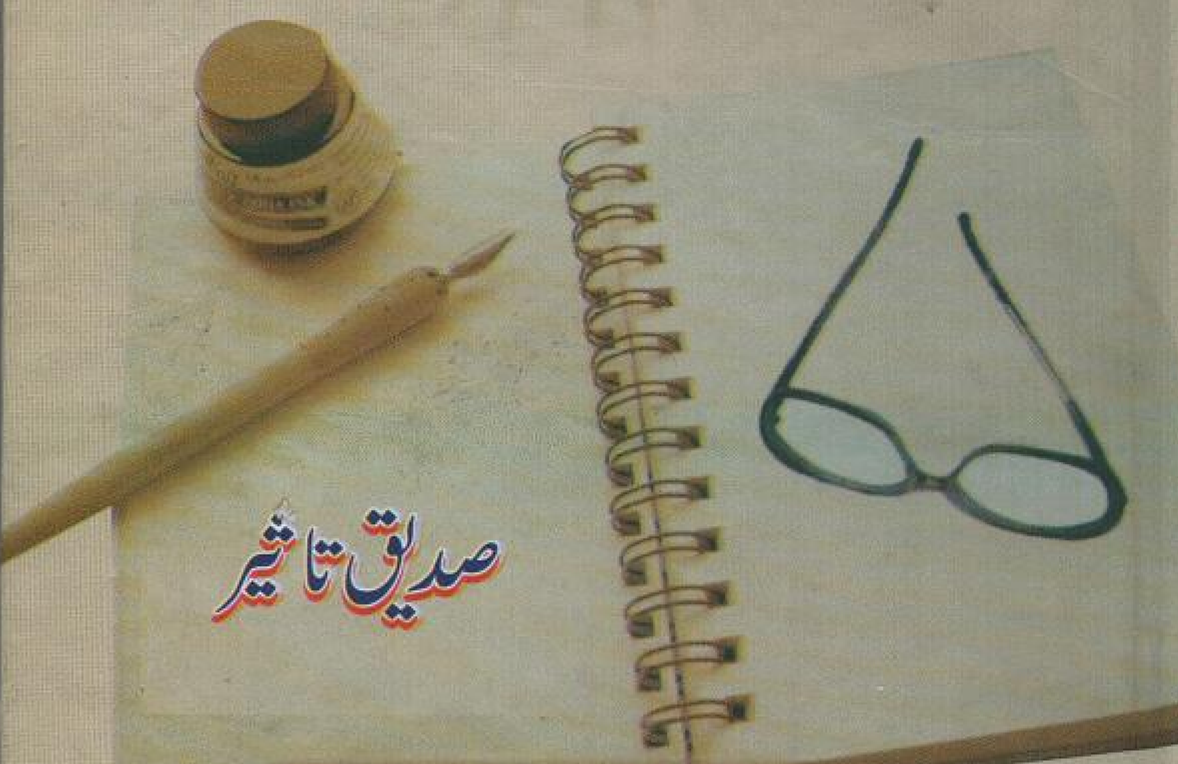

صدیق تاثیر

بزم فقیر پاکستان

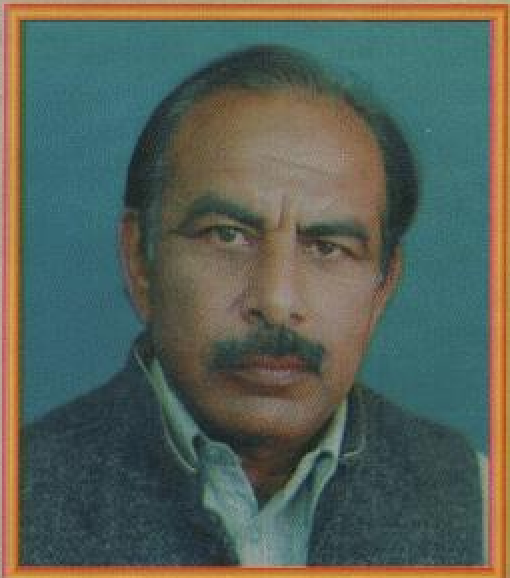

جان پچھان

اصل ناں: محمد صدیق

ادبی: صدیق تاثیر

ولدیت: نواب دین (مرحوم)

تاریخ پیدائش: ۱۰-۱۰-۱۹۵۱

تعلیم: فاضل پنجابی، فاضل فارسی (درس نظامی)

لکھتاں: (۱) رباعیات تاثیر (پنجابی رباعیاں) مطبوعہ ۲۰۰۷ء جنہوں مسعود کھدر پوش ایوارڈ (پنجواں انعام)، ورلڈ پنجابی فورم گجرات توں ایوارڈ (دوجا انعام) ملیا تے اکادمی ادبیات اسلام آباد دلوں قومی ادبی ایوارڈ ۲۰۰۷ء سید وارث شاہ ایوارڈ نال نوازیا گیا

(۲) پنجابی دا اپنا عروض: (پنجابی عروض دی پہلی کتاب) مطبوعہ ۲۰۰۹

چھپڈ یاں پیئاں:

۱۔ حسن آوارگی (اردو غزلاں دا مجموعہ)

2۔ تیشہ فکر (فارسی غزلاں دا مجموعہ)

3۔ بن پیڑاں تاثیراں ناہیں (پنجابی غزلاں دا مجموعہ)

پتا: صدیق تاثیر، شیش محل پارک، گلی نمبر ۲ گوجرانوالہ روڈ، شیخوپورہ

موبائل: 0322-3229313

پنجابی دا اپنا عروض

(چھندا بندی)

صدیق تاثیر

بزمِ فقیر (پاکستان)

B2-125/3' ٹاؤن شپ' لاہور 54770

PUNJABI DA APNA AROOZ
(Chanda Bandi)

By: Sadiq Taseer

Price: Pak Rs.200.00, U.S. $ 10.00, U.K. £ 5.00
Edition: April, 2009.
Published by: Muhammad Junaid Akram
Secretary, Bazm-e-Faqir, Pakistan
Mailing Address: 125/3-B2, Township Lahore, Pakistan
Phone: 92-42-5150271
Mobile:92-300-9485536
E-mail:junaidakram65@hotmail.com

مُل: 200 روپے
ایڈیشن: اپریل 2009ء

بزم فقیر پاکستان بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دی یاد وچ قائم ہون والا علمی، ادبی تے ثقافتی ادارہ اے۔ اسیں اپنیاں علمی، ادبی تے ثقافتی سرگرمیاں جاری رکھن وچ محکمہ اطلاعات تے ثقافت، حکومت پنجاب، لاہور دے مالی مل ورتن لئی شکرگزار آں۔

بلبل پنجاب بابائے پنجابی حضرت ڈاکٹر فقیر محمد فقیرؒ

تے اوہناں دے مان جوگ شاگرد تے میرے استاد

جناب اسیرؔ سوہلوی

ہوراں دے ناں

جاہل شاعراں نوں ذرا سمجھ آوے شعر موزوں لکھ سنائیے جی
علم شاعری دا جس پتا نائیں اوس نوں علم عروض پڑھائیے جی

(سید وارث شاہؒ)

ہسن کھیڈن نال لے گیا پا گیا اے وچ فکراں
پاٹی لیر پرانی وانگوں ٹنگ گیا وچ کِکراں

(اسیرؔ سوہلوی)

بسم اللہ

میری بڑی دیر توں خواہش سی پئی کسے اُستاد کولوں پنجابی دے اپنے عروض بارے کتاب لکھوائی جائے۔ پنجابی دے شعر و ادب نال ایہہ ٹریجڈی اج کل تاں ودھدی ہی جارہی اے کہ اکثر لوک شعری عروض دے جانو ہی نہیں۔ ایویں ویکھا ویکھی شاعری کری جارہے نیں۔ بحراں توں ناواقفیت' گھسے پٹے موضوع تے ناقص خیالاں نال بھرے بے جان شعر پڑھ پڑھ کے تے بدمزگی ہوندی رہندی اے۔

ون سونے موضوع' بانکے خیال' شعری کمالاں نوں اُکا ای زوال آندا جارہیا اے۔ میں اگے وی اک وار لکھیا سی پئی ناظم تے شاعر وچ فرق ہوندا اے۔ ہر ناظم شاعر نہیں ہوندا۔ شاعری تاں اوہو ای ہوسکدی اے جیہدے وچ شعریت نظر آرہی ہووے تے فیر شعر تاں اوہو ای سوادی ہوندا اے جنہوں پڑھدیاں روںگٹے ہی کھڑے ہوجان۔ جیہڑا دل تے اثر کرے تے دماغ نوں سوچیں پادیوے۔ پر ساڈے اج دے شاعراں وچ ایہو جیہی گل اُکا ای مکدی جارہی اے۔ روز دے روز کئی کئی شعری مجموعے چھپدے جارہے نیں۔ پوری پوری کتاب پڑھ چھڈی دی اے پر وچوں اک وی شعر نہیں لبھدا۔ کتاب مُکا کے سوچنا پیندا اے کہ ایس کتاب دا موضوع کیہ سی؟ جے کسے شاعر نوں آکھو تے اوہدا خیال ایہو ای ہوندا اے مرزا غالب تاں میں ہی ہاں۔ میں اجیہے شاعراں نوں وی ملیاں جیہڑے اُکا بے وزن تے نکمے شعر سنا کے تے چیخ چیخ کے دعوے کر رہے ہوندے نیں میرا شعری مجموعہ چھپ لین دیو لوکیں بلھے شاہ تے وارث شاہ نوں بھُل جان گے تے ہر کوئی میرا ای دیوان چُکی پھرے گا۔ حقیقی گل تاں ایہہ ہوندی اے کہ گل کرن والے نوں ایہہ وی نہیں علم ہوندا کہ اوہدا شعری مجموعہ ''دیوان'' نہیں صرف شعری مجموعہ اے۔

رسالے دی ایڈیٹری کر کے میں جو کجھ ویکھیا تے سکھیا اے اوہ جے کدی لکھاں تے کئی ''دانش ور'' مینوں قتل کران دے پروگرام بناندے پھرن۔

ہتھلی کتاب لکھ کے صدیق تاثیر ہوراں میرے من دی مراد پوری کیتی اے۔ ایہہ کتاب میرے جیہے کئی شعروادب دے طالب علماں لئی سبق دا کم کرے گی۔ (جے کوئی اپنے آپ نوں طالب علم سمجھے تاں) ساڈے ادبی حلقیاں وچ تاں چوکھے لوک جماندرو اُستاد ای ہوندے نیں۔

صدیق تاثیر ہوراں ایدوں پہلوں پنجابی رُباعیاں دا مجموعہ تہاڈی سیوا وچ پیش کر کے اکادمی ادبیات پاکستان اسلام آباد ولوں قومی ادبی ایوارڈ (سید وارث شاہ ایوارڈ) اِک لکھ دا پہلا انعام حاصل کیتا تے ملک دے سارے ادبی حلقیاں توں شاباش کھٹی تے ایہہ دوجا علمی تے ادبی معرکہ وی ان شاء اللہ اوسے سطح دا کم ثابت ہووے گا۔ تسیں پڑھو تے صدیق تاثیر نوں واہوا شاباش دیو۔

۱۵ اپریل ۲۰۰۹ء

محمد جنید اکرم
سیکرٹری
بزم فقیر پاکستان

مُکھ بند

ہن تیکر شاعری دے عربی' فارسی تے اردو علم عروض دیاں جنیاں وی کتاباں لکھیاں گئیاں یا چھاپے چڑھیاں نیں اوہناں دے کسے اک لکھیار نے وی ایس بریک تے گنجھلدار علم نوں کھولن دے دعوے کرن دے باوجود اُلٹا ایہنوں اک گورکھ دھندا جیہا بنا کے ای پیش کیتا اے تے ایہدے سمجھن وچ ہوروی اوکڑاں پیدا کردتیاں نیں۔

علم کوئی وی ہووے جدوں تیکر اوہدا مُڈھ لا' اوہدیاں بریکیاں' رمزاں تے اوہدیاں گنجھلاں نوں کھول کے بیان نہ کیتا جاوے تاں اوہ علم کدی وی لوکائی وچ نہ تے پرچلت ہوسکدا اے تے نہ ای پڑھیار ای اوہدے توں لابھ چک سکدے نیں۔

عروض دے علم دیاں کتاباں لکھن والیاں نے سانوں اج تیک بڑے بڑے گنجھلدار تے پیچیدہ گول کتیریاں دے چکر وچ ای رکھیا اے تے ایہو دس پائی اے پئی ایہہ علم عروض اَت پرانا اے تے ایہدی ایجاد دا سہرا عرباں دے سر ای بجھدا اے۔ ایہدے بانی مبانی خلیل بن احمد بصری نے ایہنوں ۰ ۷اھ وچ ایجاد کیتا سی۔ عرب وچ پرچلت ہون دے مگروں ایہنوں فارسی والیاں اپنایا تے اپنے مطلب موجب ایہدے وچ کجھ تبدیلیاں وی کیتیاں۔ اردو والیاں نے وی بھاویں ایہدے نال ایہو کجھ ای کیتا پر کدی کدی ایہہ پنجابی دے علم عروض کولوں وی کم لے لیندے رہے تے ایہنوں ہندی والیاں وانگر پنگل داناں دیندے رہے۔

ہر زبان دا آپو اپنا مزاج تے سبھا ہوندا اے۔ عربی زبان دا وکھرا مزاج اے تے فارسی' اردو زباناں دے وکھو وکھ سبھا نیں تے فیر ایہناں دا عروض پنجابی زبان دے مزاج تے کیویں پورا اتر سکدا اے؟ ایہدے مزاج تے تاں دیسی عروض "چھندا بندی" ای پوریاں اتردا اے۔

ایہو وجہ اے پئی فارسی والیاں نے کجھ عربی بحراں لے لئیاں تے کجھ چھڈ دتیاں تے اوہناں نوں اپنی زبان دے مزاج دے مطابق ڈھالن دے بڑے بھرویں جتن کیتے تے اجے توڑی اجہے جتن کیتے جا رہے نیں پر اردو وچ تے پنجابی وچ ایس طرحاں دا کوئی کم اجے تیکر سرے نہیں چڑھ سکیا۔

حالانکہ ایہہ پنجابی علم عروض ایتھوں دا (دیسی) علم عروض اے تے اردو' پنجابی' سندھی' پشتو تے بلوچی تے ہندی زباناں دے مزاج دے عین مطابق علم اے۔ پنجابی نوں اردو دی ماں ہون دا شرف حاصل اے تے ایہدے ایس اعزاز نوں سارے پارکھ تے محقق من دے نیں۔ اردو شاعر شروع توں ای اپنیاں شعراں وچ پنجابی زبان دے اکھر بڑے کھلے دل نال ورتدے وی نیں۔ ہور تے ہور میر تقی میر توں لے کے علامہ اقبال تیکر دے اُچ کوٹی دے شاعراں نے پنجابی علم عروض دیاں کئی من پسند بحراں وی اپنی اُردو شاعری وچ ورتیاں نیں پر ایہدے باوجود اُردو دان طبقہ پنجابی دے علم عروض (چھندا بندی) دی قدامت تے جسامت دا کھلے دل نال اعتراف کرن نوں ہرگز تیار ہوندا نظر نہیں آوندا۔

ایہہ سب کجھ کسے تعصب دی وجہ توں نہیں سگوں ایس توں اے کہ پنجابی دے علم عروض دی اج توڑی کوئی کدھرے کتاب جو نہیں چھپ سکی۔ نہ ایس پاکستانی پنجاب وچ تے نہ ای ہندوستانی پنجاب وچ۔ سوائے اک دو مضموناں دے جیہڑے بڑے ادھورے چھپے نیں۔

پنجابی شاعری دے تول' وزن تے ناپ دا اپنا دیسی نظام اے جیہڑا ہزاراں سالاں توں پنجابیاں دی توجہ نہ کرن توں بڑا پچھے چلا گیا اے تے اسیں پنجابی صدیاں پرانے عربی' فارسی علم عروض نوں ای ایتھوں دی شاعری تے لاگو کرن تے تُلے ہوئے آں۔ کیہ اسیں ایس طرحاں اپنی شاعری' اپنیاں زباناں دے مزاج نال دھرو نہیں کر رہے؟ بڑے ہرکھ والی گل اے پئی اساں پنجابیاں اپنی شاعری دے اَت پرانے تے

قدیم علم عروض جیہنوں ہندی والے (پنگل) داناں دیندے نیں اج توڑی کوئی لابھ نہ چکیا تے پنجابی دے پڑھے لکھے شاعراں وی ناواقفی پاروں ایہدے ول سدا کنڈ ای کیتی رکھی۔

ایہناں ساریاں گلاں نوں مکھ رکھ کے میں ایہہ فیصلہ کیتا پئی عربی فارسی تے اردو عروض وچ کوئی نواں تجربہ کرن دی تھاویں (یا سوکھا کر کے لکھن دی مغز ماری کرن نالوں) کیوں نا پنجابی شاعری دے اپنے خالص تے نرول علم عروض نوں ای جیہڑا کہ کوئی بوہتا اوکھا وی نہیں ہور سوکھا تے آسان کر کے عربی عروض دے تناظر وچ ای پیش کیتا جاوے۔

تے پنجابی عروض دے اوہ سارے وزن 'تول' (چھند) دسے جاون جیہڑے کہ اردو والیاں نے نہ صرف اپنی شاعری وچ ورتے سگوں اج توڑی اپنائے وی ہوئے نیں۔ اردو والے شاید ایس گل توں بے خبر نیں پئی اوہناں دی شاعری تاں ڈھیر اگے جا پہنچی اے پر اوہناں دا عروض اوتھاویں جم کے رہ گیا اے۔ تاں ای تے اوہ اپنی شاعری دے علم عروض نوں جیہڑا کہ آخری ساہواں تے پہنچا کھلوتا اے مانگویں علم عروض دی آکسیجن دیندے نظر آوندے رہندے نیں تے زحافاں دے ہٹکورے بھردے رہندے نیں۔

میں بوہتے پنجابی شاعر ایہجے وی ویکھے نیں جیہناں نوں عروض ناں دی کوئی کسے شے دا لکھ پتا نہیں اے تے خاص ساڈی نویں نسل دا تے اللہ ای حافظ اے جیہناں کول ہور کجھ ہووے تاں ہووے پر موزوں تے باوزن شاعری اُکا نہیں لبھدی۔ اوہناں نوں اوہناں دی ایس بے راہ روی دی شکایت کریئے تاں اوہ بڑی حیرانی نال ایہو جواب دیندے نیں۔ کیہ پنجابی دا وی کوئی عروض ہے وے؟ تے جے ہے وے تاں ایہدی اج تیک کوئی کتاب کیوں نہیں چھپی؟ اوہناں نوں کیہ دسیئے؟ پئی علم عروض شاعری لئی کِنا کو ضروری اے تے ایہدی کتاب کیوں نہیں چھپ سکی!

ساڈا پنجابی دا اک بہوں پرانا اکھان اے پہلاں تول تے پھر بول۔ بول توں بغیر تول کجھ نہیں تے تول توں بغیر بول کسے کم نہیں۔ تول تے بول (شعر تے وزن) دا ازلی سانگا اے تے ہمیشہ ایہہ سمبندھ رہناں اے۔ کئی پڑھے لکھے اردو پنجابی شاعر عروض دی اُکا کوئی ضرورت ای نہیں سمجھدے تے اوہ مولانا روم دے ایس مشہور شعر۔

شعر می گویم بہ از قندو نبات

من ندانم فاعلاتن فاعلات

نوں دلیل دے طور تے جھٹ سنا دیندے نیں۔ اوہ نہیں جان دے پئی مولیناؔ ہوراں تاں ایہہ گل عجز پاروں کیتی اے ورنہ اوہناں ہزاراں شعراں دی ضخیم مثنوی وچ کدھرے کوئی اک شعر وی بے وزن نہیں دسدا۔

میں ہور کیہ کہواں پئی چلو کتاب لکھنا تاں قدرے سوکھا کم ای سہی پر اوہنوں چھاپے چڑھانا تاں لکھن نالوں کدھرے اوکھا کم بن چکا اے۔ ایہہ کم ہن کوئی حکومت یا حکومتی ادارہ ای نیپرے چاڑھ سکدا اے۔

میں پنجابی علم عروض دی جو ایہہ کتاب ترتیب دتی اے ایہہ کوئی صرف پنجابی شاعراں دے ای لابھ چکن جوگی نہیں سگوں اردو والے وی میری ایس نکی جیہی کاوش توں پورا پورا فائدہ اٹھا سکدے نیں۔

اردو ہووے یا پنجابی میری کوشش ایہو اے پئی ایہہ دوویں زباناں (جیہناں دا آپو وچ ماں دھی دا رشتہ اے) دنیا دیاں بین الاقوامی زباناں دے موڈھے نال موڈھا لا کے چل سکن۔

پنجابی وچ اُنج تاں دنیا دے ہر علم دی کتاب چھپ چکی اے یا چھپ رہی اے۔ اجیہیاں علمی ادبی سماجی تے ثقافتی تے تہذیبی ترقی دے موضوعاں تے چھپیاں کتاباں وچ تعلیمی تے معاشرتی تے ویلے دیاں لوڑاں تے تھوڑاں پوریاں کیتیاں نیں تے ون سونی لوکائی ایہناں توں لابھ چک رہی اے۔ جے نہیں تاں صرف پنجابی علم

عروض دی کوئی کتاب اجے توڑی چھپ کے مارکیٹ وچ نہیں آئی۔ سگوں اردو وچ وی اجے توڑی اس طرحاں دی کوئی کتاب نہیں چھپ سکی۔

میری ایہہ کوشش اے پئی جیہڑا بندہ شعر دا ذوق شوق تاں رکھدا اے پر شعر نوں پرکھن جوگا نہیں۔ اوہدے وچ شعر نوں جاچن تے پرکھن دی صلاحیت پیدا ہو سکے تے شاعر لوک ایس کتاب نوں پڑھ کے اپنی شاعری نوں ہور وی چمکا سکن۔ کیوں جے وزن تے تول توں بغیر شعر، شعر ہر گز نہیں ہوندا۔ ہور کجھ ہووے تاں ہووے ایہہ گل ہر زبان دے عالم تے استاد من دے نیں پئی وزن تے تول توں بناں شعر مکمل شعر نہیں اکھوا سکدا تے عروض دے علم توں بغیر کوئی شاعر کامل شاعر نہیں منیا جا سکدا۔ میں اپنی ایس کتاب ''پنجابی شاعری دا اپنا عروض'' نوں پنجاں باباں وچ ونڈیا اے۔ جیہدا ویروا کجھ ایس طرحاں اے:

پہلے باب وچ عروض (چھندا بندی) دی لوڑ تے اوہدے مُڈھ بارے جانکاری دِتی اے جیہڑی کہ تواریخ دے عین مطابق اے۔

دوجے باب وچ وزن، تول دی موسیقی نال سانجھ دی دس پائی اے تے تیجے باب وچ پنجابی شاعری دیاں کجھ مشہور صنفاں تے اصطلاحواں دسیاں نیں تے چوتھے باب وچ شاعری دے ماترائی نظام نوں موضوع بنایا اے تے پنجویں باب وچ ''چھندا بندی'' دا ویروا کیتا اے۔

فقیر صدیق تاثیر
شیخوپورہ

پہلا باب

عروض (چھندابندی) دی لوڑ تے اوہدا مُڈھ

عروض، پنگل، چھند شاستر تے ''چھندا بندی'' دے اِکو جیہے ای معنے نیں ایہہ اوہناں اصولاں، قاعدیاں تے کلیاں دا ناں اے جیہناں دی مدد (ورتوں) نال شعر دا وزن، تول تے بحر کڈھی جاندی اے۔ جس طرحاں ہر جنس دا کوئی نہ کوئی ناپ تے تول ہوندا اے۔ ایسے طرحاں ہر شعر (نظم، غزل) دا وی وزن، تول تے ناپ ہوندا اے۔ جویں ناپ تول توں بغیر دنیا جہان وچ کوئی جنس ہتھ نہیں آوندی اوسے طرحاں کوئی شعر (نظم، غزل) وی نہیں لکھی جاندی۔ دنیا جہان نے جس طرحاں آپو اپنیاں جنساں مطابق اوہدا ناپ تول گھڑیا ہویا اے۔ اُنج (شعروشاعری) دے وزن وی بنائے ہوئے نیں۔

ہر ملک تے ہر زبان دی شاعری دا آپو اپنا علم عروض اے۔ بحراں تے میٹراں (چھنداں) دے آپو اپنے سچے گھڑے ہوئے نیں۔ ہر بول دا کوئی نہ کوئی تول ہوندا اے تے ہر شعر دا کوئی نہ کوئی وزن۔ وزن تے تول، بحر تے میٹر توں بغیر کوئی نظم کوئی غزل نہیں ہوندی۔ ایتھوں تیک پئی آزاد شاعری وی اک وزن رکھدی اے۔ نظم، غزل تے شعراں دے وزن گھڑن والے اصولاں داناں ای عروض (چھندا بندی) اے۔

ساڈے ملک (پاکستان تے ہندوستان) وچ صدیاں توں شاعر عربی، فارسی عروض دی ورتوں کردے چلے آ رہے نیں۔ تاریخ گواہ اے پئی کئیاں لوکاں ایہنوں اَت آسان کرن دیاں ون سونیاں کھیچلاں کیتیاں۔ سید انشاء اللہ خاں انشا نے چت لگن تے پری خانم دے سوکھے رکناں تھیں شعراں دی تقطیع (ونڈ) کرن دا رواج کڈھیا۔ کسے نے ''تن تنا تن'' طرحاں دے حرفاں دی گھڑت کیتی تے کسے دھن دھنا دھن دے اکھر

گھڑ لئے۔ ایس طرحاں دیاں ایہہ اصطلاحواں گھڑن نال شاید اوہ چاہندے سن کہ اوس ویلے دے پرچلت عروض (عربی فارسی عروض) نال اوہ اپنا سمبندھ مکا سکن وچ کامیاب ہو جان گے پر ایس طرحاں نہ ہو سکیا۔ کاش ایہہ لوک ایتھوں دے مقامی تے دیسی عروض (چھندا بندی) توں واقف ہون دا چارا کردے تے ایسے نوں ای پرچلت کرن دے جتن پوردے۔ تاں ہن تیکر ایتھے لہراں تے بحراں ہو چکیاں ہوندیاں۔ جیہڑا عروض ایتھوں دیاں زباناں دے مزاج مطابق سی اوہنوں مجھن تے رواج دین دا بھرواں کسے وی کوئی چارا نہ کیتا۔

پر کجھ لوکاں فیر وی اردو شاعری دے واسطے ہندی علم عروض جیہوں ہندی والے پنگل دا ناں دیندے نیں سفارش تے حمایت کیتی۔ مولوی عبدالحق، نظم طباطبائی، میراں جی، مولینا تاجور نجیب آبادی، پنڈت کیفی، عظمت اللہ خان مصنف سریلے بول۔ پروفیسر گیان چند جین تے پروفیسر مسعود حسین خاں ورگے اُچ کوٹی دے عالماں تے عروضیاں نے بڑا رولا پایا پئی ایتھوں دی شاعری واسطے عربی فارسی عروض دی نہیں ہندی عروض جیہنوں ہندی والے پنگل تے پنجابی چھندا بندی آکھدے نیں لوڑا اے۔

جدوں وی کوئی زبان جمدی تے پرچلت ہو جاندی اے تاں اوہدے وچ شاعری (گیت، چھند، بحر) وی پنگر آوندے نیں۔ کسے وی زبان دی شاعری اوڈی ای پرانی تے قدیم ہوندی اے جنی کہ اوہ زبان پرانی تے قدیم ہووے تاں ای تے دنیا جہان دیاں اَت پرانیاں زباناں دے پہلے لکھتی عمونے شاعری (نظم) وچ ای لبھدے نیں۔

ایتھے (ہندوستان) وچ آریاواں دے آون توں وی بوہت پہلاں پنجابی زبان بولی (پڑھی لکھی) جاندی سی۔ ہڑپہ دی رہتل تے وسیب دیاں چونہہ کوٹیں دُھماں سن۔ آریا جدوں ایتھے آئے تاں کجھ چر ساتھے وسیب نوں تحراں تے پنجا کے ایتھوں دے علم و ادب دے چنگے گن اوہ اپنے نال لے گئے سن۔ جیہناں گناں وچ شاعری دا وڈا

گُن علم عروض (چھندا بندی) سی تے بوہت بعد وچ ہندیاں نے ایہدا ناں پنگل رکھ لیا۔ ہندی والیاں نے جنے چھند اپنائے ہن اوہ سارے دے سارے ساڈے ای چھند ہن۔

ہاں ہندی دے اپنے چھند (بحراں) تاں ای منے جاسکدے سن جے ہندی والیاں کول ساڈے نالوں پہلاں موجود ہوندے۔ ہندی ادب دیاں تواریخاں ایس حقیقت دیاں بھرویں شاہدی دیندیاں نظر آوندیاں نیں۔ ہندی اردو والیاں پنگل دا بانی پنگل رشی دسیا اے جدکہ اوہدا ناں پنجلی سی تے اوسے نے ای پنگل (علم عروض) چھندا بندی ایجاد کیتا سی جو ملتان (پنجاب) دا رہن والا سی۔ یعنی ایہہ سبھے چھند پنجاب دے سپتر نے ای مرتب کیتے سن۔

پنجابی علم عروض دی نینہہ اج توں ہزاراں سال پہلاں پنجاب دی سر سبز تے لہلہاندی دھرتی اُتے ای رکھی گئی سی تے گنگا جمنا دے وسنیک ایہہ مٹھا تحفہ ایتھوں ای اپنے نال لے کے گئے سن۔ اج اسیں اپنی علمی ادبی تواریخ دی ناواقفی پاروں ایس گُن ونتے تے سچے لابھ وند علم نوں ہندوواں دے کھاتے وچ بڑے فخر نال پا رہے آں۔ سچی گل تاں ایہہ وے پئی سنسکرت' ہندی تے اردو والیاں نے شاعری دے وزن تے تول دے ساڈے کولوں ای لئے ہن۔ وزن تے تول دے سبھے اصول ساڈے وڈیاں دے ای متھے ہوئے ہن۔

فیر اک ہور تواریخی شہادت ایہہ وی اے پئی ہندوواں دا مشہور وید جیہڑا چھ سو سال قبل مسیح لکھیا گیا اوہ پنجاب وچ ای لکھیا گیا سی۔ جیہدے وچ وکھ وکھ اُنی بحراں (چھند) موجود ہن۔ ایہناں بحراں (چھنداں) دے باقاعدہ ناں وی دِتے گئے ہن۔ (۱) گائتری' (۲) ترشٹپ' (۳) اُنسٹم' (۴) جگتی' (۵) اُشنک' (۶) پنکتی' (۷) ورتی' (۸) آتیشٹی' (۹) شاک وری' (۱۰) اَت جگتی' (۱۱) اٹ شش ورتی' (۱۲) اشٹی' (۱۳) دھرتی' (۱۴) ان دھرتی' (۱۵) پرگادھ باراہت' (۱۶) ککھ' (۱۷) مہاں باراہت' (۱۸) اک یدے والے' (۱۹) دو یدے والے۔

آصف خاں مرحوم ہوراں دی کاڈھ موجب دنیا دی سب توں پہلی گرائمر نوں پنجاب وچ ای رچن دا اعزاز حاصل اے۔ جیہدا ناں "اشٹا دھیائی" سی۔ ایہہ پانی دی لکھت اے تے ایہدے وچ ایہنے گرائمر دے نال نال اصواتیات (آوازاں) تے علم عروض (چھندا بندی) دے اصول وی متھے نیں تے بیان کیتے نیں۔ سوادی گل ایہہ وے پئی عربی عروض دی نینہہ وی علم الصرف (گرائمر) دے انداز تے ای رکھی گئی اے۔

خلیل بن احمد جیہڑا کہ بڑا وڈا صرفی تے نحوی سی تے اوہ ورق کُٹن والیاں دے بزار وچوں لنگھ رہیا سی کہ اوہدے کناں وچ ہتھوڑے دی کھٹ کھٹ دی واج پئی تاں اوہنے علم الصرف دے انداز دے مطابق (ف ع ل) فعل نوں میزان متھدیاں ہویاں فعل نال ن دا لاحقہ لاکے فعلن کر لیا تے کھٹ کھٹ نوں فعلن دے وزن تے متھ لیا تے فیر اوس کجھ چر بعد عروض دا بوہت وڈا تے عالیشان محل تعمیر کر چھڈیا۔

ایس تواریخی علمی حقیقت توں بوہت گھٹ لوک واقف ہن پئی پنجابی دا اپنا علم عروض اج توں ہزاراں سال پہلے دا موجود اے۔ جیکر واقف ہوندے تاں چنگے بھلے پڑھے لکھے شاعر لوک پنجابیاں نوں کدی ایہہ مہنا نہ ماردے پئی کیہ پنجابی شاعری دا وی کوئی اپنا علم عروض ہے وے؟

کل تک ایہوں لوک پنجابی گرائمر نہ ہون تے پنجابی زبان دی لغت نہ ملن پاروں طرحاں طرحاں دے مہنے دیندے نہیں سن تھکدے پر ہن گرائمر تے لغت تے کیہ اللہ دے فضل نال ساڈے عالماں تے لکھیاراں نے ہر مہنا ای دھو چھڈیا اے۔ ایہہ سب کجھ علمی تے تواریخی ناواقفی پاروں ای ہوندا چلا آ رہیا سی۔ ورنہ پنجابی زبان دی گرائمر تے لغت اج توں بوہت پہلاں چھپ چکیاں ہن تے ہن تاں ایس سلسلے وچ ڈھیر ای لگ گئے نیں۔ ان شاء اللہ پنجابی دا علم عروض مرتب ہون توں (چھپن توں مگروں) اجیہے لوکاں دے مونہہ اپنے آپ ای بند ہو جان گے۔

اِنج کجھ لوک اجیہے سوال کریہندے نیں پئی پنجابی شاعری دا اپنا کوئی عروض

ہے تاں لیاؤ--- وکھاؤ؟ تے جدوں اسیں اوہناں نوں پنجابی چھنداں (بحراں) مثال دے طور تے کبت' دھوڑا' سرکھنڈی تے نشانی وغیرہ دے ناں دسنے آں تاں اوہ اگوں ترت آکھ چھڈدے نیں پئی ایہہ تاں تسیں ہندی شاعری دے علم عروض (پنگل) دی گل کر رہے او؟ اسیں تہاتھوں پنجابی شاعری دے علم عروض دے بارے پچھ رہے آں؟ ہن اوہناں دے بھیجے وچ ایہہ گل کس طرحاں پائی جاوے پئی جناب جی ایہہ بحراں تے ایہہ (چھند) ہندی والیاں اج توں بوہت پہلے ساتھوں ای لئے ہن۔

پر اوہناں دا وی کیہ قصور اے؟ قصور تے ساڈا اے جیہناں اجے توڑی اپنی شاعری دے ایس گن ونتے علم ول گوہ ای نہ کیتا۔ اسیں جیہڑی گل اج تیک آپ نہیں سمجھ سکے دوجیاں نوں کیویں سمجھا سکنے آں؟ جیہڑا کم آپ نہیں چھوہ سکے کسے دوجے (غیر) توں اوہدے نیپرے چاڑھن دی توقع کس طرحاں کیتی جاسکدی اے؟

دوجا باب

وزن، تول دی موسیقی نال سانجھ

شاعری تے موسیقی دا ساتھ دامن تے چولی والا اے۔ میراجی دے اکھراں وچ سب توں پہلاں آواز بنی تے آواز دے اتار چڑھا نال سُر بنے تے سُراں دے سنجوگ نال ای بولاں (شاعری) نے جنم لیا۔ فیر راگ وزن، تول دی ڈوری نال بجھ کے اوہ بول گیت (شاعری) بن گئے۔ عروض دی نینہہ ای موسیقی (ردم تے لَے) دیاں سُراں اُتے رکھی گئی اے۔

ورق کُٹاں دے تھوڑے دی کھٹ کھٹ دی آواز دا آہنگ تے لَے ای خلیل بصری کولوں فع + لن (فعلن) دی کاڈھ دا موجب بنی سی۔ نپے تلے تے موزوں اکھراں دی تکرار نال جیہڑا سُکھن پیدا ہوندا اے۔ جیہڑی تاثیر تے گھلاوٹ پنگر دی اے اوہدا ناں ای تے ترنم تے موسیقی اے۔

حضرت داؤدؑ دے مزامیر (غزل الغزلات) مشہور نیں تے اوہناں دا لحنِ داؤدی وی اک ضرب المثل بن چکیا اے۔ ہندوواں دے قدیم تے مقدس ویداں تے شاستراں وچ بھجن تے جیہڑے شبد تے منتر درج کیتے گئے نیں اوہ سارے دے سارے موزوں نیں تے اک آہنگ دے تحت ترتیب دتے گئے نیں۔ اوہناں شبداں، چھنداں تے منتراں دے اچارن لئی رشیاں نے چھندا بندی دے اصول گھڑے نیں جیہناں دی رُوح تے بنیاد موسیقی دیاں سُراں تے راگ راگنیاں ای نیں۔ ساڈی مقدس تے آخری آسمانی کتاب قرآن مجید دیاں سورتاں تے آیتاں وچ وی سرمست کر دین والا آہنگ موجود اے تے ایہہ آہنگ سورۃ رحمٰن وچ تاں ہور وی دوآتشہ ہو جاندا دِسدا

اے۔ جتھے موزونیت ہووے گی اوتھے اک ردم تے آہنگ (سُر تال) وی ہون گے۔

دنیا دے دوجے ملکاں وانگر پنجاب دے لوکاں دی رگ رگ وچ وی موسیقی تے راگ رچنا شروع توں ای سمائی ہوئی اے۔ ایتھوں دیاں ہواواں تے فضاواں سُر سنگیت دے ہلارے چڑھیاں نظر آوندیاں نیں۔ کسے وی ملک تے قوم وچ (اوتھوں دی مقامی زبان وچ) جدوں گیت جمدے نیں۔ اوہناں گیتاں دی ایہہ خاص خاص دُھناں تے رکھی جاندی اے جیہڑیاں مقامی مزاج تے موسیقی تے ادھارت ہوندیاں نیں تے فیر ہندی (پنجابی) شاعری تاں رس، لوچ، ترنم تے گھلاوٹ دی ای پیداوار اے۔ شاعری دی کوئی صنف وی ہووے موسیقی اوہدے وچ اک مُڈھلے جز دی حیثیت رکھدی اے۔ موسیقی اوہ جادو اے جیہدا اثر جنوراں تے وی ہوندا اے۔ موسیقی تھیں خوشی تے غم دیاں سبھے کیفیتاں نوں دُونا کر دیندی اے۔ موسیقی آواز دا لوچ تے اوہدی ہم آہنگی نوں لفظاں دے اُچارن وچ تاثیر بھر دیندی اے۔

نظم تے نثر دا مڈھلا فرق ای اصل وچ غنائیت تے ترنم اے۔ موزونیت تے غنائیت، عروض (چھندا بندی) دے بغیر ہرگز نہیں آسکدی۔ کیوں جے موزونیت تے غنائیت دے اصولاں تے قاعدے کلیاں دا ناں ای تے عروض (چھندا بندی) اے۔ ایہدا ایہہ مطلب ہرگز نہیں اے پئی شاعر شعر کہن توں پہلاں موسیقی دا علم حاصل کرے۔ سُر لئے دی جانکاری لوے۔ شاعری اک اجیہا کرنا ک تخلیقی عمل اے جیہدے وچ جذبے تے تاثر دے ملاپ نال کوئی وی دھن بن سکدی اے۔ جیہدے وچ نغمگی آپے کڈ آوندی اے۔ جتھے شعر تے نغمہ روپ پھڑ لوے اوتھے ایہدا مڈھلا عنصر ترنم تے نغمگی آپے آجاندی اے۔ شاعری نال موسیقی دا جوڑ کوئی نویں گل نہیں ایہہ شروع توں ای شاعری دیاں جڑاں وچ رچی وسی ہوئی اے۔

بابا فرید شکر گنج دے دوہے جیہڑا پنجابی شاعری دا مان تے تران نیں اوہناں دی موزونیت تے غنائیت دی تاثیر تے گھلاوٹ نوں ہر دور وچ منیا تے سراہیا جاندا رہیا

اے۔ پنجابی کافی دے بانی حضرت شاہ حسین لاہوری ہوراں دیاں کافیاں عالمی شہرت رکھدیاں نیں تے اوہناں اپنیاں کافیاں دے سرناویں نہ صرف وکھو وکھ راگ تے راگنیاں دے ناواں اُتے ای رکھے نیں سگوں اوہناں راگاں تے راگنیاں وچ ای لکھیاں وی نیں تے اوہناں خاص راگاں وچ اپنے جذبے پیش کردیاں ہویاں راگ دی تاثیر تے وقت ویلے دا لحاظ وی رکھیا اے۔ اوہناں دے ایس وڈگن توں وی صاف پتہ لگدا اے پئی اوہ نہ صرف سنگیت دیاں بھیتاں تے باریکیاں توں واقف سن سگوں اوس ویلے دی شاعری وچ پرچلت علم عروض (چھندا بندی) دی وی مکمل جانکاری رکھدے سن۔

مکدی گل ایہہ پئی موسیقی تے راگ رچنا دنیا دے ہر خطے وچ موجود اے تے دنیا دی ہر زبان وچ شاعری پائی جاندی اے۔ جویں راگ توں بغیر رچنا کجھ نہیں ایویں ای عروض (چھندا بندی) توں بغیر شاعری کجھ نہیں۔ کسے آکھیا سی پئی پنجاب تے پنجابیاں وچ شاعری تے آرٹ گٹ گٹ کے بھرے ہوئے نیں۔ پنجاب دے گبھرو پنجاب دیاں مٹیاراں تے پنجاب دیاں ماواں اپنے اپنے دل دیاں گلاں نوں اپنیاں مٹھیاں مٹھیاں تے جوشیلیاں کوتاواں وچ بیان کرن وچ استاد نیں۔ اوہ کوتاواں صدیاں توں چلے آوندے سینہ بہ سینہ ساڈے لوک گیت نیں۔ جیہناں وچ دنیا جہان دا ہر موضوع موجود اے۔

پنجابی شاعری دی گیت اک اجیہی صنف اے جیہڑی ایس دھرتی توں پھُٹی اے تے ایتھوں دی مقامی زبان تے ایتھوں دی رہتل تے ایتھوں دے وسیب وچ رچی وسی ہوئی اے۔ ایہہ لوک گیت لوکائی دی تخلیق نیں تے کسے وی گیت دے کسے لکھیار (شاعر) دا کسے نوں کوئی پتہ نہیں اے۔ ایہہ گیت اپنی موزونیت تے غنائیت پاروں صدیاں توں لوکائی دے دِلاں وچ گھر کیتے ہوئے نیں۔ ایہہ گیت سارے دے سارے موزوں (باوزن) نیں تے باقاعدہ بحراں تے میٹراں وچ تخلیق کیتے گئے نیں

اوہ بحراں تے اوہ وزن جو صدیاں توں ایتھے پر چلت رہیاں نیں تے اجے وی ہین۔

ظاہر اے پئی ہزاراں لوک گیتاں وچوں کوئی اک گیت وی عربی فارسی عروض دے پیمانیاں تے پورا نہیں اُتر دا تے جے پورا اُتر دا اے تے صرف ایتھوں دا مقامی تے دیسی عروض (چھندا بندی) ای اے۔

پنجاب دے ایہہ پنجابی لوک گیت پنجابی دیاں نچدیاں ٹپدیاں تے ون سونیاں بحراں وچ نیں جیہناں دا عروضی تجزیہ اج توڑی کوئی مائی دا لال نہیں کر سکیا۔ ایہناں وچ بے پناہ نغمگی اے۔ تاثیر تے گھلاوٹ اے تے سوز و گداز دے ہڑ پئے وگدے وسدے نیں۔ پنجابی شاعری دی سب توں قدیم صنف ایہہ گیت ای نہیں تے بعد وچ دوہا آوندا اے۔ باقی سبھے صنفاں بوہت بعد وچ آئیاں نیں۔ جیس ادبی فارمولے جیہناں اصولاں نوں مکھ رکھ کے ایہہ گیت کہے گئے نیں اوہناں اصولاں تے اوس فارمولے دا ناں ای تے چھندا بندی اے۔ ایہی پنجابی دا اپنا عروض اے۔ ایتھوں وی ثابت ہو جاندا اے پئی پنجابی عروض نال موسیقی دی سانجھ کیڈی کو پرانی اے تے قدیم وی اے۔ کیوں جے ایہناں لوک گیتاں وچ موسیقی ٹُٹ ٹُٹ کے بھری ہوئی اے۔ ساڈا اجنا کلاسک سرمایہ اے ماہیا، ٹپہ، ڈھولا تے لوک بولیاں تے دوہڑے؟ ایہہ سب کیہ نیں۔ جو اپنا وکھو وکھ آہنگ تے رنگ ڈھنگ رکھدے نیں جیہڑا موسیقی دیاں وکھ وکھ سُراں تے ادھارت اے۔ ساڈے صوفی بزرگاں (شاعراں) دا کلام اک پنجابی دا اجیہا ورثہ اے جیہڑا وکھ وکھ بحراں وچ اے تے ہر اک بحر دی وکھو وکھ سُر تے لے اے۔ جیہڑی اوہدے نال ای مخصوص ہو چکی اے۔

مثال دے طور تے بابا فرید دے دوہڑیاں دا اک وکھرا تے نویکلا رنگ تے آہنگ اے۔ ایسے طرحاں شاہ حسین دیاں کافیاں نویکلی طرز تے وکھری لَے رکھدیاں نیں تے اج توڑی گائیاں جاندیاں نیں۔ حافظ برخوردار تے پیلو دے مرزے دی دُھن تے لَے پورے پنجاب وچ اپنی نویکلتا پاروں نہ صرف مشہور اے سگوں دلاں وچ گھر کر

چکی ہوئی اے جیہدے وچ جوش تے روانی والی حد مکی ہوئی اے۔

میاں محمد بخش ہوراں دا سیف الملوک اک اپنی طرز تے سُر رکھدا اے۔ اجیہی طرز تے سُر جیہڑی دلاں وچ اپنی تاثیر تے گھلاوٹ پاروں کھبدی چلی جاندی اے۔ ایسے طرحاں مولوی غلام رسول ہوراں دی "احسن القصص" (یوسف زلیخا) دی لَے نہ صرف نویکلی تے سوز بھری اے سگوں اَت درد بھرے آہنگ دی ترجمانی کردی وسدی اے۔ سید وارث شاہ دی ہیر دی طرز تے لَے توں کون پنجابی تے باہر دا بندہ واقف نہیں؟ جیہدے بارے اردو دے اُچ کوٹی دے شاعر تے عالم سید انشاء اللہ خاں انشاء ہوراں نوں ایتھوں تیک کہنا پے گیا۔

سنایا رات کو قصہ جو ہیر رانجھے کا
تو اہل درد کو پنجابیوں نے لوٹ لیا

ایہہ ہیر دی سُر تے لَے تے اوہدے آہنگ دی ای ساری برکت سی جیہنے لکھنو والیاں سوجھواناں تیک وی لُٹ گھتیا۔ کجھ سیانیاں دا تے ایہہ وی آکھنا اے پئی وارث شاہ نے اپنی ہیر دا شہکار آہنگ تے ای تخلیق کیتا اے۔ ایہو وجہ اے پئی ایہدی کوئی نپی تُلی بحر نہیں کڈھی جا سکی۔ بھاویں اک دو سیانیاں نے ایہدی بحر دے ارکان اختراع کیتے نیں (اوہ اگے دسیا جائے گا) پر اوہ ارکان ہیر وارث شاہ دے ہر مصرعے تے پوریاں نہیں اُتردے۔

ویکھیا جائے تے ساڈے کسے وی بزرگ تے صوفی شاعر نے اپنے کلام وچ عربی عروض دی ورتوں نہیں کیتی۔ اوہناں دے پیش نظر ہمیشہ پنجابی عروض ای رہیا۔ جیہنوں ہندی یاں اردو والے پنگل دا ناں دیندے نیں پر سید وارث شاہ ہوراں دی ہیر دے شعراں دا جے چھندا بندی دے رکناں (ماتریاں) تھیں تجزیہ کریئے تاں رُکن گھٹ ودھ جاندے نیں جیہڑے ہیر پڑھن والے گاکے (ہیک لا کے) پورے کر جاندے نیں تے سنن والیاں نوں محسوس نہیں ہوندے ایس طرحاں ہیر دے شعراں دے رکناں دی

گھاٹ وادھ نال ہیر دی لَے، طرز تے سُر آہنگ وچ کوئی فرق نہیں پیندا۔ ایتھوں وی معلوم ہوندا اے پئی ہیر دا قصہ تخلیق کرن لگیاں سید وارث شاہ ہوراں دے پیش نظر کوئی عروض سی تے نہ کوئی اجیہا قاعدہ کُلیہ سی بس اک خاص آہنگ (ردم تے لَے) ای سی جیہنوں مُکھ رکھ کے اوہناں اک عظیم تے لافانی شہکار تخلیق کر چھڈیا۔

مطلب ایہہ پئی سید وارث شاہ ہوراں دی ہیر کسے بحر وچ ہووے یا نہ ہووے پر اوہدا اک خاص آہنگ تے ڈھنگ اے تے ایس خاص آہنگ تے ڈھنگ دا سانگا صرف تے صرف پنجابی عروض نال ای ملدا الیھد اا اے۔ کیوں جے سُر تے لَے تے ردم تے تال دے اصولاں دے مجموعے داناں ای چھندا بندی اے جیہدے وچ نغمگی تے غنائیت پوری طرحاں پائی جاندی اے تے ایہہ اک حقیقت اے پئی شاعری تے موسیقی دا سانگا اَت قدیمی تے بڑا پرانا اے (فطری اے) کیوں جے دوہڑا تے کافیاں جیہڑے راگ راگنیاں تے ادھارت نیں اوہناں وچ شاعری تے موسیقی دے ایس ازلی سانگے دی بھرویں شاہدی موجود اے۔

تیجا باب

پنجابی شاعری دیاں کجھ مشہور صنفاں تے اصطلاحواں

ماہیا: پنجابی شاعری دی سدا بہار صنف ماہیا اے۔ جیہنوں پنجابی زبان دی شاعری دی قدیم ترین تخلیق ہون دا شرف تے اعزاز حاصل اے تے ہن تک اپنیاں مڈھلیاں قدراں اُتے ای قائم ایں۔ ایس سدا بہار صنف لئی قافیئے ردیف تے بحر دی پابندی لازمی ایں۔ علمی تے فنی طور تے ایس عروض (چھندا بندی) دی پابندی توں بغیر ودھ گھٹ تناں سطراں دے ایس ٹوٹے نوں کدی وی ماہیئے دا ناں نہیں دے سکدے۔ ساڈی پنجابی شاعری دی ایس سدا بہار صنف وچ پتہ نہیں کیہ جادو اے پئی فارسی تے اردو دے شاعر وی ایہدے کولوں متاثر ہون توں نہ رہ سکے تے آخر فارسی تے اردو وچ وی ماہیا تخلیق کیتا گیا۔ پنجابی ماہیئے دی مثال:

باگے وچ آ ماہیا
نالے ساڈی گل سن جا
نالے گھڑا وی چکا ماہیا

(ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

ڈھولا: ڈھولا پنجابی شاعری دی اک اجیہی صنف اے جیہڑی بھاویں ماہیئے نال بڑی ملدی جلدی اے پر ایہدا وزن تے ایہدی بحر ایس توں ڈھیر وکھری اے۔ ایہدی ردیف وی ماہیئے دی تھاں ڈھولا دھرائی جاندی اے پر شروع وچ ماہیئے وانگر دو تناں اکھراں دی طرحاں دے کے کسے خیال نوں پوریا جاندا اے۔

جتی بنائی ماہی دے کیوں ٹریوں راتی ڈھولا

سُر: سُر بڑے دردیلے راگ وچ لائی جاندی اے۔ ایہہ پنجابی راگ رچنا دا اک خاص

اندازا اے۔ جیہدا جواب نہیں لبھ سکدا۔ ایہدے وچ واقعات تے تاثرات دی اک چھوٹی جیہی داستان بیانی جاندی اے۔ شاعری دی ایس صنف دا وزن وی خاص اے تے بحر وی نویکلی اے۔ ایہدے عام طور تے چھ یا ست مصرعے ہوندے نیں جیہناں دا وزن اکو جیہا ہوندا اے:

کناں نوں بندے سر چھتیاں دیاں چھاواں
بدل نی کالے تے ٹھنڈیاں نی واواں
تپدا اے سینہ تے تتیاں نیں ہاواں
لما ایں وچھوڑا تے دراڈیاں نیں جاواں
میں آں انجانی تے پردیسی نی تھاواں
ویری نیں ماپے کیہنوں دکھ سناواں
کدی گھل سنیہوڑا وے سجناں میں تیتھے آواں

ٹپہ: ٹپے وچ وی بحر تے قافیئے دی پابندی لازمی اے پر کدی کدی ایہہ ایس پابندی توں آزادوی ہو جاندا اے پر ایہنوں فنی خامی سمجھیا جاندا اے۔ بحر حال ایہدا وزن برقرار رکھنا پیندا اے۔ ایہہ عموماً کسے مہمل جیہے جملے توں شروع ہوندا اے۔
کنیں والے پائے ہوئے نیں/ ساڈے نالوں بتن چنگے جیہڑے سینے نال لائے ہوئے نیں
تے کدی کدی ایس مہمل جملے توں بغیر وی ایہہ شروع ہو جاندا اے:

تیرے لونگ دا پیا لشکارا تے ہالیاں نے ہل ڈک لئے

سد: اصل وچ ایہہ اوہ واج ہے جیہڑی کوئی طالب اپنے مطلوب ول لاوندا ہے۔ اہنوں بلاندا ہے۔ ایہہ اک سنیہوڑا اے جیہڑا بدلاں تے ہواواں ہتھ گھلیا جاندا اے:

لا سانگاں سجن ساڈے سینے سلّے
اک گھاہ اندر دے دوجا دم نہ چلّے
تنا دن نہ بیتے دکھی رین نہ ٹلّے

پے اوکھے بیتن سر سمیں سوکھلے
دم سانجھ تروڑی راہ دم لکلے
ایہناں وسدیاں جوہاں ساڈے جھل نہ جھلے
پردیس دراڈے جا سجناں ملے!
آئی ٹھنڈ پئی وائے جا ماہی وتے
آوا تاں پچھے کوئی پتر گھلے
اسیں کجھ کریئے بہہ جال لکلے
مڑ ڈیرا من دا میت آ کے ملے

جھوک: کانے سرتے سرکی اتے وانساں دی مددنال بنائی ہوئی جھونپڑی نوں جھوک آکھیا جاندا اے۔ پر شعری اصطلاح وچ جھوک اک اجیہی نظم (صنف) اے جیہدے وچ عاشق اپنے معشوق دے گھر (وطن) نوں مکھ رکھ کے اپنے دل دی ہواڑھ کڈھدا اے:

جھوک میرے رانجھن والی ہو گئی منظور وے
اکھیاں توں نیڑے نیڑے قدماں توں دور وے

جندوا: ایہہ اک اجیہی طرز سخن یا صنف سخن اے جیہڑی جھوک توں وکھری بحر رکھدی اے پر ایہدے وچ وی جھوک وانگر خیالاں تے واقعیاں دا اظہار کیتا جاندا اے:

جندوا باجرے دیاں ٹمیاں
جموں شہر دیاں دو جٹیاں
ہتھ وچ شیشے لشکن پٹیاں
اک پل بہہ جاناں میرے کول
جندوا مٹھڑے تیرے بول

سی حرفی: پنجابی شاعری دی ایہہ اک اجیہی صنف اے جیہڑی حروف ابجد دے آسرے

تے لکھی جاندی اے۔ ایہہ وی بڑی قدیم صنف اے تے ایہدا رواج بڑا پرانا اے تے ایہدا پنجابی شاعری وچ اک خاص مقام اے۔ پنجابی وچ سب توں پرانی سی حرفی شاہ میراں جی دی دسی جاندی اے۔ ایہناں توں مگروں حضرت سلطان باہو ہوریں آوندے نیں۔ قادر یار پنجابی دا پہلا شاعر اے جیہدی سی حرفی وچ سانوں درویشی دے نال نال بھگتی وی لبھدی اے۔ (قادر یار دا قصہ پورن بھگت سی حرفی دی صنف وچ ای رچیا گیا لبھدا اے۔)

مسلمان شاعر الف اللہ دے ناں نال شروع کردا اے تے ایسے طرحاں ب ت ث آخر تیک تیہ حرفاں چوں اک اک حرف لے کے مصرعے لکھدا جاندا اے۔ ایہو وجہ اے کہ ایہنوں سی حرفی آکھیا جاندا اے۔ ایہہ عموماً لمی بحر وچ لکھی جاندی اے پر کدھرے کدھرے چھوٹی بحر وچ وی لکھی گئی اے تے ایہدے وچ عشق تے تصوف نوں بیانیا جاندا اے:

الف- ایمان اللہ پر لیاو ان سب جگت بنایا
ایسی قدرت بہو بھانت رچیا آپس آپ چھپایا
الف- اللہ چنبے دی بوٹی مرشد من وچ لائی ہو
نفی اثبات دا پانی ملیا ہر رگے ہر جائی ہو
اندر بوٹی مشک مچایا جاں پھلن پر آئی ہو
جیوے مرشد کامل باہو جیں ایہہ بوٹی لائی ہو

مثنوی: پنجابی شاعری دی ایہہ مشہور صنف فارسی وچوں آئی اے تے ایہدے وچ ساڈے پنجابی شاعراں نے بڑے بڑے معر کے والے قصے تخلیق کیتے نیں۔ مثنوی عربی وچ دو دو مصرعیاں دی نظم نوں آکھیا جاندا اے۔ ایہہ رزم تے بزم، فقر تے حسن و عشق تے تصوف دے قصے کہانیاں لئی وقف اے۔ پنجابی وچ ڈرامے دی گھاٹ نوں ایسے صنف نے ای پوریا اے۔ میاں محمد ہوراں دا سیف الملوک تے مولوی غلام رسول

ہوراں دی احسن القصص ایسے صنف دا ای شہکار ہن۔ بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دی شاہکار مثنوی "سنگی" بدقسمتی نال اج تائیں چھپ نہیں سکی۔ ایہدا مسودہ مرحوم ارشد میر دے ذاتی کتاب خانے گوجرانوالہ وچ ای پیا ہویا اے۔

رحمت دا مینہ پا خدایا باغ سکا کر ہریا
بوٹا آس امید مری دا کر دے میوے بھریا

(میاں محمد) سیف الملوک

عشق بھناں اخلاص نہلایا رنگیا رنگ شہودی
صدق صفا دی آب ہوائیں پلیا وچ خوشنودی

(مولوی غلام رسول) احسن القصص

بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دی مثنوی دے شروع دے شعر انج نیں:

علم میرے دی تیرے اگے بند زبان خدایا
مردے دے وچ فضلوں کرموں پائیں جان خدایا
مالک توں وڈیائیاں والا سب وڈیائی تیری
کردے ویکھے تختاں دے سلطان گدائی تیری
علم تیرا جد سینیاں دے وچ معنیاں دے دَر کھولے
کیکر فیر زباناں وچوں جبرائیل نہ بولے

مولوی عبدالستار ہوراں دی یوسف زلیخا دی ایسے صنف (مثنوی) وچ ای اے۔ پنجابی وچ کئی دوجیاں بحراں وچ وی ان گنت مثنویاں لکھیاں گئیاں لبھدیاں نیں۔

چومصرعہ: یا دوّیا چھند:

پنجابی شاعری دی ایہہ اک پرانی صنف (چھند) اے۔ ہاشم دی سسی تے سوہنی ایہدی عمدہ مثال اے۔ ایس دیاں دو تکاں ہوندیاں نیں جو دوہڑے وانگ جاپدا

اے۔ ہاشم تے اسیر سوہلوی ہوراں دے دوہڑے ایسے چھند دا نمونہ نیں۔ چومصرعے دا نمونہ:

عزت اوہ' اوہ صبر تے صدق یارو اج اوہ دل کتھے اوہ ایمان کتھے
کتھے گئے اج اوہ لوک سنن والے اتے عمل دے دلی ارمان کتھے
کتھے گیاں اوہ قراتاں اتے قاری کتھے واعظ تے حافظ قرآن کتھے
ذرا پچھ فقیر چا غازیاں نوں اج اوہ گئے غازی مسلمان کتھے
(بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

ہتھیں مہندی سہاگ دی وال کھلے کردی نال ورلیاں ناچ گئی
کھوج لبھدی لبھدی کھوج پٹی لبھا کھوج نہ آپ گواچ گئی
موت سمجھ گئی اوہدے ارادیاں نوں سسی موت دی نیت نوں جاچ گئی
ہوت گئے اسیر مکران ولے سسی جگ توں پترا واچ گئی
(اسیر سوہلوی مرحوم)

(ایس چومصرعے وچ سسی دی پوری داستان قلمبند اے)
(اسیر ہوراں چومصرعیاں وچ مکمل سسی لکھی سی جیہڑی مردیاں نال ای لے گئے)

فرد: یعنی اکلا'اک'اکائی۔ غزل دے مطلعے نوں چھڈ کے اوہدا ہر شعر فرد اکھواندا اے۔

ویہندیاں نیں راہ مرا تاثیر پیاں منزلاں
میں کدی پینڈا کدی پیراں دے چھالے ویکھناں
(صدیق تاثیر)

ڈیوڑھ' مستزاد' سویا:

جیہنوں اردو فارسی والے مستزاد کہندے نیں اوہنوں پنجابی وچ ڈیوڑھ یاں سویا آکھیا جاندا اے۔ ایہدے چار مصرعے ہوندے نیں (اک بند) اکو بحر وچ تے ہر مصرعے دے نال ادھا یا چوتھائی مصرعہ ہور لا دتا جاندا ہے۔

الف-الٰہی میل ماہی نوں ہجر ماہی دے تلیاں پھاٹاں تلیاں
اک ماہی نوں لے گل لاون اک اُٹھ ڈھونڈن گلیاں اس غم گلیاں
میں نہ بھلیاں ماہی پچھے لکھ ہزاراں بھلیاں بھلیاں بھلیاں
اک تڑفن فضل پیارے باجھوں جیوں بن پانی ملیاں درداں ملیاں

(سید فضل شاہ)

سوہنی قہر گھمیرے گھیری ڈولی دوہیں سرائیں کسے نہ تھائیں
بیٹھی دردمنداں دی سائیں تانگھ اتے کھڑلائیں یار وکھائیں
سن فریاد اساں دی سائیں صورت یار وکھائیں خواہ دوزخ پائیں
ہاشم صدق سوہنی نوں آکھے موئی اِت ول جائیں لاج نہ لائیں

(ہاشم شاہ)

دوہا' دوہڑا: ایہہ اک اجیہی پنجابی شاعری دی صنف اے جیہدے وچ ماحول تے کہانی نوں بڑی چنگی طرحاں بیانیا جاسکدا اے۔ ایہدے دو یا چار مصرعے ہوندے نیں۔ دوہے دے پہلے مصرعے وچ اک خیال پیش کیتا جاندا اے تے دوجے مصرعے وچ اوسے خیال نوں حقیقت دا رنگ دے کے اوہنوں صیقل کردتا جاندا اے۔ بابا فرید دے دوہے اس دی مثال دا اک عمدہ نمونہ ہن۔ پنجابی زبان دی پہلی ہیر دمودر داس دمودر نے ایسے صنف وچ ای لکھی اے۔ دوہے دیاں اُنج تاں ان گنت قسماں دسیاں گئیاں نیں تے وکھو وکھ ۲۳ بحراں وچ لکھیا جاندا اے۔ پر ایہدی پرچلت تے مستند قسم اکوای اے جیہڑی کہ حضرت بابا فرید' خواجہ امیر خسرو' حضرت شاہ حسین' بلھے شاہ ہوراں ورتی اے۔

ویکھ پرائی چوپڑی نہ ترساویں جیو
رکھی سکھی کھائیکے ٹھنڈا پانی پیو

(بابا فرید)

گوری سوئے سیج پر مکھ پر ڈارے کیس
چل خسرو گھر اپنے سانجھ پئی چوندیس

(امیر خسرو)

من چاہے محبوب کو تن چاہے سکھ چین
دوئے راجے کی سیدھ میں کیسے بنے حسین

(شاہ حسین لاہوری)

اُس کا مکھ اک جوت ہے گھنگھٹ ہے سنسار
گھنگھٹ میں وہ چھپ گیا مکھ پر آنچل ڈار

(بلھے شاہ)

کافی: کافی پنجابی دی اک اجیہی جیوندی جاگدی صنف اے جیہنوں سدا سہاگن کیہا جا سکدا اے۔ ایہدے وچ تن تن یا چار چار مصرعیاں دا اک بند ہوندا اے تے آخری مصرعہ بار بار آوندا اے (دوہرایا جاندا اے) ایہوں کافی ایس توں آکھیا جاندا اے پئی ایہدی ٹیپ دا بند یا مطلع اپنی تھاں تے مکمل تے کافی سمجھیا گیا اے۔ ایہدے وچ وجد تے مستی تے لور گٹ گٹ کے بھری ہوندی اے۔ سوز گداز بالکل غزل والا ہوندا اے۔ سرور کیف تے مستی ڈُلھ ڈُلھ پیندی اے۔ تانگھ آشا تے نراشا تے برہا دے سیک پاروں ایہہ ہور وی تڑفاٹ دا موجب بن جاندی اے۔ شاہ حسین تے بلھے شاہ دیاں کافیاں بڑیاں پرچلت تے مشہور ہن:

بعدوں آون والے شاعراں وچوں کئیاں نے پنجابی دی ایس مستانہ صنف اُتے طبع ازمائی کیتی۔ بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دیاں کافیاں وی پڑھن جوگ

نیں۔ بعدوں پروفیسر خوشی محمد شارب داناں کافی دے حوالے نال بڑا اہم اے۔ اجو کے پنجابی شاعراں وچوں محمد جنید اکرم ہوراں دیاں کافیاں سلاہن جوگ نیں۔ پروفیسر خوشی محمد شارب دی اِک کافی دا مکھڑا انج اے:

مائے نی! کوئی اندروں دَر کھڑکائے
چنگی بھلی میں اوہدی واج پچھانا
پر ناں دی سمجھ نہ آئے
مائے نی! کوئی اندروں دَر کھڑکائے

پنجابی کافی دے امام حضرت مادھو لال حسین ہوراں دی کافی دے شعر ملاحظہ فرماؤ:

متراں دی مجمانی خاطر لہو جگر دا چھانی دا
کڈھ کلیجہ کیتم بیرے سو بھی لائق ناہیں تیرے ہور توفیق ناہی کجھ میرے
پیو کٹورا پانی دا
متراں لکھ کتابت بھیجی لگا بان پھراں تڑفیندی تن وچ طاقت رہی نہ مُولے
رو رو حرف پچھانی دا
تن من اپنا پرزے کیتا تینوں مہر نہ آئی بیتا سانوں ہور عذر نہ کوئی
چارا کیہا نمانی دا
کہے حسین فقیر نمانا تیں باجھوں کوئی ہور نہ جانا توں ایں دانا توں ای بینا
توں ای تان نتانی دا

(شاہ حسین)

اٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں
ایہہ سون تیرے درکار نہیں

اک روز جہانوں جانا ہے   جا قبرے وچ سمانا ہے
تیرا گوشت کیڑیاں کھانا ہے   کر چیتا مرگ وسار نہیں
اٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں

(بلھے شاہ)

باراں ماہے، اٹھوارے، ست وارے:

پنجابی شاعری دا ایہہ اک ات پرانا روپ اے۔ ساڈے پنجابی دے شاعراں نے اک سال نوں چھیاں رُتاں وچ ونڈیا اے۔ ایہناں رُتاں وچ برہادی ماری روح دی کرلاٹ نوں بیانیا جاندا اے۔ اک رُت توں دوجی رُت وچ دُکھاں درداں دی وادھ گھاٹ دسی گئی ہوندی اے۔ یعنی باراں مہینیاں وچ ہر مہینے دی مناسبت نال یار دی جدائی وچ وین تے کیرنے پائے جاندے نیں۔ ملکھی دے باراں ماہ بڑے مشہور نیں جو اوہناں پانی اُتے لکھے نیں۔ مثال: اک مہینے اُتے اک شعر:

چیتر چیت یزید دا سنگ ہویا
کارن سیداں بند کرائے پانی
سخت حکم سناوندا نوکراں نوں
خبردار نہ کوئی لے جائے پانی
ہر جگہ اُتے خبردار رہناں
مار دیو جیہڑا لین آئے پانی
ملکھی مول نہ تساں فریاد سُنی!
سید کہن بھاویں ہائے ہائے پانی

پنجابی وچ سب توں قدیم تے پرانے باراں ماہ مسعود سلمان لاہوری ہوراں دے لکھن دی دس پیندی اے (جو سلطان محمود غزنوی ہوراں دے دور دے شاعر سن) پر اوہ ساڈے تیک نہیں پہنچے۔ حضرت بلھے شاہ ہوراں دے باراں ماہ دا اک نمونہ ویکھو:

اسوں اساں تساڈی آس ساڈی جند تساڈے پاس
جگر مُڈھ پریم دی لاس دُکھاں ہڈ سکائے ماس

سُولاں ساڑیاں

سولاں ساڑی رہی بے حال مٹھی تدوں نہ کہیاں نال
اُلٹی پریم نگر دی چال بلھا شوہ دی کرساں بھال

پیارے ماریاں

• خواجہ فرد فقیر ہوراں دے باراں ماہ دا اک نمونہ وی ویکھو:

ماہ چیت:

سب صفت ثناء الٰہے نوں جیہڑا بخشے کُل گناہے نوں
بھی آکھ درود رسولؐ نوں اُس اللہ دے مقبول نوں
جس عاصی سب بخشائے نیں کہو برکت چارے یار دی

تے ہن ویہویں صدی دے شاعر مسافر دے باراں ماہ وچوں وی اک نمونہ ویکھو جو ویکھن تے سراہن جوگ اے۔

پوہ- پون پالے بڑے قہر والے برہوں سردیاں سرے تے ٹُٹیاں نی
لے کے لیف نہالیاں سون سیاں اساں لاہ رضائیاں سُٹیاں نی
کرماں والیاں رانگلی سیج اُتے سینے لا کے سجناں گھُٹیاں نی
گھر آ مسافرا تدھ باجھوں اکھیں روندیاں نیر نکھٹیاں نی

مشہور استاد شاعر میاں ہدایت اللہ ہوراں دے باراں ماہ دے شعراں دا نمونہ وی ویکھو:

چیتر- چا وساکھ نوں وصل لوڑاں چڑھیا جیٹھ جانی میرا یار گیا
ہاڑے ہاڑھ گھتاں ساون سواں ناہیں بھادوں بھاء لگائیکے مار گیا
اسوج وگن آنسو کتیں کون کٹے مگھر بلک رہیاں سوہنا یار گیا
پوہ پواں کیکر ماگھ ماہی باجھوں پھگن ہدایت نوں ساڑ گیا

قصہ گوئی دے ملک الشعرا سید فضل شاہ نواں کوٹی ہوراں دا ایہہ رنگ ویکھن والا وی اے تے سراہن والا وی:

چڑھدے رنگ رنگیلے ساون سنیاں جاون سیس گندھاون سوہنے ویس کر
میں ہو کھلی غمناک ہویا دل چاک ملی تن خاک کھلے گل کیس کر
پھر رلی فقیراں سنگ گوایا انگ ہو بے رنگ فقیری بھیس کر
کر فضل پیا چھڈ دور کریں منظور ہوئی رنجور نہ دل پردیس کر

پنجابی دے ایس نویکلے تے سلکھنے روپ نوں ایہی کو مانتا ملی کہ کئیاں شاعراں تاں ایسے وچ پورے پورے قصے ای تخلیق کر چھڈے۔ امام بخش دا قصہ ڈھول سمی ایسے روپ وچ اے: ساڈے دور وچ پروفیسر حفیظ تائب ہوراں نعتیہ باراں ماہ لکھ کے ایس صنف نوں چار چن لا دتے۔

چڑھدے چیتر شمس رانی نت کوکے درگاہ ربانی ربا ڈھول شام گھر آنی
ہر دم ایہا ذکر کہانی ملیئے شام نوں
عاشق کردے فکر ودھیرے پنڈت سد پچھیا ویہڑے کیہا لیکھ لکھیا سر میرے
پنڈت جوئسی بہن گھنیرے مستک ڈھول بادشاہ میرے
خبر نہ عام نوں

ساڈے کئی شاعراں پنجابی وچ باراں ماہے وانگر ست وارے تے اٹھ وارے وی لکھے نیں۔ جیہناں وچ ہفتے دے دناں دی کیفیت تے واردات بیانی اے۔ شاہ مراد خانپوری (۱۷۰۲ء) جیہڑے کہ اردو دے پہلے صاحب دیوان شاعر ولی دکنی ہوراں توں پنجاہ ورھے پہلاں گزرے تے پنجابی غزل دے بانی مبانی ٹھہرے ہوراں دا ست وارہ ویکھو:

چھن چھن وار فراق نے مار ڈالا جانی جانے ناہیں کیا حال بنیا
مکھ پیلا میرا جثہ لال ہویا خون اکھیں رووں رنگ لال بنیا

دانہ پانی بِن یار دے نہیں کاری ماری مار وچھوڑا دجال بنیا
آپ کھا کٹاری میں ماری ونجاں میرا لال ناہیں میرا کال بنیا

اک ہور ستوارہ اجو کے مشہور شاعر نور کاشمیری مرحوم ہوراں دا وی ویکھو:

کِکرا وے کنڈیالیا سُن ہفتے دی گل
یار اساں توں رُٹھیا بیٹھا دِلیاں مل
کِکرا وے کنڈیالیا چڑھیا اج اتوار
یار وہاجن ٹر پئے کھلھا رکھ بزار
کِکرا وے کنڈیالیا جمعہ چڑھیا آن
نور محمد رہوے گا فانی کُل جہان

شلوک: شلوک اصل وچ شہ لوک یا شاہ لوک اے یعنی بادشاہ دا جہان۔ کیوں جے ایہہ صنف درویشاں تے صوفیاں (بھگتاں) دی من پسند رہی اے۔ جیہڑے اپنی دنیا دے بادشاہ ہوندے نیں۔ شلوک اصل وچ دوہے دا ای صوفیانہ ناں اے۔ یعنی کسے سائیں لوک یا اللہ لوک دا کلام۔ خاص کرا جیہے دوہے جیہناں وچ عرفان تے گیان دا اثر ڈھیر پایا جائے۔ بابا فرید دے دوہے بابا فرید دے شلوک دے ناں نال وی مشہور ہن۔

سائیں میوت گل گئی ماس نہ رہیا دیہہ
تب لگ سائیں سیوساں جگ لگ ہوں سوں کھیہ

(بابا فرید)

ویری ویری دا کجھ نہیں کردا اپنے کرن ودیچ
لکڑ مدد لوہے دی کیتی جنگل گئے کیچ

(گورو نانک)

نکی جیہی گل نے دتیاں اکھیاں ٹڈ
کُتے کیہا فقیر نوں در در منگنا چھڈ

قطعہ : اصل وچ قطعہ غزل یاں قصیدے دا اک اجیہا حصہ ہوندا اے جیہدا مطلع نہ ہووے۔ ایہدے گھٹوگھٹ شعر دو ہوندے نیں تے ودھ دی کوئی قید نہیں ہوندی۔ قطعے وچ عام طور تے پند نصیحت دے مضمون بجھے جاندے نیں سماجی تے سیاسی حاضر حالات دی عکاسی وی کیتی جاسکدی اے تے عموماً کو مضمون ای بنھیا جاندا اے۔

ایتھے اسیں بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دے لکھے قطعے پیش کرنے آں:

کتا نفس صدق زنجیروں رکھیں بھائی کر کے
چھپے بدی نہ کریئے بھاویں ستویں اندر وڑ کے
شہر برائی دے تھیں عزت کون لیاوے کھڑ کے
پتر فیر فقیر نہ جُودا ٹہنی نالوں جھڑ کے

فکر سفیر تے پندھ دُراڈا سخن دا بھار کلاوے
رہبر طبع لطیف میری دا ہے جے تھک نہ جاوے
دِل زندہ تدبیر بغل وچ مرے خیالی ہاوے
اوکھی واٹ فقیر نظم دی اللہ توڑ پچاوے

غزل: پنجابی وچ غزل اردو وانگر فارسی چوں آئی اے۔ ایہدے گھٹوگھٹ پنج یا چار شعر ہوندے نیں تے عام طور تے ستاں یاں نوواں شعراں دی ہوندی اے۔ کئی کئی غزلاں چوکھیاں لمیاں وی لکھیاں گئیاں نیں۔ ایہدے وچ عام طور تے عشق تے تصوف دے مضمون بجھے جاندے نیں۔ صوفیانہ تے فلسفیانہ چس دے نال ایہدے ہر شعر دا مضمون وکھرا ہوندا اے۔ ایہدے پہلے شعر نوں مطلع (بیت) آکھیا جاندا اے تے آخری شعر نوں مقطع جیہدے وچ شاعر اپنا مخصوص ناں لیاوندا اے۔ ایہدے باقی شعر فرد اکھواندے نیں تے ہر شعر اپنی تھاں تے سمپورتا رکھدا اے۔

غزل لکھن لئی کوئی بحر وی ورتی جاسکدی اے۔ لطافت تے سلاست غزل دی

جان ہوندی اے تے تغزل یعنی مٹھی مٹھی پیڑ، سوز تے ساز غزل دا ایمان۔ پنجابی وچ غزل سب توں پہلے سلطان محمود غزنوی دے دور دے شاعر مسعود سلمان لاہوری ہوراں نے لکھی (دیوان مرتب کیتا) ایس تواریخی لکھت دے راوی حضرت امیر خسرو نیں۔ (پر اوہ دیوان ناپیدا اے) بوہت بعد وچ اردو دے پہلے صاحب دیوان شاعر ولی دکنی ہوراں توں پنجاہ ورھے پہلاں شاہ مراد خانپوری (۱۷۰۲ء) ہوراں دی پنجابی غزل لبھدی اے۔ پھر حامد، گاموں خاں نے پنجابی غزلاں لکھیاں تے ایہناں توں مگروں مولا بخش کشتہ ہوراں ۱۹۰۳ء وچ پنجابی غزل دا سب توں پہلا مکمل دیوان چھاپیا تے فیر ڈاکٹر فقیر محمد فقیر تے پیر فضل گجراتی ہوراں تے امیر سوہلوی ہوراں سوہنیاں تے چنگیاں غزلاں لکھیاں تے صوفی تبسم ہوریں وی کسے توں پچھے نہ رہے۔

سب توں پہلے پیر فضل ہوراں دی غزل دا نمونہ:

اوہ راتاں چنگیاں سن دن بھلے سن   میرے دل نوں جدوں جھکھڑ ترے سن
اوہ میلاں تے وجوگاں وچ نہ آئے   اڈیکاں تیریاں وچ جو مزے سن
نہ مکا عمر بھر زلفاں دا قصہ!   بڑے لمے سلے سلسلے سن
ہجر نے آن دسے یار مینوں   جو دشمن نال تیرے مشورے سن

ہن ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دی غزل:

آوے نال خیال کسے دے جدوں خیال غزل دا
شوخ جمال حسن دا بن دا حسن جمال غزل دا
لفظ بنن کناں دے بندے مصرعے ہار گلاں دے
دین طبیعت دے تاجسدم سونا ڈھال غزل دا
ہار پروندیاں جاون پلکاں لے اکھاں تھیں موتی!
اُبلدے دل وچوں اُٹھے جدوں اُبال غزل دا
درد ونڈوندے اک دوجے دا رہے ایہہ مُڈھ قدیموں!

دِل دی محرم حال غزل، دِل محرم حال غزل دا
ہین قصیدے حسن اوہدے دے شعر فقیر غزل دے
رکھے کول کویں نہ تحفہ یار سنبھال غزل دا

اَت گھٹاواں وسن والیاں نیناں وِچوں وریاں!
میریاں اکھاں ہڑھ دے پانی مچھیاں وانگوں تریاں
مرزا مرزا کوئی نہ کوکے کال سمیں دی صاحباں
اوہو باریں جنڈ جنڈولے لکر اک تے کریاں
آہندے آپ اسیر سنے نیں پرکھی پرکھن والے
جان دے ویری اوڑک نکلے جو کردے دلبریاں

(اسیر سوہلوی مرحوم)

تے ہن صوفی غلام مصطفیٰ تبسم:

ساڈے عشق دے چمکدے لیکھاں تے تیرے غم دیاں سیاہیاں ڈُلھ گئیاں
جیہڑیاں حسن تیرے چمکائیاں سن اوہ چانیاں راتاں رُل گئیاں
ایس عشق نمانے دے دھاگے دیاں کجھ ایڈ اولیاں گنجھلاں سن
کجھ کھلدیاں کھلدیاں ہور پیاں کجھ پیندیاں پیندیاں کُھلھ گئیاں
گلاں مٹھیاں مٹھیاں پیار دیاں جیہڑیاں دوہاں نے بیٹھ کے کیتیاں سن
جیہڑیاں نال اساڈڑے بیتیاں سن سانوں یاد رہیاں تینوں بُھل گئیاں

قصیدہ: ایہہ کسے دی تعریف وچ لکھیا جاندا اے تے ایہدے پنج حصے ہوندے نیں۔
(۱) تشبیب (تمہید)، (۲) گریز، (۳) مدح، (۴) عرض حال، (۵) دعا

(۱) تشبیب:

بہار تے نیں بہار موسمؔ شباب تے نیں شباب سارے
نگار بن باغ باغ گلشنؔ اُڈان رتی شراب سارے
اُدھالے ہر داؔ ہوا پُرے دی نشیلیاں نیں قتال رُتاں
ستار دِل دیؔ ہلائیاں تاراںؔ نیں چھڑ پے جو رباب سارے

(۲) گریز:

ایہہ ہویا کیہ اے نچیندے ٹپدےؔ نگار پل وچ سمٹ گئے نیں
بنا کے پالاں کھلوتے ادبوںؔ نیں ساہ دی کھچ کے طناب سارے
اوہ صدقے شاہاں دا شاہ اے آیاؔ حبیب رب اولیٰ اے آیا
جی جنت صدقے نثار راساںؔ کرین پھڑ کے رکاب سارے

(۳) مدح:

ہے وِرد صلِ علیٰ دا جاریؔ ایمان پرور فضا اے ساری
فدائی عرشی ہے فرشی واریؔ نیں پیش عزت مآب سارے

(۴) عرض حال:

گزارشاں نیں دھیان جاریؔ ہے بات وسوں بیانوں باہری
ہے کرم ہووے درود آکھاںؔ بناواں اکھر گلاب سارے

(۵) دُعا:

کرو کرم دی نگاہ آقا نصیب ساڈے جگاؤ آقاؐ!
مُڑ اوئی نسبت رلاؤ آقاؐ ہاں عرضاں کردے جنابؐ سارے
ہاں دُھر تھیں گولا گرہست اوہداؐ ملنگ باسطؔ پرست اوہداؐ
جدوکا بنیا ہاں مست اوہداؐ جگان جوتاں حجاب سارے

تمہیدیہ: قصیدے دی اجیہی قسم نوں جیہدے وچ تمہید یا تشبیب ہوندی اے اوہنوں تمہیدیہ آکھیا جاندا اے تے جیہڑا قصیدہ ایہدے توں بغیر ای سِدھا ساواں شروع ہو جاوے اوہنوں مجدیہ تے یا خطابیہ قصیدہ آہندے نیں۔۔

رُباعی: پنجابی وچ رباعی دی غزل وانگر فارسی وچوں ای آئی اے۔ رباعی عربی دے لفظ ربع جیہدا مطلب اے چار وچوں نکلیا اے۔ (یعنی چار مصرعے) ایسے پاروں ایہدا ناں رباعی پے گیا اے۔ ایران وچ ایہنوں پہلے دوبیتی' چہار مصرعہ تے ترانہ وی آکھیا جاندا سی۔ فارسی رباعی وچ بڑے بڑے شاعراں نے کمال وکھایا اے۔ فارسی دے ابوسعید ابوالخیر' خواجہ عبداللہ انصاری' حکیم عمر خیام' مولینا رومی' مولینا جامی' عبدالقادر بیدل تے مولینا گرامی وڈے رباعی گو نیں تے غالب نے وی فارسی رباعیاں لکھیاں نیں۔ ایسے طرحاں اردو وچ میر توں لے کے امجد حیدرآبادی تے جوش تیکر تے جوش توں عبدالعزیز خالد تے فراق گورکھپوری دیاں رباعیاں مشہور نیں۔

پنجابی وچ رباعی بوہت بعد وچ آئی اے جیہڑی کہ رباعی دیاں متھیاں گئیاں بحراں وچ اے۔ کیوں جے پنجابی دے شاعر چومصرعے (چوپائی) نوں ای رباعی سمجھدے تے آکھدے رہے نیں۔ رباعی دیاں مقرر بحراں دے مطابق صادقین تے کجھ رباعیاں لکھیاں پر سب توں پہلے بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں نے ایس پاسے دھیان دتا تے ''رباعیات فقیر'' ۱۹۴۵ء وچ چھاپی۔ ایس توں مگروں اکا دکا رباعیاں تنویر بخاری' ساقی گجراتی تے غلام مصطفی بسمل ہوراں وی لکھیاں پر ایس کھیتر وچ (۲۰۰۷ء) وچ صدیق تاثیر نے ۷۰۰ دے قریب رباعیاں لکھ کے کتابی شکل وچ ''رباعیات تاثیر'' دے ناں نال پیش کیتیاں۔ صدیق تاثیر ہوراں نے ''رباعیات تاثیر'' وچ رباعی دیاں متھیاں چوی بحراں وچ ای اپنی طبع آزمائی دا کمال وکھایا اے۔ جدکہ اردو تے فارسی وچ ہن تک جنی وی رباعی لکھی جا چکی اے کسے رباعی گو شاعر نے وی ایہدیاں مخصوص چوی بحراں ورتوں وچ نہیں لیاندیاں سوائے اک دوتاں مشہور بحراں دے۔ ''رباعیات تاثیر'' نوں مسعود کھدرپوش ۲۰۰۷ء دا پنجواں انعام دتا گیا جدکہ ورلڈ

یونین فورم گجرات نے دوجا انعام بخشیا تے اکادمی ادبیات اسلام آباد پاکستان نے ۲۰۰۷ء دا پہلاں انعام دے کے سید وارث شاہ ایوارڈ نال نوازیا۔

اس شہر دے لوکاں نوں صداواں دیون
ہاں بدلے وفاواں دے وفاواں دیون
بُجیا واں بزرگاں نوں کرن لئی میں سلام!
آیا واں حسیناں نوں دُعاواں دیون

(صادقین)

دنیا تے کجھ اِنج دی چال چلنی یارو
ہر چیز فنا دے سچے ڈھلنی یارو
آ جانا ایں جس روز سنیہا توڑوں
پھر واں کسے دی وی نہ گلنی یارو

(ساقی گجراتی)

میں سوچ رہیا واں کہ دُعا کیہ منگاں
پچھے جے کدی آپ خدا کیہ منگاں
تنویرؔ قلم میرا ہے کافی مینوں!
لکھنے دی اجازت دے سوا کیہ منگاں

(تنویر بخاری)

ہر زخم ستارا مرا بن دا جاوے
چھلاں چ کنارا مرا بن دا جاوے
میں ہور سہارے بھلا کرنے کیہ نیں!
جد درد سہارا مرا بن دا جاوے

(غلام مصطفیٰ بسمل)

سوچاں تے خیالاں دا وپاری بن کے
ہر کھیڈ میں کھیڈی اے کھڈاری بن کے
ہنجھواں دے سوا کجھ وی نہ ملیا مینوں
کھٹیا نہ ایتھے کجھ میں لکھاری بن کے

ویکھاں میں کدی آشا، نراشا ویکھاں
ہر روز اُمیداں دا میں لاشا ویکھاں
میں آپ جمورا تے مداری ویلا!
کد تیک حیاتی دا تماشا ویکھاں؟

(صدیق تاثیر)

ایہہ تاں بحر ہزج وچ لکھن والے رباعی گوواں دی گل سی پر ایہدا ایہہ مطلب وی نہیں اے کہ پنجابی والیاں نے ایہناں توں پہلاں رباعی لکھی نہیں؟ رباعی ضرور لکھی اے پر اوہناں نے اردو فارسی تولاں نوں نہیں اپنایا اُنج بتر اوہیو رباعی والی ای رکھی اے۔ یعنی پہلے دوجے تے چوتھے مصرعے دا قافیہ رلواں رکھیا گیا اے۔ بھائی ویر سنگھ تے ڈاکٹر فقیر ہوراں نے ایس چھند وچ چوکھی نامنا کھٹی اے۔ بھائی ویر سنگھ ہوراں دی رباعی:

پتھر نال نیونہہ لا بیٹھی، نہ ہسے نہ بولے
سوہنا لگے من نوں موہے، گھنڈی دِلوں نہ کھولے
چھڈیاں چھڈیا جاندا ناہیں، ملیاں نگھ نہ کوئی
اچھا جیویں رضا ہے تیری، اکھیوں ہو نہ اوہلے

بھائی ویر سنگھ نے اپنی رباعی دے ہر مصرعے وچ ۲۸ ماتراں رکھیاں نیں۔ پہلا وسرام ۱۶ ماتریاں تے آندا ہے دوجی رباعی بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دی ویکھو۔ ڈاکٹر ہوراں اپنی رباعی دے ہر مصرعے وچ ۲۳ ماترے رکھے نیں:

فقیر آں نہ عالمؔ نہ اُستاد ہاں میں
کرودھی نہ ظالمؔ نہ جلاد ہاں میں
سناں کیوں تڑی تیری، دوزخ دی میاں!
نہ نمرود ہاں میں، نہ شداد ہاں میں

پر اردو والے لچھیاں رباعیاں نوں رباعی اکا نہیں من دے سوائے بحر ہزج دے تولاں وچ لکھی جان والی رباعی دے۔

چوپائی: (چار پدی جیہدے چار مصرعے ہون) اک مصرعے دی اک پائی۔ دو مصرعیاں دی دو پائی۔ تناں مصرعیاں دی تن پائی تے چار مصرعیاں دی چوپائی آکھیا جاندا اے۔ جیہنوں دو بیتی تے رباعی وی آکھیا گیا اے پر رباعی لئی بحر ہزج وچوں نکلیاں چوی مخصوص بحراں متھیاں گئیاں نیں جدکہ چوپائی نرل دیسی بحر وچ لکھی جاندی اے۔

چوپائی قدیم نمونہ:

بندہ اوہو وچ جہان
سیوا کرے جو ہو نرمان!
سیوا ہی ہے کم مہان!
سیوک پاوے درگاہ مان!

گورو نانک ہوراں دی اک چوپائی:

کوڑ بول مردار کھاءِ
اوری نوں سمجھاون جاءِ
مٹھا اپ مہاءِ ساتھے
نانک ایسا، آگو جاپے

تلسی داس ہوراں دی چوپائی:

ایہا ٹھڈے اُچے عالی
ایہا سوہنی، ککڑی والی

ہین مشتاقاں دے والی
بیا کون قدم اِت پھیرے

موہن سنگھ ہوراں دیاں چوپائیاں ایس طرز وچ وی ملدیاں نیں:

اج میں تکیا اکھیاں نال
وچ گدڑی دے لُکیا لال
پھٹی بُجی گنڈھیا چولا
سر دے اُتے پھٹا پرولا

مشہور شاعر سلیم کاشر ہوراں عمر خیام دیاں ۱۰۱ فارسی رباعیاں دا ''چھلکے جام خیام دا'' دے ناں نال پنجابی چوپائی دے روپ وچ ای ترجمہ کیتا اے جیہڑا چھپ چُکا اے:

ٹھیکہ فجر و فجر بلاوے
اکو اک آوازہ آوے
بھر لے جام کہ اس توں پہلاں!
جیون پیالہ بھریا جاوے

سنیا ایں درشن سنگھ آوارہ ہوراں پنج سو چوپائیاں لکھیاں ہن جو چھپ چکیاں نیں۔ اجو کے استاد شاعر سید تنویر بخاری ہوراں وی کجھ چوپائیاں لکھیاں ہن:

تیرے کھنوں نہیں شعر لکھیندے
توں نہ ہوویں اسیں نہیں پیندے
اوہو بخاری سولی جوگے!
پی کے جیہڑے بُلھ نہیں سیندے

(تنویر بخاری)

اوہدیاں زُلفاں چھلّے چھلّے!
رُوپ سہپن بلّے بلّے!

سوہنے لکھ تاثیرا ہوسن!
پر اُس تھیں سب تھلّے تھلّے!

(صدیق تاثیر)

رخصتی: رخصتی دے گیت مشہور ہن جو کڑیاں ووہٹی نوں ڈولی پاون ویلے گاوندیاں ہن۔ اجیہی نظم یا شعراں نوں رخصتی دا ناں دتا گیا اے۔

رخستی دا مشہور پنجابی لوک گیت:

بابل اساں اُڈ جانا
ساڈا چڑیاں دا چنبا وے
ساڈی لمی اُڈاری وے
بابل اساں اُڈ جانا

مہان غزل گو پیر فضل گجراتی ہوراں دی اک رخصتی دا نمونہ ویکھو:

"دھی نوں ڈولی پاوندیاں کجھ متاں تے دُعاواں"

الوداع جا رب حوالے میری دُخت پیاری
یاد ہمیشہ رہے گی مینوں تیری برخورداری
اگلے گھر وچ وسیں رسیں خوشیاں نال مراداں
رہے ہمیشہ اوتھے تیرا روح فرحاں دِل شاداں
سونا موتی جوڑے جاے سب تحفے من بھانے
رکھے رب سہاگ ترے نوں تینوں ملن ہنڈانے
میرے بول نصیحت والے آون گے کم تیرے
پالے ایہناں نوں وچ کناں ایہہ نی جھمکے میرے

سہرا: پنجابی لوک گیتاں وچ جتھے ویاہ سہاگ دے گیت لبھدے نیں اوتھے لاڑے دے سہرے دے گیت وی ملدے نیں۔

جیوے بنرا میں بلہاریاں
جیوے بنرا
تیرے سہرے توں بلہاریاں
جیوے بنرا

ہن تے ''سہرا'' پنجابی شاعری وچ اک باقاعدہ صنف دے طور تے سامنے آ چکا اے۔ بوہت سارے شاعراں نے سہرے لکھے ہن۔ کئیاں شاعراں تاں اپنے ویاہ تے سہرے لکھوا کے نہ صرف غالب تے ذوق دے ٹاکرے دی روایت دی یاد تازہ کیتی سگوں اوہناں ایہناں سہریاں نوں کتابی روپ وی دتا اے۔

ویکھو کیسے خلوص دے نال اپنے گندیا بہہ کے کول گلچین سہرا
نقطہ مرکزی محفل حسن دا تے بزم ناز دا صدر نشین سہرا
لوک مست ہو گئے جدوں وچ مستی لٹکاں لین گیا عنبرین سہرا
ایہہ گل کہن تے پھیر مجبور ہو گئے واہ حسین نوشہ واہ حسین سہرا

(پیر فضل گجراتی)

سلام: درود سلام بھیجن والی نظم رسول پاکؐ یا کسے وڈے امام پاک اُتے عقیدت تے ارادت بھجے شعر۔ وطن دے غازیاں تے شہیداں دی تعریف وچ لکھے گئے شعر:

کربلا دے سیداں نوں تاجداراں نوں سلام
اوہ شہادت دے شدائیاں دین داراں نوں سلام

(صدیق تاثیر)

کربلا دے اوس غازی تے سلام
تیغ دے بیٹھاں نمازی تے سلام
اُس فقیہہ درد منداں تے صلوٰۃ
اُس امام پاک بازی تے سلام

(محمد دین فانی)

سلام اُس آمنہ دے لال محبوب الٰہی تے
خدا دے یار تے، فقراں تے درویشاں دے ماہی تے

ساقی نامہ: ساقی نوں مخاطب کر کے لکھی گئی نظم۔ جیہدے وچ ساقی توں جام منگیا جاندا اے۔ اجیہے شعراں نوں "خمریات" داناں دتا گیا اے:

اُسرے ویکھ اج ہتھ مستانیاں دے توں وی رکھ لے جام دی لج ساقی
چنتا کریں نہ وادھیاں گھاٹیاں دی، مچی رُت بہار دی اج ساقی
میں تیرے میخانے دا ہاں منگتا! راج میرا اے چن تے تاریاں تے
رَت ڈوھی دی جس طرح ویریاں دی اِنج روڑھ شراب توں اج ساقی
گئی عقل تے دین توں ہویا واندا، تیرے عشق چوں کھٹیاں کھٹیاں نیں!
تیرے پیراں دی دھوڑ دی سونہہ مینوں، تیرے نشے نوں لائی نہیں بج ساقی

(تنویر بخاری)

سراپا: اجیہی نظم (شعر) جیہدے وچ (سر توں پیراں تک) انگ انگ دی تصویر شعراں وچ کھچی جاوے۔ جس طرحاں کہ سید وارث شاہ ہوراں اپنی ہیر وچ ہیر دے حسن دی تعریف کیتی اے:

ہونٹھ سُرخ یاقوت جیوں لعل چمکن ٹھوڈی سیب ولایتی سار وچوں
نک الف حسینی دا پپلا اے، ناگ زلف خزانے دی بار وچوں
دند چنبے دی لڑی کہ ہنس موتی، دانے نکلے حسن انار وچوں
گردن کونج دی اُنگلاں روانہہ پھلیاں ہتھ کولڑے برگ چنار وچوں
باہاں ویلنے ویلیاں گنھ مکھن، چھاتی سنگ مرمر گنگ دھار وچوں
تِلی پیکھنے دی نقش روم والے لدھا پری نے چن اُجار وچوں

(سید وارث شاہ)

حسن طلب: اجیہی نظم (یا شعر) جیہدے وچ شاعر شاعرانہ انداز نال کجھ منگدا اے:

(۱) حمد دی مثال:

یا رب اپنا فضل و کرم کر کے میرے حرفاں دے وچ تاثیر بھر دے
میں بے سمجھ کجھ نقش نگار کیتے نقشاں وچ توں رنگ تصویر بھر دے
داتا اپنے نام دا دان دے دے کشتی فقر دی رب قدیر بھر دے
لوکی عاشق رسُول دا کہن مینوں دنیا وچ ہاں اُچا نصیب دا میں!
بچر تیک زبان ایہہ رہے چلدی مدح خواں رہاں تیرے حبیب دا میں

(استاد وفا مرحوم)

(۲) نعت دی مثال:

ڈاڈھے چھوڑے تیرے انور نوں ایہہ عصیاں تے ذنوب
کوئی بچنے دا وسیلہ نہیں کوئی اسلوب
ہن تے سب تیری شفاعت دا ایہہ نسخہ مطلوب
یا طبیب الفقرا! انت شفادہ القلوب
زاں سبب آمدہ قدس پئے درماں طلبی

(انور)

(۳) غزل دی مثال:

دیونہہ دا چانن لو نہیں دیندا راتاں نوں چمکا
چانن بھریا مکھڑا لے کے جگ توں او ہلے مل

(ماجد صدیقی)

(۴) نظم دی مثال:

کھول دِلاں دے جندرے ماہی اج نہ بوہے ڈھو
جنڈڑی جھوٹے پیار ہلارے ساہواں دی خوشبو

رج کے گلاں کردے ماہی' دل وچ ہے جو جو
خورے پھیر کدوں ہووے گا' تیرا میرا میل
(رشیدہ سیمیں)

غزل مسلسل: کسے شاعر دی اجیہی غزل جیہدے سارے شعراں وچ اکو مضمون ای ٹریا آوے:

رنگ سانوں ویکھئے کیہ کجھ وکھاندی اے بہار
پاندی اے زنجیر یا پتھر پواندی اے بہار
یار جے خوشنود ہوون تے خزاں چھہدی نہیں!
یار رُٹھے ہون تے یاراں نوں کھاندی اے بہار
آتشی رنگت گلاں تائیں جے کردی اے عطا
بلبلاں دے نغمیاں وچ سوز پاندی اے بہار
مٹھے مٹھے پنچھیاں کولوں سناندی اے سرور
تتریاں دے باغ وچ مجرے کراندی اے بہار!
چھل نازک بوٹیاں دے نال کردی اے ہوا
بیٹھ کے پھلاں دے اوہلے مسکراندی اے بہار
پنگری نہیں ایتکیں وی میریار آساں دی شاخ
ایتکیں وی ہولی ہولی لنگھدی جاندی اے بہار
کون اوہناں دی خستگی دا فضل اندازہ کرے
جیہڑیاں خستہ دلاں تائیں دکھاندی اے بہار
(پیر فضل گجراتی)

شہر آشوب: اجیہی نظم جیہدے وچ کسے ملک (یا شہر) دے تباہ ہو جان تے' شریفاں دی خواری لچیاں دی سرداری تے ہنجو وگائے جان۔ بلھے شاہ ہوراں دے ایہہ شعر ویکھو:

در کھلا حشر عذاب دا
برا حال ہویا پنجاب دا

مغلاں زہر پیالے پیتے
بھوریاں والے راجے کیتے
سب اشراف پھرن چپ کیتے

اُلٹے ہور زمانے آئے
کاں لگڑاں نوں مارن لگے
چڑیاں جرے کھائے
اُلٹے ہور زمانے آئے

شطحیات:

ا۔ شعر وچ کوئی اجیہی گل جیہڑی رواجی مذہب تے ایمان دے خلاف ہووے۔
۲۔ صوفیاں تے درویشاں دی شوخ کلامی۔
۳۔ شاعرانہ شوخی نال کیتی گئی کوئی گل بات۔

ہن ساڈے دل وھایا اے نہیں رہندا چھپا چھپایا اے
ہن بلھا نام دھرایا اے وچ اوہلا رکھیا خاکی دا

(سید بلھے شاہ)

اللہ نوں نہ آکھ کجھ آہلکیا
اوہنے نہیں سنی گل کوئی

(بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

اتر سکدا اے یار بخاری کعبہ ڈِگیا ہویا
ڈھٹھا ہویا کدی نہ اُسرے دِل دا تاج محل

(تنویر بخاری)

سوقیانہ مضمون:

ا۔ کسے ممدوح دی تعریف وچ لکھے گئے اجیہے شعر جیہڑے اوہدی شان نالوں ہینے ہوون۔

۲۔ شعراں وچ بزاری خیال بیان کرنا۔

وارث شاہ وچ حجریاں فعل کردے ملاں جوترے لاوندے واہیاں نوں

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دا حمد یہ انداز ویکھو:

کردا دشمناں دے میل جول رہنایں
ساتھوں دور رہنایں نالے کول رہنایں
خورے کیہ کردا گول مول رہنایں
ہر اک کار تیری کارساز عجب اے

طنزیات: اجیہے شعر (یا نظم) نوں جیہدے وچ کوئی چبھویں تے کاٹ دار گل کیتی گئی ہووے اوہنوں طنزیات دے ناں نال پکاریا جاندا اے۔ کسے دا ہاسا مذاق اڈان والی واڈھویں گل والے شعر نوں طنزیہ شعر آکھیا گیا اے۔

رہندا اے واعظ نوں اٹھے پہر حوراں دا خیال
ایس دوزخ جوگے نوں اک پارسا جاتا سی میں!

رنداں دیاں ریساں کرنایں کیہ واعظ تیریاں ریساں نہیں؟
توں بیٹھا جھولیں منبر تے اوہ جھوٹے لیندے داراں تے

اساں زاہد دے ویکھے فضل کرتوت
شرابی مفت وچ بھنڈے ہوئے نیں

(پیر فضل گجراتی)

مُلاں کول تباکھڑیاں دا سی اک جوتا لبھدا نہیں
ٹوپی نہیں درویش اک دی حافظ دا سوٹا لبھدا نہیں
روز فقیر مسیتی کوئی پڑھ پنجت نمازی آوندا اے
کل اِک پھوڑ گواچ گیا سی اج اک لوٹا لبھدا نہیں

(ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

اک نظم بعنوان ''سڑکاں'' پیش اے۔

سوکھا لاہیا جاندا ناہیں گل وچ پیا جھنجھال کوئی
پچھو میتھوں دیس میرے دیاں سڑکاں دا نہ حال کوئی
نویں نروئی سڑک ایتھے اٹھوارا مساں لنگھاندی اے
اج بھریچے کھالی جیھڑی کل مُڑ پٹی جاندی اے
ہوئے رہندے ایہہ شہر دیاں سڑکاں دے نت دوالے نیں
اگے بجلی والے پچھے پائی نلکے والے نیں
اگلے گئی جان فقیرا پچھلے پٹی جاندے نیں
کٹن پٹن والے دوویں موجاں لٹی جاندے نیں

(ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

فرد: اک اکلے شعر نوں کہندے ہن۔ جیہدا تعلق کسے نظم، غزل یا کسے بند دے ٹوٹے نال نہ ہووے۔ جس طرحاں بلھے شاہ دا ایہہ شعر:

ملاں اتے مشالچی دوناں اکو چت
لوکاں کردے چاننا آپ ہنیرے نت

فی البدیہہ، مرتجل:

بناں کسے سوچ تے فکر دے چھیتی نال لکھیا جان والا کوئی شعر یا نظم۔ میاں احمد دین ہوری جیہڑے کہ پنجابی دے قادرالکلام شاعر سن۔ اک واری گوجرانوالہ اپنے دوستاں کول آئے تاں اوہناں دے ساکاں نے اوہناں دی کجھ سیوا نہ کیتی تاں اوہناں اوسے ویلے (فی البدیہہ) آکھیا:

اوہ لُون دی جگہ بھر لیائے دہی دے کونڈے
میں سڑیا بلیا اُٹھ پیا، اگ لگی بھونڈے
کجھ ہولاں چا بھنائیاں، کجھ چھولے چونڈے
پر ساک ایجیے احمدا، ہتھ آون نہ ڈھونڈے

بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر اٹھاراں ورھے دی عمر وچ راولپنڈی دے مشہور شاعر سائیں علی احمد سائیاں نوں ملن گئے تے شعر سنن دی فرمائش کیتی۔ سائیں ہوراں اک چومصرعہ پڑھیا:۔

خ خام خیال سن مفتیاں دے واقف کار نہ راز مستور دے سن
بناں سوچیاں کفر دے لان فتوے فی الحقیقت اوہ معاملے دُور دے سن
بدلے جہاں دے واجب الدار ہویا کیا وہ اصل میں بول منصور دے سن
جس قصور پچھے سائیں رجم ہویا اوہ قصور کیہڑے بے قصور دے سن

ڈاکٹر فقیر ہوراں فی البدیہہ کجھ چومصرعے لکھے تے سائیں ہوراں دی مجلس وچ پیش کیتے اک چومصرعہ انج سی:۔

اوہدے نقش نقاش نے لکھن ویلے لکھے پری تے یاں کسے حور دے سن
سایہ حسن دا پیا بنگالیاں تے سحر سامری جلوے حضور دے سن
پلکاں، تیر، تقدیر کمان ابرو بے خود نین اوس مست مخمور دے سن
کنڈل زلفاں دے ہین فقیر رُخ تے ایہہ سپولیے کسے سنگ چور دے سن

سائیں ہوراں ایہہ چومصرعے سنے تے آکھن لگے نڈھا جیوندا رہیا تے وڈا شاعر ہوسی۔

کامن: ڈولی ٹورن پچھوں کڑیاں جیہڑے درد بھلے گیت گاؤندیاں ہن اوہناں نوں کامن آکھیا جاندا اے:

دھیاں دے دُکھ ڈاڈھے وے لوکا!
وِرلا تاں جے جانے کوئی!
دِھی تے تتلی کہندے وے لوکا!
ڈھی نہ جائے موئی

گنڈھاں: ایسے شعر جیہناں وچ ویاہ دے متھے ہوئے دناں دا ذکر کیتا جاندا اے۔ حضرت بلھے شاہ ہوراں وصال حقیقی نوں ویاہ دی تمثیل وچ اپنی اک لمی نظم وچ بیانیا اے۔ جیہدے وچوں ونگی لئی اک بند (پہلی گنڈھ) اتے (اخیرلی گنڈھ) پیش اے:

پہلی گنڈھ:

گنڈھ پہلی نوں کھول کے، میں بیٹھی برلاواں
اوڑک جاون جاونا ہن میں داج رنگاواں
ویکھو طرف بازار دی سب رستے لاگے
پہلے ناہیں روکڑی سب مجھ سے بھاگے

اخیرلی گنڈھ:

کر بسم اللہ کھولیاں، میں گنڈھاں چالی
جس اپنا آپ ونجایا، سو سرجن والی
جج سوہنی میں بھاوندی لٹکیندا آوے
جس نوں عشق ہے لال دا، سو سال ہو جاوے
عقل فکر سب چھوڑ کے شوہ نال سدھائے!

ہن کیہنوں گل یار دی اساں یاد نہ آئے!
ہن اِنا للہ آکھ کے تسیں کرو دُعائیں!
پیا ای سب کجھ ہو گیا' عبداللہ ناہیں
(بلھے شاہ)

مثمن: نظم دے جیس بند دے اٹھ مصرعے ہوون اوہنوں مثمن آہندے نیں:

اج میں جھولی لوکاں دے' سے عشق پریم خلاصے نی
کجھ ڈکیاں ڈکیاں اتھراں نیں' کجھ ڈلھ ڈلھ پیندے ہاسے نی
کجھ سدھیاں پٹھیاں جگتاں نیں' کجھ چھیڑ بکھیڑ مناسے نی
کجھ ہوکے رُگ کلیجے دے' کجھ ہاسے بھندے پاسے نی
کجھ وہم دلیل دیاں گنجھلاں' کجھ ٹھٹھے بے وسواسے نی
کجھ طعنے مہنے کھلے نیں' کجھ گجھے پیار دلاسے نی
کجھ لاڑے لاڑیاں دے سہرے کجھ ہاڑے اللہ راسے نی
کجھ جھولے سنگ کسنکیاں دے' کجھ یار سجن دے جھاسے نی
(غلام یعقوب انور)

مُتسع: اجیہی نظم جیہڑی نوواں شعراں دی ہووے اوہنوں متسع آکھیا جاندا اے:

متھے لگی رات مکالی' چن نوں کتھوں لوڑاں
انجانوں گلیاں وچ پایا' ماہی دیاں تھوڑاں
تھاں کتھاں پیا دیوے بالاں' اکھوں اگ نچوڑاں
درد فراق دے ویری جھکھڑ' ترلے پا پا ہوڑاں
صبر دا پاٹا ہویا گلما' فکر دا پلّا جوڑاں
لیراں لیراں ولدے اندر' پیڑاں لکھ کروڑاں
اکو بول دے زہری سپ دی' سنگھی پئی مروڑاں

کملی کر کے چھڈ گیوں مینوں میں لکھ گلیاں دے توڑاں!
یار فریدا میں دوزخ سڑساں جے یار ولوں مکھ موڑاں
(خواجہ غلام فرید)

مثلث: تناں مصرعیاں دے بند (نظم) نوں مثلث آہندے نیں:

گھر گھر مِل گئے ہوکے
قبلہ یار دی جھوکے
ایں جگ تے اون جگ سائیں
(خواجہ فرید)

سرشہاب الدین ہوراں مسدس حالی دا پنجابی ترجمہ مثلث وچ ای کیتا اے۔

اوس دین نے ویریوں ویر کیتے پشو آدمی جون بنا دتے
درووند بنایا پاڑواں نوں پکڑ آجڑی تخت بہا دتے
کدی دیس جو لوک سی ڈنگراں دا اگے اوس دے جگ نوا دتے

مشہور جو عرب ہن ہویا ایڈا تاپو وانگ نویکلا وسدا سی
اِکلوانجوے سی اوہ پیا لگا کدی ملکھ نہ ماردا کھسدا سی
نہ سی رہت تے بہت دا پج اوہنوں دور علم تے ہنرتوں نسدا سی
(پنجابی ترجمہ مسدس حالی)

مثلث اج کل دے شاعراں وچ ہائیکو دے ناں نال وی مقبول ہوئی اے۔ محمد جنید اکرم ہوراں دی ہائیکو نظماں دی مثال پیش اے۔

نت نئے علم ایہدے وچ لکھ کے
ہن بولی زبان وچ بدلو
لوڑ ویلے دی کد پچھانو گے

سرخ جوڑا تے سرمئی آنچل
شام زلفاں کھلاردی پئی اے
چن تیری تلاش وچ ٹریا

اوہناں راہواں چ رولدے رہناں
میرے لاشے نوں مرن دے مگروں
جہاں راہواں چ اوہدا لانگھا سی

مسدس: چھیاں مصرعیاں دا بند۔ پہلے چار مصرعے یا دو بیت ہم قافیہ ہوندے نیں تے باقی دو مصرعے وکھرے ہوندے نیں۔ ایس وچ ہر طرحاں دے خیالاں نوں سمویا جاندا اے۔ پر شرط ایہہ وے پئی سبھے لڑی وار ہونے چاہیدے نیں:

پتہ نہیں ایہہ لمے حیاتڑی دے کیہڑے رنگ اندر سانوں رنگ جاسن
ناگ حادثے ہور مصیبتاں دے کیہڑی کیہڑی نشاط نوں ڈنگ جاسن
خورے ہور کیہ ایتھے دکھنائیں کیہڑے رنگ اندر پا کے بھنگ جاسن
ہلا وقت مصیبتاں والیاں دے ایویں لنگھدے لنگھدے لنگھ جاسن
تیری قبر تے رحمتاں لان جھڑیاں خوشیاں روح تیری وچ جنان وسے
ایدھر باغ پروار جو چھڈ گئی ایں خوشیاں نال ایہہ وچ جہان وسے
(حکیم عبداللطیف عارف گجراتی)

مخمس: جیہڑی نظم دے ہر اک بند دے پنج مصرعے ہوون اوہنوں مخمس آکھیا جاندا اے جویں کہ حضرت بلھے شاہ ہوری کہندے نیں:

جھوٹھ آکھاں تے کجھ بچدا اے   سچ آکھاں بھانبڑ مچدا اے
جی دوہاں گلاں توں بچدا اے   بچ بچ کے جیبھا کہندی اے
منہ آئی بات نہ رہندی اے

غلام یعقوب انور ہوراں دی مشہور نظم ''رانی دیس پنجاب دی'' دا اک بند:

اج رانی دیس پنجاب دی، گئی وچ شریکاں رُل
گھر والی نکلی چونکیوں، جویں سچوں لتھے پھُل
اج عزت ننگ ناموس دے ہوئے بلدے دیوے گُل
اوہنے رو رو نین ونجاپڑے، پئے انھ ہنیرے جھل
اج پئے کوقتے معاملے، اج ڈبن لگی کُل!

مدح: کسے ممدوح دی تعریف وچ لکھے گئے شعر جس طرحاں کہ حضرت میاں محمد ہوراں اپنی تصنیف سیف الملوک وچ اپنے پیر حضرت بہاول بخش ہوراں دی مدح کیتی اے:

سخناں دی اوہ قیمت پاوے شعر میرے خوش لیندا
اوس صراف اگے جو تردا سو ای خزانے پیندا
شعراں وچ طبیعت اوہدی، کردی موشگافی!
ایس زمانے ایس نقدی دی، اس پُر تم صرافی!
اللہ بھاوے قدر شناسی اس جیہی اج کس نوں
رمز پچھانے معنے جانے، ایہہ تاثیراں جس نوں
صورت خوبی سیرت خوبی، خوبی دا کُل چالا!
تائیں نام مبارک اُس دا، خوبی بخشن والا!

مربع: چونہہ مصرعیاں دے بندنوں آکھیا جاندا اے۔ پنجابی وچ جیہنوں چومصرعہ کہندے نیں۔ کئی پنجابی شاعراں ایہنوں دوبیتی تے رباعی داناں وی دتا اے۔ جیہڑا کہ غلط اے۔ کیوں جے رباعی دے اپنے مخصوص وزن نیں جیہڑے کہ بحر ہزج وچوں کڈھے گئے نیں:

اج تیک نہیں کسے نے کرن دتا سانوں اوہدی دیوار دے کول بستر
ملی جگہ نہ کسے نوں بسترے دی ایتھے کلیاں دے ہو گئے گول بستر
دن رات بس ایہائی شغل رہندائے کدی ٹھپ بستر کدی کھول بستر
فضل جہناں دے ستیاں یارلد گئے سسی وانگ روندے پھول پھول بستر

(پیر فضل گجراتی)

مسبع: جیس بند دے ست مصرعے ہوون اوہنوں مسبع آہندے نیں:

ایہہ بلدیاں لاویاں دے دریا
جیہڑے جتھے دے وچ وگدے نیں
پردیسیاں ورگے کجھ شعلے
جیہڑے پاندھی اج اگ اگ دے نیں
راتیں کالیاں زہری سپاں دے
جیہڑے منکے سراں تے جگدے نیں
دس ایہہ تیرے کیہ لگدے نیں

(غلام یعقوب انور)

مرثیہ: ۔کسے دے مرن اُتے' اوہدا ماتم یا دکھ کرن والے شعر حضرت امام حسینؓ ہوراں دے پنجابی ڈھیر مرثیے چھپے ملدے نیں۔ ایس توں اڈ شخص مرثیے وی لبھدے نیں۔ جس طرحاں کہ بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دی وفات تے اوہناں دے شاگرد شاکر سروری مرحوم ہوراں کمال دا مرثیہ لکھیا جیہڑا انج اے: (کجھ شعر)

ٹلی دلاں دے کعبے توں موت ناہیں' عاجز حیلیو' چاریو وین کریئے
سرتو متو خیالو تے سوجھ فکرؤ ساکو نگدیو ساریو وین کریئے
گوہڑھے پیارنوں دُکھ جدائی والے مندے حال نیں درداں دے ماریاں دے
میرے پھڑکدے بلھاں نوں ویکھ کے تے پے کنب دے تاریو وین کریئے
مہراں اُلفتاں شفقتاں مُک گئیاں سروں ننگی حیاتی دا کیہ واسا؟
ہوکے ہاڑیو کرب نصیب ہیکو بھیڑے دمو وچاریو وین کریئے
شوقو سدھرو میرے یتیم چاوٗ ڈاواں ڈول ارادیو زور ٹلو!
ڈھخدے دِلاں دے ٹلدے مان اُتے رج کے بے سہاریو وین کریئے

مسمط: عربی وچ ایہدا مطلب موتی پرونا اے تے عروضی اوس نظم نوں مسمط آکھدے نیں جیہڑی بنداں وچ لکھی گئی ہووے۔ بند وچ مصرعیاں دی کوئی قید نہیں بھاویں تن مصرعے ہوون۔ چار ہوون پنج چھ تے بھاویں ست اٹھ' نوں دس تے گیاراں ہوون۔ پر ہر بند دا آخری مصرعہ ہم قیافہ ہونا ضروری اے۔ جس طرحاں کہ:

۱۔ سڑدیاں بلدیاں ہوکیاں گھڑیا محل دلیل اُچیرا
ریجھ نمانی چائیں چائیں ملیا جیہدا بنیرا
شام پئی دِن ڈُبیا چناں' گھمن گھیر ہنیرا
راہواں تک تک ہاریاں اکھیاں' کد پاویں گا پھیرا
۲۔ کھیڈاں کھیڈ حیاتی تھکی' گوٹ نہ کوئی پُگی
وِچ اڈیک ہوئی ڈھیہ ڈھیری' سر تے گھاہ پئی اُگی
کچھ دلاں دی شرم حضوروں' ہوندی جاوے بھگی!
کالی رات دے پرلے کنڈھے' چن تے پالئی جھگی
کد کنی دِنہہ دی ہتھ آوے' ہووے کدوں سویرا

(رشیدہ سلیم سیمیں)

وار: پنجابی شاعری دی ایہہ اک بہوں پرانی صنف اے۔ ایہہ اک اجیہی نظم اے جیہدے وچ کسے بہادر تے جنگجو دی بہادری تے لڑائی نوں بیانیا جاندا اے۔ اجیہی نظم نوں ہندی وچ راسو یونانی وچ اوڈ۔ عربی وچ رزمیہ تے فارسی وچ جنگ نامہ کہیا جاندا اے تے وار دے بند نوں پوڑی آہندے نیں۔ پنجابی وچ وار کئیاں بحراں وچ لکھی گئی لبھدی اے۔ کئی شاعراں نے بیت سوہے تے ڈیوڑھے وچ واراں لکھیاں نیں۔ تے کئی واراں آزاد نظم وچ وی لبھدیاں نیں۔ جیویں کہ:

چڑھدے مرزے خان نوں جٹ دنجھل دیوے مت
جس گھر لائیے دوستی اُس گلی نہ دیوئیے لت

ایہہ شعر "مرزا صاحباں" وچوں اے جو کہ دوہے دی بحر اے۔ اپر گاون والے ایہدی لئے نوں کھچ کے بحر نوں نبھالیندے ہن۔ جنگنامے دی بحر اے "قاسم تیغ اُٹھا کے سر وڈھ کردا ڈور" نوں بھن تروڑ کے ایس صدی دی مشہور شاعرہ امرتا پریتم ہوراں ایس طرحاں ورت لیا:

اج آکھاں وارث شاہ نوں کتے قبراں وچوں بول

اصل وچ رمضان وزیر آبادی ہوراں دے مشہور مصرعے:

"اج آکھاں نانے پاک نوں کتے روضے وچوں بول"

جیہڑا اج توں تیہہ کو سال پہلے پنجاب دے پنڈاں گراواں تے شہراں قصبیاں دیاں گلیاں وچ گونجدا پھردا سی نوں ای تھوڑا بوہت بدل کے اپنا مصرعہ بنا گھتیا تے دنیا جہان دی نامنا کھٹی۔

نجابت نے اپنی وار دا بحر ایہو رکھیا اے:

جو لکھیا سی ایلچی اوہ خط گذرانی	محمد شاہ چوغطیا سن باہر آنی
اوہ تینوں گھلیا بادشاہ نشانی	مت کوئی دل وچ جان دوں کر بڑی گرانی
جاں تاں کھنڈا چک لے پیشہ سلطانی	نہیں گل تسبیح سر کلاہ دھر اُٹھ ہو سیلانی

(نجابت دی وار نادر شاہ)

پیر محمد چٹھیاں دی وار:

کہہ توں پیر محمدا اک گل گیاناں گھوڑے رکھے تھم کے کر زور جواناں
تیغاں وانگ سوالیاں دراز زباناں لوکاں ملن وساریا وچ گھت میاناں
تیر کریندے عاجزی اسیں پہلے جاناں
سانگاں کنبن قہر تھیں وچ ہتھ جواناں

(پیر محمد چٹھیاں دی وار)

پیر محمد دی وار وچ ڈھیر روانی اے۔ اوہنے اکھراں دی جڑت مہا کاریگر صراف وانگر کیتی اے وار دے ہر مصرعے دا ہر اکھر اک دوجے اکھر کولوں اگانہہ نکلن لئی بڑا کاہلا وسدا اے تے اپنے توں پچھلے اکھر نوں وی اپنے نال کھچدا وکھالی دیندا اے۔

تاراچند گجراتی دی وار "جیمل پھتا" وار رنگ سگواں دوہے والا اے:

اُتر پیاں وس ہولیاں آیا پھگن ماہ اُڑدے دِس قمقمے جت دل پوے نگاہ
راج محلاں وچ وی اُڈن لگا گلال کھیڈن لگیاں رانیاں خوشی خوشی دے نال
شیشے ہتھ گلاب دے سوہن گوڑھے رنگ عطر عبیر اُڑاندیاں اک دوجی دے سنگ
کھیڈن کُل سہیلیاں رل مل اِکو ہان اِکو جہیاں ساریاں الھڑ عمر جوان
جیمل کدھرے آن جو ڈٹھا جھاتی پا
چھوٹی عمر ندان سی جوش گیا دِل آ

(تاراچند گجراتی وار جیمل پھتا)

سرکھنڈی: غیر مقفیٰ نظم: اجیہی نظم جیہدے وچ وزن، تول تے ہووے پر قافیہ نہ ہووے تاں اوہنوں پنجابیو چ سرکھنڈی (آزاد نظم) آہندے نیں تے انگریزی وچ ایہنوں بلینک ورس آکھیا جاندا اے۔ سکھاں دے دسویں گورو گوبند سنگھ ہوراں "چنڈی دی وار" تے نجابت نے "وار نادر شاہ" سرکھنڈی (آزاد نظم) وچ ای لکھی اے۔ اجیہی نظم (وار) دے بند نوں پوڑی آکھیا جاندا اے۔ واراں وچ سرکھنڈی تے نشانی چھنداں دی ورتوں

کیتی جاندی اے۔

رائے بھوپت کھڑا پکارے سارے پینتھ نوں
دنیا جے چار دیہاڑے کچرک جیونا
جو لکھیا کرتارے سوئیو ورت سی
تسیں ہو بلونت کرارے سارے لڑ مرو
کرن فقیر تیارے آون جنگ تے
جیوں شیر مارن بھبھکارے پنجن مار تے
جیوں بھن باز طرارے ویکھ شکار نوں
اوہ دیون کھول بھنڈارے تیغاں واہ کے
ٹھن لشکر سارے وانگر لونبڑاں
تے نا ے دفتر چاڑھے محمد شاہ دے

(نجابت دی وار نادر شاہ)

محاکات: ایہدا مطلب اے لفظاں وچ تصویر کھچنا جس طرحاں کہ سید وارث شاہ ہوراں اپنی ہیر وچ کھچی اے:

کیندیاں ولگناں ویہڑے تے ارل کھوڑاں
کیندیاں پاکھڑاں اتے کونالیاں نی
کیندیاں کوریاں چاٹیاں نیہاں تے
کیندیاں بِلّیاں اُتے مدھانیاں نی
کتے ول ڈھٹھے پلنگ کرتلاں دے!
کتے جھوکیاں میخاں سانیاں نی
چھتاں نال ٹنگے ہوئے نظر آون؛
کھوپے ناڑاں اتے پرانیاں نی

اوتھے اک جھنجھوہڑی جیہی بیٹھی
گھروں نکلیاں کتے سوانیاں نی!
اک ناگر ویل بیٹھی تخت اُتے
جیویں راج محل وچ رانیاں نی

(سید وارث شاہ)

مرصع نگاری: اجیہے انداز نال شعر بناناپئی دوناں مصرعیاں دے اکھر اک دوجے نال ٹکراندے جاپن جس طرحاں کہ استادوفا ہوراں دا ایہہ شعر اے:

رب ایس پاسے بت اوس پاسے نور ایس پاسے نار اوس پاسے
دین ایس پاسے کفر اوس پاسے جت ایس پاسے ہار اوس پاسے

(استادوفا مرحوم)

ٹکراندے ہوئے اکھراں اُتے نشان لائے گئے ہن:

(ا) مرقع نگاری: شعراں وچ قدرتی نظارے دی تصویر کھچن نوں مرقع نگاری آہندے ہن جس طرحاں کہ خواجہ غلام فرید ہوراں نے تھلّے دے شعراں وچ کھچی اے:

اج ویہڑا پیا بھاندا ہے	کوئی وصل سنہوڑا آندا ہے
مل مل آئے بادر کارے	بجلی چمکے مینہہ پھنکارے
گج گج گاج کرے دھدکارے	جھوک سہاگ سہاندا ہے
ٹوبھے اُچھلن مال نہ ماوے	راتیں یار اساں گل لاوے
ہر کوئی فرحت نال نبھاوے	ہک دُکھ دُکھ پیا کھاندا ہے
کوئل کوکے مور چنگھاڑے	انجن پپیہے کرن بلارے
ہر ہر وحشی کر للکارے	گیت خوشی دے گاندا ہے
دشت بیاباں وسن بہاراں	بوٹے بوٹے سہن تواراں
راحت ہوہیے تار متاراں	چولے انگ نہ ماندا ہے

چنکے کردے چنگ سہیلی ویلے آن سجھائم ہیلی
سینده فرید رکھاں کیوں میلی ناز نواز سجاندا ہے

(خواجہ غلام فرید)

۲۔اک پنڈ دے نظارے دی تصویر ویکھو:

ایس گراں وچ سرگھی ویلے اُچے چٹے دُدھ چبارے
ایکن لگن پیارے پیارے جیکن کالے بدل دے وچ
چٹا بگلا تاری مارے
کدے کدے ایہدے محلاں او ہلے نکی سون چڑی اک بولے
یا کوئی لم سلمی نڈھی محلاں دے دروازے کھولے!
کسے کسے باری دے پچھے بیٹھی کوئی تریمت دِسے
رکھی پٹاں دے وچ شیشہ کوہ کوہ لتے وال ورولے
پر نہ موہوں کجھ وی بولے
کدے کدے پاچوناں والا سالو پیلی بھاء مریندا
دِتے محلاں وچ اڈیندا پوناں وچوں مہک چھنڈیندا
اُچے مے پنڈ سیوہلی نیڑے جموں شہر سنیندا
کسے کڑی دی گوری ہک تے کالے تل دے وانگ دسیندا

(شوکمار بٹالوی)

ترجیع بند: جے کسے نظم یا کسے گیت دے ہر بند دے پچھوں اک بیت (شعر) وار وار لیاندا جاوے تاں اجیہی نظم نوں ترجیع بند کہیا جاندا اے۔ جس طرحاں کہ:

اک روز جہانوں جانائیں جا قبرے وچ سمانائیں
تیرا گوشت کیڑیاں کھانائیں کر چیتا مرگ وسار نہیں
اٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں

(کافی بلھے شاہ)

ترکیب بند: جے اجیہی نظم یا گیت دا بیت (شعر) بدل دتا جاوے تاں اوہ پھر ترکیب بند اکھوائے گا:

ہیر رانجھے دے ہوئے میلے   بُھلّی ہیر ڈھوڑیندی بیلے
رانجھا یار بُکل وچ کھیلے   سُدھ رہیا سُرت سنبھال
عشق دی نویوں نویں بہار

(کافی بلھے شاہ)

ترجیع بند ہووے تاں بھاویں ترکیب بند دوواں وچ شعرا کو بحر وچ لکھے جاندے نیں تے شعراں دے کئی کئی بند ہو سکدے نیں پر ہر بند دے شعراں دی گنتی گھٹ ودھ وی ہو سکدی اے۔ پر سبھے شعر ہم قافیہ ہوندے نیں ہر بند دے آخر تے اک بیت (شعر) اجیہا ہوندا اے جیہڑا اپرلے بندنوں تھلّے دے بند تالوں وکھریاں کردا اے تے اوہدا قافیہ وی وکھرا ای ہوندا اے۔ جس طرحاں کہ اپروکت بنداں وچ وکھایا گیا اے۔

نظم: نظم شاعری وچ اجیہے شعراں نوں آکھیا جاندا اے جیہڑے کسے خاص موضوع نوں مکھ رکھ کے لکھے جاندے نیں۔ اوہ موضوع قومی' تاریخی' مذہبی' سیاسی یا اصلاحی وی ہو سکدا اے۔ اجیہی نظم نوں نویں نظم دا ناں دتا گیا اے۔ اردو وچ نویں نظم مولانا محمد حسین آزاد تے مولینا حالی ہوراں دی کاڈھ اے۔ پنجابی وچ نویں نظم نوں نویں دور دے شاعراں نے رواج دتا جیہناں وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر' شریف کنجاہی تے صوفی غلام مصطفیٰ تبسم سب توں اگے نیں۔

کئی پانڈی نیں چکی پھردے دھرتی دا ایہہ بھار
اِٹاں وٹے چکڑ چھپڑ پتھر گرد غبار
دھوکھے باز نظر توں ایویں دھوکھے دین ہمیش
ایہدے جنگل پربت جوہاں بیلے سبزہ زار!

دھوڑاں پھرے اڈاندی ایہدیاں باگاں وچ خزاں!
سہمیں سہمیں بوٹے ویلاں کلیاں پھُل بہار
پھڑ دیاں پھڑ دیاں ساقیاں ہتھوں ڈِگ ڈِگ پیندے جام
میخانے وچ چڑھدے چڑھدے لہندے مست خمار
رُوپ سہپن حسن جوانی پلک جھلک دی کھیڈ!
کوڑے وچ رلاندی دن نوں رات گلوں لاہ ہار
تھلّے اُتے دھرتی دے نہیں کدھرے سُکھ فقیرؔ!
تھلّے ایہدے وسن مردے رہن اُتے بیمار

(بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

اج کاگ بنیرے تے بولے
پئے جھٹے جھٹے کن وجدے نیں
اکھیاں دے ویہڑے سجدے نیں
دل وچ پئی پونی پھردی اے!
سانوں تانگھ اڈیک تے چڑدی اے
اکھ بوہے وچ ای رہندی اے
پئی جھٹے جھٹے سوہ لیندی اے
ایہہ جد دے چندرے وجے نیں
ہوٹھاں دے جندرے وجے نیں
اج کاگ بنیرے تے بولے

(شریف کنجاہی)

یاد آئیاں سو بیتیاں یاداں
جاگ پئیاں ستیاں فریاداں

یاں ایہہ گیت اجکل دے گاوے
دنیا دے دُکھ درد سناوے
دکھ جیہڑے پل وچ ٹر جاون
ٹر جاون تے پھر مڑ آون!
پر جو وی ایہہ گیت دی رانی
بات کہوے یا کہوے کہانی
وین کرے یا گانا گاوے
ایہہ گل مکدی نظر نہ آوے
اوس نوں ڈٹھیاں مدّت ہوئی
بھل گیا سب کجھ پر اج توڑی
ایہہ آواز کناں وچ رڑکے
جدوں یاد پوے دل دھڑکے

(صوفی غلام مصطفیٰ تبسم)

آزاد نظم: نویں نظم آکھن نوں تاں یورپ وچ جمی اے تے ایہدے جنم دا سن ۱۹۱۱ء بن دا اے فرانس وچ جم کے ایہہ امریکہ پجی تے انگلستان اپڑ گئی تے فیر ایتھوں پاکستان وچ داخل ہو گئی۔ فرانسیسی زبان فرنچ وچ ایہدا اناں ورس لبرے تے انگریزی وچ فری ورس اے۔ گوہ نال ادبی تاریخ دا مطالعہ کیتا جاوے تاں ایہہ کوئی انوکھی کاڈھ نہیں جاپدی۔ ۹۷۰ قبل مسیح دے حضرت سلیمانؑ دے گیت ایہو آزاد نظم ای جاپدے نیں تے سرتھامس براؤن دے کئی پیرے آزاد نظم دے ودھیا نمونے منے گئے نیں۔ خود پنجابی دی قدیم شاعری وی آزاد نظم دی ہیئت وچ لبھدی اے۔

آزاد نظم وچ قافیئے ردیف تے بحر دی پابندی نوں گناہ سمجھیا جاندا اے۔ ایہدے وچ صرف تے صرف آہنگ جاں دُھن دا ای لحاظ رکھیا جاندا اے تے مضمون

دُکھ توں ٹُٹ کے ہو جاندا اے چور جیہا
تیز ہواواں وچ پتر کمزور جیہا (رؤف شیخ)

خورے جاندی وار ہوا کیہ کہہ گئی اے
کنڈھے کھلی کھلوتی بیڑی ڈول گئی! (منظور وزیر آبادی)

شعر ادب دی کلری پیلی وچ ساقی
فن دے بوٹے پالی رکھناں کیسا اے؟ (ساقی گجراتی)

سندر ویلا سولھ زمانہ موڑ دیو!
لوکو میرا پریم خزانہ موڑ دیو! (عبدالکریم قدسی)

سچ دا ساتھ نبھانا جے رُسوائی اے
میرے جوگی ایہہ رسوائی رہن دیو! (آغا نثار)

نھیرے سے دی پاک نشانی ویکھی اے
اج میں اک تصویر پرانی ویکھی اے (اخلاق عاطف)

بغض حسد دے کھیت چ زہر ای اُگدا اے
مرنا اے تے فیر ایہہ چارہ چہ لو جی (ابرار حامد)

چھ فعلن دی ۲۴ رُکنی بحر

چھ فعلن (فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن)

۱۲ گرو (۲+۲ +۲+۲ +۲+۲ +۲+۲ +۲+۲ +۲+۲)

فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن

ایہدے وچ ۲۴ رکن (۲۴ ماترے) تے ۲۴ لگھو آوندے نیں۔

(۱+۱)

فَ فَ

کہندے رہو تے سن دے رہیئے ساڈا کیہ اے
آپی کہیئے یا نہ کہیئے ساڈا کیہ اے (عبدالکریم قدسی)

وَنڈ (تقطیع)	کہندے	رو تے	سن دے	رہیئے	ساڈا	کیہ اے
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
طبلے دی تھاپ	دَھن دَھن	دَھن دَھن	دَھن دَھن	دَھن دَھن	دَھن دَھن	دَھن دَھن

ایس بحر وچ کجھ مشہور شاعراں دیاں لکھیاں غزلاں دے کجھ شعر ونگی طور تے:

دِل دا کوٹ ایہناں دے کولوں سر ہونا ایں
غم دے لشکر کردے رہن چڑھائی کتھے؟ (ساقی گجراتی)

دِل دی گادھی بہہ کے کھوہ نیناں دے جوواں
ویہڑے دی نگری اندر پیار دی مٹی گوواں (ڈاکٹر بشیر عابد)

اکھیں پلکھی لا کے بیٹھن کاجل سوچاں
دِل اتھرے نوں گھلن گٹوں سانول سوچاں (بشیر باوا)

اونی ویہڑے کھلوتے رہنا بوہے دے وچ
جنا چر اوہ جاون والا دِسدا رہنا! (ڈاکٹر اکرام مجید)

چین دہائیاں نئی کہانی دُھماں دُھمیاں
کیہ آئے نیں ہان دے ہانی دُھماں دُھمیاں (شارق نظامی)

جر جاندے سن جیہڑے پیڑاں بڑیاں بڑیاں
کردے نیں اج اوہ گلاں بڑیاں بڑیاں (ڈاکٹر یونس احقر)

اپنے آپ توں ہور وی ہو گئی اج بیزاری
کھوہ لو ساڈے توں ایہو جیہی خودمختاری (منظور وزیر آبادی)

نوں اہمیت دتی جاندی اے۔ اصل وچ ایہہ آزاد نظم نہ تے نظم اے تے نہ ای ایہہ کوئی نثر اے۔ ایہہ نظم تے نثر دی کوئی وچکارلی چیز اے۔ ایہدے وچ مصرعہ چھوٹا ہووے یا وڈا دوناں طرحاں جائز اے۔ شاعر دے دماغ وچ جس طرحاں وی اتار چڑھا آوندا اے اوسے ترتیب نال خیال وی بجھدے چلے جاندے نیں۔

آزاد نظم دی کوئی اک بحر نہیں ہوندی سگوں اکو بحر دے کئی کئی مصرعے وی ہو جاندے نیں تے کدی اکو نظم وچ کئی کئی بحراں وی آ جاندیاں نیں پر ایہدے وچ ایہہ خیال ضرور رکھیا جاندا اے پئی ایہدے ہر (مصرعے) سطر وچ کسے ان متھے رُکن دی تکرار ہوندی رہے۔

بھاویں پنجابی نے وی حالی تیک اردو وانگ آزاد نظم نوں دلوں نہیں قبولیا پر فیر وی پتہ نہیں لوک کیوں اجے تیک ایہنوں لکھدے چلے جارہے نیں؟ نویں دور دی شاعری وچ نویں دور دے شاعراں نے سوکھت پاروں روایتی وزن تول تے ردیف قافیئے نوں بوہت پچھانہہ سٹ چھڈیا اے تے آزاد نظم نوں پرچلت کرن وچ ای جُٹ پئے نیں۔
پارٹیشن توں پہلاں دے اک شاعر پروفیسر پورن سنگھ ہوراں دی آزاد نظم دا اک نمونہ:

اوہ بے پرواہ پنجاب دے موت نوں مخولاں کرن
رنجھیٹڑے دے بنکے وڈے بھرا سارے بیلیاں تے رکھاں وچ کوکاں ماردے
بالناتھ پچھتایا رانجھے نوں جوگ دے کے
محلا جٹ آکھے مُندراں لے اپنیاں موڑ باوا تے کن میرے مڑ ثابت کرتوں بھلے مانسا
کناں نوں کاہنوں چا پاڑیا ای؟
جوگ دی مینوں کیہہ لوڑ سی؟ ناتھا دس کھاں
جوگ تیرا ہوڑ دا عشق تھیں کملیا
موڑ میرے کن لے مورا اپنیاں مُندراں

(پروفیسر پورن سنگھ ۱۸۸۱-۱۹۳۱ء)

باقی صدیقی ہوراں دی اک آزاد نظم ویکھو:

گڈی ٹر گئی تے پچھے رہ گیا
بھاں بھاں کردا ٹیشن
تے شاں شاں کردے کن
کجھ سکیاں یاداں، ترہائے خیال
جیہڑے نھن عمراں نال (باقی صدیقی نظم بڑھاپا)

بلینک ورس "نظم معرا":

نظم معرا دا انگریزی وچ ناں بلینک ورس اے۔ پنجابی دی چھولا تے سرکنڈی بلینک ورس دے وڈھیرے نیڑے وے۔ ایہہ اک اجیہی نظم اے جیہدے وچ وزن، تول تاں ہوندا ہے پر قافیئے دی ورتوں نہیں کیتی جاندی۔ ایہہ اک اجیہا وزن اے جیہڑا زیادہ تر ایپک ڈرامے وچ نظم کرن لئی ورتیا جاندا اے۔ اٹلی توں ایہہ نظم انگریزی وچ آئی تے ہنری ہاورڈ ارل آف سرے (۱۵۱۷ء-۱۵۴۷ء) نے ورجل دے شہکار نوں بلینک ورس وچ ڈھال کے ایہنوں ناما بخش دتی تے فیر شیکسپیئر نے ایہنوں دوام دے دتا۔

پنجابی دی نویں شاعری وچ بوہت سارے شاعراں دی بلینک ورس لکھی گئی لبھدی اے۔ صفدر میر دا ڈرامہ "نیلی دا اسوار" پنجابی دی بلینک ورس شاعری وچ ای لکھیا گیا اے جیہنوں پارکھاں تے کھوج کاراں بلینک ورس دا چنگا تے سوہنا نمونہ متھیا اے۔ جیہڑا ایہہ وے:

اک بوہے دے کھلن نال ہزاراں بوہے کھلدے جاون

ا۔آخری دہلیز دے اندر نما نما چانن مخمل دے بستر دے اُتے سرخ پھلاں دیاں لڑیاں
چارے پاسے پتھر دے بُت اکھیاں ہیریاں جڑیاں کندھاں چوں آواز ایہہ آوے
اپنا گھر پھُل جاون والے ورھیاں توں میں اک اڈیک تیری وچ دیوا بال کھڑی آں
(سلیم الرحمان، نظم اک خواب)

ہر شاخ کنب رہی اے
تھوڑی دیر پہلے ایتھے عجب رنگ دا پنچھی بیٹھا گا رہیا سی
کسے نے اوہنوں ڈرا دتا تے اوہ اُڈ گیا
ہر شاخ اوہدے اُڈن دے بھار نال کنبی سی
کجھ دیر انج ای کنب دی رہے گی
(گانے والے پنچھی دی ہجرت 'منیر نیازی)

(۱) آئی لو یو
معاف کرنا! نمبر غلط مل گیا اے
(۲) مکھّل کھِڑن دا کھڑ کا وی ہن تے
بمب پھٹن دی واجوں گھٹ نہیں
(۳) ہڑدے بلدے آپ مہارے ہو کے
چینک دی ٹوٹی چوں نکلے چاہ دی جویں ہواڑ (تنویر بخاری' آزاد نظماں)

ابہام گوئی: کسے شعر وچ اجہی گل کرنا جیہڑی ذو معنی ہووے۔ اک معنی سدھ پدھرے ای لبھ جاوے تاں دوجا کجھ گوہ کیتیاں ای ہتھ آوے۔ ایہنوں مراعات النظیر تے ابہام گوئی وی آکھیا جاندا اے۔ مثال دے طور تے ایہہ شعر ویکھو:

فضل ہوراں نے بدل دتا اے پنجابی دا رنگ
یا الٰہی دورِ حاضر دے غزل خواناں دی خبر!

شعر دے اک سدھے سادے معنے تاں ایہہ نیں پئی پیر صاحب نے پنجابی دے رنگ نوں بدل وکھایا اے پر ایس دور دے باقی دے شاعر اجے تیک نہیں بدل رہے اوہناں دی اوہ خیر منگ رہے نیں تے دوجے معنی ایہہ نیں پئی اے فضل! ہور لوکاں نے پنجابی غزل دا رنگ بدل چھڈیا اے پر میں اجے وی اوہدے اوسے قدیم (کلاسیکل انداز) رنگ وچ ای غزل کہہ رہیا واں۔ یا اللہ میرے دور دے ایہناں شاعراں نوں وی

توفیق دے کہ اوہ وی اوسے روایتی تے قدیم (کلاسیکل) رنگ دی پالنا کرن۔ ایس شعر دے پہلے مصرعے وچ ورتے گئے لفظ ہوراں اُتے ای شعر دے معنی دا سارا دارومدار اے۔

اکھان: سوجھ تے سیانف دی اجیہی کوئی گل جیہڑی لوکائی وچ پرچلت ہو جاوے۔

ا۔ نثر وچوں مثال: کلاتاں رکھ وی نہ ہووے

۲۔ دوہڑے دے وزن وچ اک مصرعے دا اکھان:

دھرگ تنہاں دا جیونا جیہناں وڈانی آس

دو مصرعیاں دا اکھان:

تتر کھنبی بدلی' رن ملائی کھا
ایہہ وسے اوہ اُجڑے خالی مول نہ جا

۳۔ دوجیاں تولاں وچوں مثالاں:

ع- اوہ بھالا مانس کیسا' جس دے پلے ناہیں پیسا
ع- نیچاں دی اشنائی کولوں کسے نہیں سکھ پایا
کِکر تے انگور چڑھایا ہر گچھا زخمایا
ع- وارث شاہ لکائیے جگ کولوں' بھاویں اپنا ای گڑ کھائیے جی

اُلاہنیاں: ایہہ اک مرثیے دا جیہا روپ اے جیہدے نال سوانیاں پلدیاں تے سیاپا کردیاں نیں:

کومل بدن سریر دھیئے میریئے!
ہائے ہائے دھیئے میریئے!
ترے نکے نکے بال' دھیئے میریئے!
ہائے ہائے دھیئے میریئے!

سٹھ، سٹھنیاں (ہجو گوئی):

(شعراں وچ ہجو کرنا) جس ویلے کسے گھر جنج ڈھکدی اے تاں کڑیاں چڑیاں جنج دا سواگت گاہلاں بھرے گیتاں وچ کر دیاں نیں:

لاڑیا! کسوتریا' تیری ماں منجی تے مُوتریا

احسن القصص وچ مولوی غلام رسول ہوراں زلیخا دی فریبن دائی 'بڈھی مائی دی جیہڑی سٹھ' ہجو لکھی اے اوہدا جواب دنیا دے ادب وچ نہیں لبھ سکدا۔

نویں چڑیل پرانی آفت' تن ہلکا رگ بھاری
دوہرا قد اکاہرا چمڑا' مٹھ کو دیہی ساری
تن پیلا تے نیلیاں ناڑیں' زلفاں تے چٹیائی
بھری فریبوں خالی زوروں' طاقت بدن نہ رائی
عمر بڈی تے آس چھوٹیری' قدم نکے دم لمے
سِدھے وال تے وِنگیاں ہڈیں' بے وس جوڑ نکمے!
اُچے ہڈ تے نیویاں گلھاں' تن منقوش جریدہ
پر دِل وانگ ترکلے قامت' پر وچ چکن کشیدہ
جھمنیاں دا وال نہ کوئی' بھواں بھوائیاں ہوئیاں
داغ سیاہوں دوویں اکھیں' گھمب چڑھائیاں ہوئیاں

احمد یار مرالوی ہوراں سید وارث شاہ دی بد صفتی (ہجو) انج لکھی اے:

وارث شاہ سخن دا وارث کسے نہ ہلکیا ولیا
منہ راہی ہوئی چکی وانگوں تکا موٹا دلیا
ہو قافیہ مڑ مڑ آندا حال نہ کوئی تکاندا
جیویں اُکھڑیا ہویا کچاوا کھڑ کھڑ کردا جاندا

شعر: سخن' گل' کلام' اجیہا کلام جیہڑا موزوں وی ہووے تے جیہڑا قافیے دا جوڑ میل وی

رکھدا ہووے۔ جس طرحاں کہ:

رُوپ غزل مُیار دے کن دا' اِک بُندا اے شعر
پہلے خون جگر دا ہُندا' پھر ہُندا اے شعر

(صدیق تاثیر)

طرح: کوئی شعر' دا مصرع دے کے شاعر کولوں نظم یا غزل لکھوائی۔ جیہڑے مصرعے اُتے لکھوائی جاوے اوہنوں طرح (طرحی مصرعہ) آکھیا جاندا اے۔

پیر فضل گجراتی ہوراں نوں اک واری طرح مصرعہ ملیا:

ع- جو جو مونہوں کڈھو شالا جھولی پاؤ لوکو

آپ نے ایہدے اُتے انج گرہ لائی:

میں بسر ناحق تہمت دھریو میں کیہ کہواں تہانوں
''جو جو مونہوں کڈھو شالا جھولی پاؤ لوکو!''

گرہ: کسے (طرحی) مصرعے تے مصرعہ لاون نوں گرہ آہندے نیں۔ جس طرحاں کہ پیر فضل ہوراں اُتلے شعر دے مصرعے تے مصرعہ لایا اے۔

بندش: شعر وچ اکھراں دی ڈھنگ نال ورتوں نوں جیہدے نال شعر دے کہن وچ وادھا ہو جاوے اوہنوں سوہنی بندش آہندے نیں مثال دے طور تے ایہہ شعر سوہنی بندش دا نمونہ ایں:

نال سیناں سمجھیئے کدوں تیکر کدوں تیک اشاریاں نال کریئے
یار نال جیہڑیاں کرن والیاں نیں کدوں تیک پے تاریاں نال کریئے

(ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

تے جیکر شعر دی بندش ڈھلی مٹھی ہووے تاں اوہنوں کوجھی بندش آہندے نیں جس طرحاں کہ ایہہ تھلے دا شعر:

سب دسدے نیں ون سونے' کول جاواں تے خالی چھنے
من منے تے کیہ نہ منے' گل نہیں ہوندی ہنے بنے

(استاد دامن)

بشن پدے: ایہہ اک دوہیا چھند دی ای قسم ہے۔ ایہدے وچ رب دی حمد بیان کیتی جاندی اے۔

پریم نگر یا دھوم پڑی' من موہن روپ وکھایو رے
مشکل اندھیرا مٹ گیا' سادھو کرشن مراری آیو رے
وہم دوئی کا مٹ گیا من سے اونکار کے سودھن سے
جپ اور جاپ گئے مٹ دونوں جب گور گیان بتایو رے

بیت الغزل: ساری غزل وچوں اک چونویں شعرنوں بیت الغزل آکھیا جاندا اے:

بڑھدا بڑھدا عشق میرا ہو گیا دیوانگی
گھڑی گھڑی اوس دی شوخی حیا تیک آ گئی!

(پیر فضل گجراتی)

تواریخ: اکھراں وچ (ابجد) دے حساب نال کسے واقعے دا حال شعراں وچ دسنا۔ ابجد دے حساب نال اکھراں دے عدد لکھے جاندے نیں:

ا	ب	ج	د	ہ	و	ز	ح	ط	ی
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰
ک	ل	م	ن	س	ع	ف	ص	ق	
۲۰	۳۰	۴۰	۵۰	۶۰	۷۰	۸۰	۹۰	۱۰۰	
ر	ش	ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ	
۲۰۰	۳۰۰	۴۰۰	۵۰۰	۶۰۰	۷۰۰	۸۰۰	۹۰۰	۱۰۰۰	

شعر وچوں تاریخ کدی تے سدھی سادیں نکل آوندی اے تے کدی جمع تے

کدی تفریق نال نکلدی اے تے کدی شعر دے وچ دتی گئی ترکیب نال وی کڈھی جاندی اے۔ مثال دے طور تے استاد گاموں خاں ہوراں دے مصرعے:

ع- کیدو کڈھ کے ہیر نوں ایہہ کہہ دے رانجھے ہیر دا خوب پیار لکھیا

دوجے مصرعے دے اکھراں دا جوڑ رلا کے کل عدد ۱۳۷۱ بن دے نیں۔ ایہناں وچوں ''کیدو'' دے عدد (۴۰) کڈھ دیئے تے باقی ۱۳۳۱ بچدے نیں تے ایہو لکھن دا سال اے۔

تاریخ کڈھن دی دوجی مثال استاد گام ہوراں دے مصرعے وچوں اے۔ آہندے نیں:

دِل حور دا' ہرن دی اکھ لے کے
گام اوس نوں نظم رنگین لکھ دے

''نظم رنگین'' دے ۱۳۲۰ عدد بن دے نیں تے ایہدے وچ وڈے ۶ عدد رلا لو ''حور'' دا چکار لا اکھر ''و'' اے جیہڑا حور دا دِل بنیا تے ہائے ہوز دے ۵ عدد وچ جمع کر لو (ہرن دی اکھ ہائے ہوز اے) سارا جوڑ ملا کے کل عدد ۱۳۳۱ بن گئے تے ایہو تاریخ دا سال اے۔

تاریخ کڈھن دی ترکیب شعراں وچ وی بیان کیتی جاندی اے۔ مثال دے طور تے مولوی غلام رسول (احسن القصص) وچ لکھدے نیں:

احسن القصص دھر نام قصے دا' میں لکھیا تن واری
پورا سن ہویا تصنیفے' نال ربے دی یاری

احسن القصص دے ۴۳۰ عدد بن دے نیں تے ایہناں نوں تن نال ضرب دیئے تاں ایہہ ۱۲۹۰ ہو گئے جیہڑا ایس شاہکار تصنیف دا تاریخی سال اے۔

تخلص: شاعر اپنے شعراں وچ ورتن لئی اپنا اصل ناں چھڈ کے جیہڑا ناں رکھدا اے اوہنوں تخلص آہندے نیں تے کئی شاعر اپنے اصل ناں نوں ای تخلص دے طور تے

ورتدے نیں۔

ا۔ پوراناں لغوی معنیاں توں بغیر ورتن دی مثال:

مارے بولیاں دے گھریں نہیں وڑدے
وارث شاہ ہوریں پھرن بھالدے نی

۲۔ ادھاناں بناں لغوی معنیاں دے ورتن دی مثال:

ع۔ بھکھا منگن چڑھے محمد اوڑک بھردا کاسا

۳۔ ادھاناں لغوی معنیاں نال ورتن دی مثال:

ے خدا دا فضل سی جس نے نبھایا
مرے کیہ عشق دے وچ حوصلے سن!

ا۔ اصل ناں توں وکھرے ناں دی تخلص دے طور تے ورتوں معنیاں سنے:
رُسن ایس طرحاں پھیر نہ کدی عاشق جیکر سوہنیاں دے من وفا ہووے

۲۔ تخلص دی ورتوں کسے صفت نال:

ا۔ اج دی گلی تری دیاں اُنجے اُداس اداس بہاراں نیں
آ کے ویکھ فقیر تیرا اے اوسے طرحاں فقیرا اجے

۲۔ انورنوں جے اُلٹوی تے رونا نکلے

۳۔ اِکو حرف رفیق فقیر دے نیں

تریائی: تریائی چوبرگے دی ای اک قسم داناں ایں۔ مثال:

رب اک گنجھلدار بجھارت رب اک گورکھ دھندا
کھولن لگیاں پیچ ایس دے کافر ہو جائے بندہ
کافر ہونوں ڈر کے جیویں کھوجوں مول نہ کھنجیں
لائی لگ مومن دے نالوں کھوجی کافر چنگا!

(موہن سنگھ ماہر)

تخمیس: اپنے یا کسے دوجے شاعر دے کسے مصرعے یا شعر اُتے شعر یا مصرعے لا کے بند بنانا (پنجاں شعراں دا مخمس تیار کرنا)۔

ا۔اپنے شعر اُتے وادھا کرن دی مثال:

پچھلی رات دی کملی جھلی واء کدھرے ہنگھلائی
تاریاں لمّی رات دی چُنّی' مونہوں چن سرکائی
سفنیاں دے چانن نے میرے ویہڑے جھاتی پائی
پولے پیریں یاد کسے دی دلدے ویہڑے آئی
کھولاں یا نہ کھولاں بوہا' دل پُچھدا اے میرا

(رشیدہ سلیم سیمیں)

۲۔کسے دوجے شاعر دے شعراں تے وادھا کرن دی مثال:

کیہ مُڑ مُڑ پچھتائیں یار یگانہ
کیوں ساون دا میں کٹیا زمانہ
کیہ ایدوں ٹھاٹھ ودھ ہوندا اے شہانہ
''سحر گانہ-------- مخمور شبانہ
گرفتم بارہ با چنگ و چغانہ''

(غلام یعقوب انور)

اُپرلے تن مصرعے غلام یعقوب انور ہوراں دے نیں تے تھلے دے دو مصرعے فارسی غزل گو شاعر حافظ شیرازی دے نیں جیہناں اُتے انور ہوراں نے وادھا کیتا اے۔

۳۔پنج دونجی:

جس دے حسن میرے دل اندر بالی شمع لگن دی
لشک پوے رُشنائی اندر جیہڑے سیم بدن دی

جیہدے سپنن وچ دکھ پیندی سگویں باغ عدن دی
"رُوپ جیہدے تھیں اکھیں ویکھی سدا بہار چمن دی
بلبل جان رہی کرلاندی خاطر اوس سجن دی"

ایس بند دے اُپرلے تن مصرعے پیر فضل گجراتی ہوراں دے نیں تے ہیٹھلے دو مصرعے بابائے پنجابی ڈاکٹر فقیر محمد فقیر ہوراں دے نیں۔

تخیل: شاعر اپنی سوجھ تے فکر نال شعر وچ کوئی اجہج خیال پیش کرے پئی سنن والے عش عش کر اُٹھن:

چھپ کے کئی واری اوہدی بزم اندر بہنا پے جاندائے چناں ورگیاں نوں
جا کے کئی واری اوہدی بزم اندر دیوے پئے بالن آفتاب ورگے
روضے کول درخت جو پئے جھولن توں نہ سمجھیں ہوا سنگ جھولدے نیں
ایہہ بیتاب نیں لیلیٰ دے وچ خیمے جہات پان لئی قیس بیتاب ورگے

ساری دنیا دے شاعر رقیب نوں برے لفظاں نال یاد کردے نیں پر پیر فضل ہوراں دا کہیا اجہج خیال اے پئی رقیب نال پیار کرن نوں وی جی کر اُٹھدا اے:

کدی خاراں نوں تکیاں پھلاں دے آ جاندے نیں چیتے
رقیب اپنے دی مینوں دلربا معلوم ہوندے نیں

تغزل: ا۔غزل گوئی' ۲۔غزل دے مُڈھلے مضمون نوں آہندے نیں۔ ۳۔عشق دے مضمون۔ ۴۔تاثیر تے تاثر نال نظم کرنا۔ ۵۔غزلیت۔غزل دے مطلب دا تکھا پن۔یعنی غزل وچ سوز و گداز' موسیقی ترنم' شرینی' لطافت' لوچ تے لچک پائی جاوے۔غزل وچ ایہہ تنے خصوصیتاں بھرویں انداز نال پائیاں جان تاں غزل' غزل بن دی اے۔ وچھوڑے دا دُکھ' ملن دی تانگھ' عاشق دی مجبوری تے محبوب دی بے پرواہی دی ہووے۔غم جاناں دے نال نال غم دوراں وی ہونا چاہیدا اے۔ اپنی ذات دے دُکھ وچ ویلے دے کرب نوں شامل کرن نال غزل دو آتشہ ہو جاندی اے تے اجیہی غزل ای جدید غزل

اکھواندی اے۔

تضمین: کسے دوجے شاعر دے شعر یا مصرعے اُتے اپنا مصرعہ یا شعر لان نوں تضمین آہندے نیں۔ پنجابی وچ ایہنوں جوڑ بند آکھیا جاندا اے۔

پوریاں ہون مراداں منے جان سوال اساڈے
"جے محبوب پیارا اکدن وسّے نال اساڈے"

ایس شعر دا اُتلا مصرعہ پیر فضل گجراتی ہوراں دا اے تے دوجا مصرعہ میاں محمد بخش مصنف "سیف الملوک" ہوراں دا اے۔ ایس طرحاں پیر ہوراں میاں صاحب دی غزل دے مصرعے نوں تضمین کیتا اے۔

چھند: بحر' تول نوں کہندے نیں۔ چھندا بندی (عروض) یعنی ایہہ کیہڑا چھند ہے۔ ایہہ کیہڑی بحر ہے؟

چھند اک گیت وی اے۔ جدوں لاڑا اپنی ووہٹی دی ڈولی لجاون لئی اپنے سوہرے گھر اُپڑدا اے تاں پنڈ دیاں کڑیاں چڑیاں اوس نوں چھیڑدیاں' تنگ کردیاں نیں تے بڑی بے تکلفی نال اوہدے کولوں چھند سنان دی فرمائش وی کردیاں نیں۔ پھر اوہ کجھ اس طرحاں دے چھند سناوندا اے:

چھند پراگے آیئے جایئے چھند پراگے تُمّاں
سبھے سالیاں سوہنیاں دسو کیہڑی دا مونہہ چُمّاں

چھند پراگے آیئے جایئے چھند پراگے ٹھوٹھی
سوہرا پھُل گلاب دا میرا' سس چنبے دی بوٹی

خمریات: شعراں وچ شراب' نشہ' مستی' لور دی تعریف کرنا بھاویں مجازی تے بھاویں حقیقی رنگ نال کیتی جاوے:

ساقی کسے اُچیچ دی لوڑ ناہیں تیرے کول اٹھن بیٹھن والیاں نوں
بُکّاں نال نصیب نکھیڑ لیندے رند ڈھونڈدے نہیں پیالیاں نوں

تیرے طالب شراب دے نہیں طالب ساڈے واسطے کوئی تکلیف نہ کر
کاسے پھیر نہ ساقیا طرف ساڈی پھیر دیدیاں مست متوالیاں نوں
(پیر فضل گجراتی)

خیال بندی (نازک خیالی):

شعراں وچ خیالاں راہیں نزاکتاں تے بریکیاں پیدا کرن نوں خیال بندی یا نازک خیالی داناں دتا گیا اے۔

ا۔ ہاتھی چور گولیر تھیں چھٹ جاندے ایسا کون جو عشق تھیں چھٹ جاوے
(سید وارث شاہ)

۲- اندر خالی تے نہ کالا طبلا چم کچے دا
پکے بول سناوندا، پاوندا جاں سر ہتھ سچے دا

تقریظ: کسے وی کتاب یا رسالے دے اوہ مڈھلے اکھر جیہڑے مصنف تے مرتب دی تعریف یا پڑچول وچ لکھے جاون اوہناں اکھراں نوں تقریظ آکھیا جاندا اے۔

جس طرحاں پیر فضل ہوراں دی کتاب ''ڈونگھے پینڈے'' دی تقریظ ڈاکٹر باقر ہوراں لکھی سی۔ یا جویں شوکمار بٹالوی ہوراں دے شعری مجموعے ''برہا توں سلطان'' دی تقریظ امرتا پریتم نے لکھی اے۔

حسن مطلع (زیب مطلع):

جیہڑی غزل دے دو مطلعے ہوون تاں اوس غزل دے دوجے مطلعے نوں حسن مطلع آکھیا جاندا اے۔

(ا) عمر ساری غلطیاں تے غلطیاں کھاندا رہیا
سادگی وچ سادگی دی میں سزا پاندا رہیا
(مطلع)

(۴) خاراں نوں گل جان کے گل نال لٹکاندا رہیا
میں سمجھ کے لعل انگیاراں نوں ہتھ پاندا رہیا
(حسن مطلع)

حمد: اللہ تعالیٰ دی تعریف (حمد و ثنا) وچ آکھے گئے شعراں نوں حمد آکھیا جاندا اے۔
مثال دے طور تے میاں محمد بخش ہوراں دے ایہہ شعر:

اول حمد ثنا الٰہی' جو مالک ہر ہر دا
اس دا نام چتارن والا' کسے میدان نہ ہردا
کام تمام میسر ہووے نام اوہدا چت دھریاں
رحموں سکے ساوے کردا قہروں ساڑے ہریاں

نعت: حضور نبی پاک ﷺ دی تعریف نوں اوہناں دے اسوۂ حسنہ تے لکھی گئی لکھت نعت اکھواندی اے۔

رحمت نور جہان کھلارے' مرضاں دلاں گوائیاں
ڈبدیاں جاندیاں کڈھ کرم تھیں' بیڑیاں بنے لائیاں
گم گئیاں نوں راہ وکھائے' روگ کٹے بیماراں!
تاریکی وچ چلدیاں تائیں' ملیاں شمع ہزاراں
واگاں ول مقصود چلائیاں' موڑ کراہوں اوویں
واہ سید ثقلین محمدؐ تر گئے عالم دوویں

(مولوی غلام رسول)

منقبت: اللہ تے اللہ دے رسول ﷺ توں اڈ کسے بزرگ (صحابہؓ) تابعین' تبع تابعین' غوث' قطب' ابدال یا ولی دی تعریف منقبت اکھواندی اے۔

جیہناں دلاں وچ غیظ صحابہؓ، حیف تنہاں ایمانے
اوہ مصداق یغیظ بھم دے بھاویں کسے زمانے

(مولوی غلام رسول)

کبت: پنجابی دا ایہہ بڑا مشہور تے قدیم (چھند) بحر اے۔ ایہدے وچ چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ ۳۱ جاں ۳۲ اکھراں دا ہوندا اے۔ ہر مصرعے وچ چار وسرام پہلوں تے تن وسرام اٹھاں اٹھاں اکھراں تے جدکہ چوتھا وسرام ستاں جاں اٹھاں اکھراں تے ہوندا اے۔ اک مشہور کبت دے دو مصرعے:

ویر پیا نائی برا' بھین گھر بھائی برا' سوہریاں جوائی برا' لعنتاں سہاردا
جھولی چک مت برا' کنجری دا چت برا' کرم آیا نت برا' جھوٹھ نہیں ماردا

ایس کبت وچ چوتھا وسرام ستاں اکھراں تے ہے "لعنتاں"، "وچلا"، "ع" مصمتا نہیں مصوتا گنیا گیا ہے۔

کورڑا: ایہہ چونہہ مصرعیاں دا ہوندا اے۔ ہر مصرعے وچ ۱۳ اکھر ہوندے نیں۔ پہلا وسرام چھیاں اکھراں تے جدکہ دوجا وسرام ستاں اکھراں تے آوندا اے۔

توڑی تند سانبھ' ہاڑھی ویچ وٹ کے
لمبڑاں تے شاہاں دا' حساب کٹ کے
کچھے مار ونجھلی' آنند چھا گیا
ماردا دمامے' جٹ میلے آ گیا

سوَیا: ایہدے وچ وی چار مصرعے آوندے نیں۔ پہلا وسرام ۱۲ اکھراں تے آوندا اے تے دوجا وسرام ۱۱ اکھراں تے پر کِتے کِتے دوجا وسرام ۱۲ اکھراں تے وی آ جاندا اے۔

بہنا اُس کول لکھے گُن نوں' نہ لکھے تد کیہ بہنا
کہنا اُس نوں جو کرے کہنا' کہنا نہ کدے تد کیہ کہنا
رہنا اُس تھاں ہت ہوئے جہاں' ہت ہوئے نہیں تد کیہ رہنا
لہنا لکھیا مل جائے سدا' جے نہیں لکھیا تد کیہ لہنا

بینت: ایہہ پنجابی دا اک اجیہا (چھند) بحر اے جیہڑا فارسی وچوں آیا اے۔ کیوں جے فارسی وچ دو مصرعیاں دے شعر نوں بیت آہندے نیں۔ پنجابی وچ سب توں پہلے

ایہدی ورتوں "نصیحت نامہ" وچ لبھدی اے:

کیجئے تواضع، نہ کیجئے گمان
نہ رہی ایہہ دنیا، نہ رہسی دوان

پر ویلے دے بیتن نال تے اپنیاں لوڑاں پاروں ساڈے پنجابی شاعراں تے ایہدے وچ کئی گھاٹے وادھے کر لئے۔ پنجابی وچ حافظ برخوردار پہلا شاعر اے جینے چار مصرعیاں والے بیت دی نینہہ رکھی۔ جس طرحاں کہ:

سسی نے سہیلیاں، آئی رنگ محل
تے پنوں ہوت نہ سکیا، جھات سسی دی جھل
اوس پر کرلائے حافظا، دو نیناں دے چھل
اوہ لین نجوہیں نکلے، ہان کلیجہ سل

ایس بیت دے ہر مصرعے وچ ۲۶ ماتراں آئیاں نیں۔ پہلا وسرام ۱۵ ماتراں تے آیا اے تے ایہدے نال ای بیت دے مصرعے وی لمیرے ہوندے چلے گئے نیں تے مصرعیاں دی تعداد وچ وی وادھا ہوندا چلا گیا اے۔ حافظ برخوردار ہوراں دے ۲۷ ماتریاں والے لکھے بیت وی لبھدے نیں۔ جس طرحاں کہ:

اوہ سُتی سیج تے، ہنجو رووے رت
رباپ نہ مکھ پساریا، بوند نہ پئی اے تت

آصف خاں ہوراں دے آکھن موجب: ایسے طرحاں دے بیت ہاشم شاہ تے امام بخش نے وی لکھے ہن جیہناں دے آخر وچ گورو (جوٹا) ہوون پاروں ہر مصرعے وچ ماتریاں دی تعداد ۲۸ تیک پہنچ گئی اے۔ جس طرحاں کہ:

(۱) پچھلا نیک زمانہ ڈٹھی، لوک صفائی والے
اسیں خراب نفس دے حرمے، جیھ مٹھی دل کالے
(۲) سوہنی صورت اوہ شہزادہ، آہا یوسف ثانی
وانگ زلیخا خلقت اس نوں، ہووے ویکھ دوانی

ایس چھند (بحر) نوں پرچلت کرن وچ جیہڑا کردار حافظ مقبل تے سید وارث شاہ ہوراں نے ادا کیتا اوہدا جواب نہیں لبھدا۔ پر احمد کوی گجر، مقبل تے وارث شاہ ہوراں توں پہلے ایس چھند (بحر) نوں اپنی لکھت ہیر رانجھا وچ ورتیا۔ اوہنے ہر مصرعے وچ ۴۰ ماترے رکھے (کتے کتے ۴۲ وی آجاندے نیں) ایہہ ہیر دی بحر گھوڑے چڑھ گئی تے بڑی مشہور تے پرچلت ہو گئی۔ ایتھوں ایہہ طے ہو گیا پئی ہیر دی بحر ۴۰ توں ۴۲ ماتریاں دی ہوندی اے۔ اسیں مقبل دی ہیر دا اک بند لینے آں جیہدے ہر مصرعے وچ ۴۰ ماتراں آئیاں ہن تے ہر وسرام ۲۰ ماتریاں تے آیا ہے۔ انج چوتھے مصرعے وچ پہلا وسرام ۱۹ ماتریاں تے ہے تے ایس طرحاں ایہہ مصرعہ ۳۹ ماتریاں وارہ گیا اے۔

رانجھا آکھدا چھڑا چھڑ اک ہاں میں، نہیں جیوندا ماؤں تے باپ میرا
تساں تتھیاں ہوئے جی کم میرا، تساں تتھیاں اُترے پاپ میرا
شربت جوگ دا گھول پلاؤ مینوں، تدوں اُترے ناتھ سنتاپ میرا
دِل غیراں توں چائے ہٹایا میں مقبل رب دا ناں ہے جاپ میرا

اک ہور بند جیہڑا مقبل دا ای اے جیہدے ہر مصرعے وچ ۴۱ ماترے آوندے نیں۔ پہلا وسرام ۲۱ ماتریاں تے آیا اے۔ جس طرحاں کہ:

رانجھا ویکھ کے جوگی دی مہربانی، بالناتھ دے جا کے پیر پھڑدا
کہندا ناتھ جی برہوں دی اگ بھڑکی، میرا ہے **کلیجڑا** انت سڑدا
تیری صفت میں سنی ہے جوگیاں توں، توں بالناتھ سنساراں نوں سورگ کھڑدا
مقبل گورو دِن جوگ سکھا مینوں، تیرا مُکھ ویکھے سبھے پاپ جھڑدا

ایتھے ایس گل دا ویروا بہوں ضروری اے پئی پہلے بند دے تیجے مصرعے وچ "پلاؤ" دا اکھر جیہڑا آیا اے اوہدے چار ماترے گنے جان گے نہ کہ پنج۔ بند دے تیجے تے چوتھے مصرعیاں وچ "ہے" تے "سکھا" دا تول پورا کرن لئی ایہناں نوں لمکا کے پڑھیا جائے گا۔ کیوں جے "ہے" دیاں تن ماتراں تے "سکھا" دیاں چار ماتراں گنیاں

جان گیاں۔ ایہہ وی یاد رہوے پئی ماتریاں دی گنتی اکھراں دے اچارن نوں مکھ رکھ کے کیتی جاندی اے نہ کہ لکھتی روپ نوں سامنے رکھیا جاندا اے۔

ایسے طرحاں سید وارث شاہ دی ہیر دا وی اک بند ویکھنے آں جیہدے ہر مصرعے وچ ۴۱ ماتراں آئیاں نیں۔ ہر مصرعے وچ پہلا وسرام ۲۰ ماتریاں تے آیا اے:

مہا دیو توں جوگ دا پنتھ بنیا' دیو دت ہے گورو سنیاسیاں دا
راما نند تھوں سب ویراگ ہویا' نانک شاہ ہے گورو اُداسیاں دا
برہما برہمناں دا' رام ہندوواں دا' اتے بشن مہیش سب راسیاں دا
ستھرا ستھریاں دا گورو آکھدے ہن' پریم جوت ہے گورو اُپاسیاں دا

سید وارث شاہ دی ہیر دے وزن' تول' چھندا بندی بارے کئی واری بحثاں چھڑ چکیاں ہن۔ کسے ودوان نے ایہنوں عروض دی تکڑی چاڑھ کے ایہدا وزن' تول لبھن دے جتن کیتے ہن۔ نذیر چودھری ہوراں ہیر دی بحر دا ناں بحر مطول جاں بحر طویل (لمی بحر) رکھیا اے تے ایہدے ایہہ ارکان متھے نیں:

مفعول فعول فعول فعلن' مفعول فعول فعول فعلن

تے اوہناں نے ایس پکھوں ونگی دے طور تے کجھ شعر (مصرعے) وی پیش کیتے ہن جویں کہ:

تینوں چھڈ کے جاں میں ہور کتھے' نظر آوندا ایں ظاہرا پیر سائیں
تساں جگت نوایا بیٹھ آ ہن' وارث شاہ دی بخش تقصیر سائیں

پیر فضل گجراتی ہوراں دے ہیٹھلے دو شعر وی ایسے ای بحر وچ نیں:

(۱) اوہنوں ٹردیاں ویکھ کے کھان ٹھوکر' اُکھڑ پختہ دلاں دے پیر جاندے
اوہ پائے جیہڑے پائے قدم پختہ' اوہ ٹرے جیہڑی ٹرے ٹور پختہ!
(۲) سسی اپنا آپ ونجا بیٹھی' دوڑ دوڑ کے مگر ورولیاں دے!
اوس بھولی نے سمجھیا لگا جاندائے' دھوڑاں پیندا شتر سوار کوئی

آخری شعر وچ جیہڑا ''یے'' دا اکھر آیا اے جیکر ایہنوں کڈھ وی دیئے تاں وی وزن تے تول پورے دا پورا رہوے گا' کیوں جے یے واول اے تے اُچارن وچ وی نہیں آوندا۔

کجھ وِدوان شاعراں نے ایس تول نوں ادھا کر کے وی شعر لکھے ہن۔ یعنی:

مفعول فعول فعول فعلن!

کجھ آر دیاں تے کجھ پار دیاں نیں

تیرے قدماں توں جندڑی واردیاں نیں

تارے ڈُب گئے نیں رات مُک گئی اے

گلاں مُکیاں نہیں' اجے پیار دیاں نیں

کئی شاعراں نے ایس بحر (تول) دے اصل وزن دے آخر تے جوٹے (فع) دا ادھا کر کے وی شعر لکھے نیں:

امن نال سکھیں خیریں وسدے آں کدے وکھت نوں پھڑنا وی پے جاندائے

جتھے پیر نہ دھرن نوں جی منّے' اوتھے متھا رگڑنا وی پے جاندائے

غلام یعقوب انور ہوراں نے ایس وارث شاہی بحر دے ارکان ایہہ دسے نیں:

فاعلات فعول فعول فعلن فاعلات فعول فعول فعلن

تے ایہدے نال ایہہ وی لکھیا اے کہ وارث دی ہیر دے کئی مصرعے ایہناں رکناں تے (ایس تول تے) پورے نہیں اُتردے۔

پر بہتے وِدوان وارث شاہ ہوراں دی ایس کھنامی نوں ہرگز ہرگز منن لئی تیار نہیں ہوندے۔ اوہ ایس بھاری کھنامی دا سارا ملبہ ہیر وارث شاہ دے مرتباں تے ایڈٹ کرن والیاں (پبلشراں) اُتے سٹ دے نیں۔

مکدی گل ایہہ وے پئی سید وارث دی ہیر دے مصرعیاں نوں عروض دی تکڑی وچ تولیا ای نہیں جاسکدا۔ کیوں جے سید وارث شاہ ہوراں اپنی ہیر بینتاں وچ لکھی اے (بینت چھند)

تے بیت دے ہر مصرعے دا وزن (تول) ۴۰ ماتریاں دا اے۔ (۲۰+۲۰) پہلا وسرام ۲۰ ماتریاں تے آوندا اے تے دوجا وسرام ۴۰ ماتریاں دے آخر تے پر شاعر ایہہ کھلھ وی رکھدا ہے پئی ۳۸ ماتریاں توں لے کے ۴۲ ماتریاں تیک وی اوہ اپنے مصرعے وچ لیا سکدا ہے۔

سورٹھا: اصل وچ ایہہ دوہڑے دا ای اُلٹاواں رُوپ اے۔ ایہہ اوی ہر مصرعہ ۲۴ ماتریاں دا ہوندا اے۔ پہلا وسرام گیاراں تے دوجا تیراں تے پر قافیہ آخر وچ نہیں سگوں ہر مصرعے دے پہلے وسرام تے آوندا ہے۔

اک دوہڑا اے:

لوکاں دی ایہہ گل ہے، بڑا سٹن راہ
اُدم کر کے نہ پھڑو، ایویں برتھا جاہ

اس دوہڑے دا سورٹھا ایس طرحاں ہووے گا:

بڑا سٹن راہ، لوکاں دی ایہہ گل ہے
ایویں برتھا جاہ، اُدم کر کے نہ پھڑو!

اُلال: ایہہ دو مصرعیاں دا ہوندا اے تے ہر مصرعے وچ ۲۸ ماترے ہوندے نیں۔ پہلا وسرام ۱۵ ماتریاں تے دوجا ۱۳ ماتریاں تے آوندا اے۔

من میں وسائے کے گرمرا، اک اکال کو نت بجھو
چھل ویر اریکھا کپٹا، متر گھات ہووے تجو

دوَیا: ایہدے چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ ۲۸ ماتریاں دا ہوندا اے۔ پہلا وسرام ۱۶ ماتریاں تے، دوجا وسرام ۱۲ ماتریاں تے آوندا اے تے آخر تے دو گورو (جوٹے) آوندے نیں۔

ایس نوں دویا ایس لئی آکھیا جاندا اے کہ ایہدے دو مصرعیاں دا ردیف قافیہ آپو وچ رلدا ہوندا اے۔ ایہہ اک پنجابی دا اچھیا چھند (بحر) اے جیہنوں پنجابی دے مہان

قصہ گو شاعراں نے ورتیا اے جیہناں وچوں دمودر، ہاشم شاہ، مولوی غلام رسول تے میاں محمد بخش ذکر جوگ نیں۔ دمودر دا دوّیا ویکھو:

ناؤں دمودر ذات گلھاٹی، آیا سِک سیالیں
اپنے من وچ مسلت کیتی، بہہ کے اِتھائیں جالیں
وڈیا وِنج چوچک دے شہرے، جِت سیال ابدالیں
خوش ہویوس اِت دمودر ویکھ اوہناں دی چالیں

دمودر دے چار مصرعیاں دا بند اے تے چاراں مصرعیاں دا قافیہ آپو چ رلدا اے۔ ایہہ وی تاں بیت والی گل اے۔ جس طرحاں مقبل تے وارث شاہ نے "بیت" نوں دُگنا کر کے چار مصرعے بنائے نیں ایسے طرحاں دمودر نے دوّیا نوں دوہریاں کر کے چار مصرعے بنا لئے نیں۔ ایسے وجہ توں دوّیا نوں "بیت خورد" وی آکھیا گیا اے۔

دوّیا دیاں دوجیاں ونگیاں وی ویکھو:

درد ہووے تے آہ نکلدی، کوئی نہ رہندا جر کے
دِلبر اپنے دی گل کریئے، ہوراں نوں مونہہ دھر کے

(میاں محمد بخش)

عشق بناں تن دشمن دِل دا، تے دِل دشمن تن دا
ویری دے نال وس پیا ویری، واسا خار چمن دا

(مولوی غلام رسول)

سوہنی مہینوال زلیخا، مرزا ہیر سلیٹی
سسی ہوت جلالی مجنوں، ملکی عشق جنیٹی

ہند زبان کہے شعراواں، سبھے عشق ایہناں دے
شیریں تے فرہاد نہ آکھے، رہے اساڈے چھاندے

(امام بخش)

بھائی ویر سنگھ ہوراں دی لکھی رباعی ایسے چھند (بحر) وچ اے:

صابن لا لا دھوتا گولا، ڈدھ دہیں وچ پایا
کھنب چاڑھ رنگن دی دھریا، رنگ نہ اوس وٹایا
وچھڑیاں کالکھ سی آئی، بن ملیاں نہیں رہندی
انگ انگ دے لا کے ویکھو، چڑھدا روپ سوایا

اڑِل: ایہد بے چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ ۲۱ ماتریاں دا ہوندا اے۔ پہلا وسرام ۱۱ ماتریاں تے، جدکہ دوجا ۱۰ ماتریاں تے آوندا اے تے آخر تے گورو ہوندا اے۔ (یعنی جوٹا) "چھندا بندی" دیاں کتاباں وچ ایس چھند (بحر) بارے ایداں دس پائی گئی لبھدی اے۔

کرو گیاراں اڈ پھیر دس ڈار دے
چھند اڑلا نام سبدھ اُچار دے
گورو لکھو نیم نہ کوءِ بیس اک ماترا
بھید سمجھ بدھوان، چھند کتھ چاترا

بابا وجید خاں (پیر روشان بایزید انصاری) ہوراں دا اک اڑل ویکھو:

رام نام کی لوٹ، پھبے ہے جیو کو
نس باسر کر دھیان، سمرتوں پیو کو
یہ ہے بات پرسدھ، کہت سب گائے رے
پر ہاں وجیدا، اُدم اجامل ترے
تارا بن گائے رے

اڑدل دا اک دوجا روپ وی لبھدا اے جیہدے مصرعے وچ ۱۶ ماترے آوندے نیں۔ پہلا تے دوجا وسرام اٹھاں اٹھاں ماتریاں تے ہوندا اے۔

غلام یعقوب انور ہوراں ایس چھند (بحر) نوں دوہریاں کر کے ورتن دی ونگی

پیش کیتی اے۔

الیس گراں وچ' سرگھی ویلے
اُچے چٹے' دُدھ چبارے
ایکن لگن' پیارے پیارے
جیکن کالی' بدلی دے وچ
چٹا بگلا' تاری مارے
کدے کدے ایہدے محلاں اولھے!
نکی سون چڑی اک بولے
یا کوئی لم سلمی نڈھی
محلاں دے دروازے کھولے

ہنس گتی: ایہدے چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ ۲۰ ماتریاں دا ہوندا اے۔ پہلا وسرام ۱۱ ماتریاں تے جدکہ دوجا وسرام ۹ ماتریاں تے آوندا اے:

پروردگار اپار' اگم بے انت توں
جیہناں پچھاتا سچ' چماں پرموں
تیری پناہ خداءِ توں بخشندگی
شیخ فرید خیر' دیجے بندگی

رولا: ایہدے وی چار مصرعے ہوندے نیں۔ تے ہر اک مصرعہ ۲۴ ماتریاں دا ہوندا ہے۔ پہلا وسرام گیاراں ماتریاں تے جدکہ دوجا وسرام ۱۳ ماتریاں تے آوندا اے۔ چال بناون دے لئی ہر مصرعے دی گیارویں ماترا لگھو (کلی) تے آخر وچ دو گورو (۲ جوٹے) آوندے نیں۔ جس طرحاں کہ:

تیتھوں برکت پائے' پنگلا دوڑاں لاوے
انھا پاوے نور' گیت گنگا لکھ گاوے

سڑدا ہووے شانت، بھکدا لگے ٹکانے

تیری ہووے مہر، کنگلا موجاں مانے

رتا: ایہہ چار مصرعیاں دا ہوندا اے تے ہر اک مصرعے وچ ۲۶ ماترے آوندے نیں۔ پہلا وسرام ۱۴ ماتریاں تے جدکہ دوجا ۱۲ تے ہوندا اے۔ مولا بخش کشتہ ہوراں دے تھلے دے شعر ایسے چھند (بحر) وچ نیں:

رب سبھی سجناں دے، ٹاکرے اج ہو پے

حال اوہناں پچھاتے، نین ساڈے رو پے

میں کہیا دسو بھلا ایہہ، عشق دا دستور کیہ؟

نین نیناں وچ رلا کے، وسنا پھر دور کیہ؟

پنجابی وچ کئی ایسے چھند (بحر) ہن جیہناں دا ہر مصرعہ ۲۶ ماتراں دا ہوندا ہے۔ رتا چھند (بحر) بارے خاص دسن والی گل ایہہ وے پئی ایہدے ہر مصرعے دے آخر تے گورو+لگھو+گورو (ہو+پ+ے/رو+پ+ے) آوندا اے۔

''گیتا چھند'' دا وی ہر مصرعہ ۲۶ ماتریاں دا ہوندا اے تے ہر مصرعے دے آخر تے گورو+لگھو آوندا اے۔ ایسے طرحاں ''گتیکا'' چھند وی ۲۶ ماتریاں دا ای اے۔ پر ایہدے ہر مصرعے تے آخر تے لگھو+گورو آوندا اے۔ رتا، گتیکا تے گیتا چھنداں (بحراں) وچ ایہہ فرق یاد رکھن جوگ اے۔

گیا مالتی: ایہدے چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ ۲۸ ماتریاں دا ہوندا اے۔ پہلا وسرام ۱۴ ماتریاں تے جدکہ دوجا وی ۱۴ ماتریاں تے ای آوندا اے۔ چال بناون دے لئی ہر مصرعے دے آخر تے گورو+لگھو+گورو لیایا جاندا اے۔ ایس چھند نوں وی دوّیا چھند دا ای اک روپ دسیا جاندا ہے۔

وطنوں پرے درکاریا

انور دے وانگوں بے نوا

تھاں تھاں دیاں جھڑکاں اٹھا
در در دے ٹکڑے منگدا

ایہہ اک اجیہا چھند (بحر) اے پئی جیہنوں پنجابی توں اڈ اردو دے کئی شاعراں نے وی ورتیا اے تے ایہہ چھند اوہناں پنجابی توں ای لیا اے پر ایہنوں دگنا کر لیا اے۔ مومنؔ دا مشہور شعر۔ کبھی ہم بھی تم بھی تھے آشنا تمہیں یاد ہو کہ نہ یاد ہو۔

چتر کلا: ایہنوں گھن کلا وی آکھدے نیں۔ ایہدے تن روپ دسے جاندے نیں۔ چار مصرعے ہوندے نیں۔ پہلے تن وسرام ۱۶ ماتریاں تے جدکہ چوتھا وسرام ۱۳، ۱۴ جاں ۱۵ ماتریاں تے آوندا ہے۔ ایشرداس دا اک نمونہ:

پیر پیغمبر وید ملانے
قاضی ملاں کھرے سیانے
پاندھے پنڈت راجے رانے
چھڈی جان ٹکانے نوں

ایہدے وچ ماتریاں دی گنتی ۱۶+۱۶+۱۶+۱۴ اے جدکہ تھلے پیش کیتے گئے نمونے وچ جیہڑا بلھے شاہ ہوراں دا اے۔ ۱۶+۱۶+۱۶+۱۵ ماترے لیاندے گئے نیں۔

توں داج وہونی جاویں گی
تاں کسے بھلی نہ بھاویں گی
گن ہوسی تاں شوہ بھاویں گی
توں لے کھاں کوئی مت کڑے

رساول: ایہدے چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ ۲۴ ماتریاں دا ہوندا اے۔ پہلا وسرام ۱۱ ماتراں تے، دوجا وسرام ۱۳ ماتریاں تے آوندا ہے تے چال بناون لئی آخر وچ بھگن (۱۱۱) ایس چھند نوں وی رولا چھند دا ای اک روپ دسیا گیا ہے۔ جس طرحاں کہ:

جیہڑے لاندے نیں، پھیر نہ پلکاں لاون
ورھیوں وڈی رات، اکھاں دے وچ بتاون
ہک اوہناں دی تپے، جیٹھ تے اکھاں ساون
اٹھدے بہندے سدا، سجن دا نام دھیاون

تاٹنک: ایہہ چار مصرعیاں دا اے تے ایہدا ہر مصرعہ ۳۰ ماتریاں دا ہوندا اے۔ پہلا وسرام ۱۶ ماتریاں تے جدکہ دوجا ۱۴ تے آوندا اے۔ ہر مصرعے دے آخر وچ اک گورو یا تن گورو لیائے جاندے نیں۔ لالہ دھنی رام چاترک ہوراں تھلے دتے گئے تاٹنک وچ تن گورو لیاندے نیں:

سکھ نیندرے جے سُتا چاہیں، وس نہ پئیں امیراں دے
بند چمن دے حلوے نالوں، ٹکڑے بھلے فقیراں دے
وچ غلامی ہوئے کھنامی، سکن لہو سریاں دے
سینے ہتھ ودھن نیوہڑائی، کھڑے وانگ تصویراں دے

کئی پنجابی شاعراں نے ایس چھند (بحر) دی چار توں ودھ مصرعیاں وچ ورتوں کیتی اے۔ بھائی ویر سنگھ ہوراں چھ مصرعے کہے نیں تے ہر مصرعے دے آخر وچ اک گورو لیاندا اے۔

دِتی ہار دِلا توں بھاری، پریم تیر کھا وِجھ گیوں
بدل اجے وسیا ناہیں، توں اگوں ہی بجھ گیوں
کھپ گئی اج سوچاں کردی، جی لاندی میں اک گئی!
باغوں نکل بناں وچ آئی، اوٹ ٹکاندی تھک گئی
جتھے جاواں من اے نالے ایس توں کتھے لُک سکاں
مورت اس وچ عجب سمائی، ویکھ سکاں نہ رُک سکاں

جھولنا: ایہدے چار مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ ۴۰ ماتراں دا ہوندا اے۔

ایہدے وچ چار وسرام آوندے نیں۔ ہر وسرام دس ماتراں تے آوندا ہے:

کون سی نی سکھی، سانولا کاہن سی، جاوندا جاوندا، بنسری واہ گیا جو
بول سی، بولدی، پاوندی جان سی، بول نی جند نوں، بھا گیا جو!
لاڈلا نند دا، لے گیا چین نی، کالجے چیرے، پا گیا جو
پریت دی ریت میں، کیہ کہاں نی سکھی، پریم ہے جان نوں، کھا گیا جو

کنڈلیا: ایہدے چھ مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعے وچ ۲۴ ماتراں آوندیاں نیں۔ پہلے دو مصرعے ''دوہڑا چھند'' وچ ہوندے نیں یعنی (۱۳ + ۱۱) ماترے تے اگلے چارے مصرعے ''رولا چھند'' وچ یعنی (۱۱ + ۱۳) ماترے۔ چال بنان دے لئی (الف) پہلے مصرعے دے مڈھ تے آخری مصرعے دا جھیکو آپو وچ رلدے نیں۔ (ب) دوجے مصرعے دا جھیکڑ، تیجے مصرعے دا مڈھ ہوندا ہے۔ جس طرحاں کہ:

ماری کرماں ماڑیاں، تھاں تھاں تھکی لوڑ
وے بچا کر مہر توں، واگاں گھر نوں موڑ
واگاں گھر نوں موڑ، سناواں میں ہڈ بیتی
ایسا گیوں وچھوڑ، پرت کے سار نہ لیتی
دُکھیئے سینے وچ، پھیرے درداں دی آری
ترپ ترپ کیراں نیر، ماڑیاں کرماں ماری

راماین وچ تلسی داس نے وی ایس چھند دی کتے کتے ورتوں کیتی اے۔ پر لگدا اے پئی اوس ایس چھند دا کوئی دوجا روپ ورتیا اے۔

چھپے: ایہدے چھ مصرعے ہوندے نیں۔ پہلے چار مصرعے ''رولا چھند'' وچ (۱۳+۱۱) ماتراں تے آخری دو مصرعے کدی (۱۳+۱۱) ماتراں وچ تے کدے (۱۵+۱۳) ماتراں وچ ہوندے نیں۔ تھلے پیش کیتی گئی ونگی وچ آخری دو مصرعے (۱۶+۱۵) ماتریاں وچ نیں۔

رہی واسطے گھت، سے نے اک نہ منّی
پھڑ پھڑ رہی دھریک، سے کھسکائی کنّی
کیوں نہ سکی روک، اٹک جو پائی بھنّی
ترکھے اپنے دیگ، گیا ٹپ بنّے بنّی
ہوا بے سنجالو ایہہ سے نوں، کر پھل اُڈدا جاندا
ایہہ ٹھہرن جاچ نہ جاندا، لنگھ گیا نہ مڑ کے آندا

جس طرحاں کہ دسیا گیا اے پئی آخری شعر دیاں ماتراں (۱۶+۱۵) نیں۔ پر جے کر ایہہ دیاں (۱۳+۱۱) ماتراں رکھیاں ہون تاں پھر ایہہ شعر ایس طرحاں وی لکھیا جا سکدا اے:

اجے سنبھالو ایہہ سماں، ترت اُڈدا جائے
ٹھہرن جاچ نہ جان دا، گیا نہ مڑ کے آئے

نشانی: ایہہ چھندوی سرکھنڈی وانگوں واراں وچ ای بوہتا ورتیا گیا اے۔ ''چٹھیاں دی وار'' ایسے چھند (بحر) وچ لکھی گئی اے پر ایہدے ہور انیک روپ سانوں نادر شاہ دی وار وچ ورتے گئے لبھدے ہن۔ جیہدے کجھ نمونے تھلے پیش کیتے جاندے نیں:

چڑھے چوغطہ بادشاہ، دھکیں دھکارے
گھوڑا ساڈھے دس لکھ، رجواڑے سارے
گرداں فلکیں پہتیاں، پے گئے غبارے
چانن نظر نہ آوندا، اسمانی تارے
باغیں بولن کوئلاں، جیوں تریاں ککارے

ایہدے ہر مصرعے وچ ۲۳ ماتراں آئیاں نیں۔ پہلا وسرام ۱۳ ماتراں تے جدکہ دوجا وسرام ۱۰ ماتراں تے آیا اے تے آخر تے دو گورو لیاندے گئے نیں۔

پروفیسر آصف خاں مرحوم دے آکھن موجب بھائی کاہن سنگھ نابھہ ہوراں

نے ''پوڑی'' نوں وی اک چھند منیا ہے تے ایہدے اوہناں ۳۵ روپ دتے نیں جیہدے وچ اوہناں ''نشانی'' تے ''سرکھنڈی'' نوں وی چھند (بحر) من دیاں ہویاں وچ شامل کر گھتیا اے۔ جدکہ پوڑی کوئی چھند نہیں ہے۔ جس طرحاں کہ کافی کوئی چھند نہیں تے نہ ای غزل کوئی چھند ہے۔ سگوں ایہہ تاں شاعری دیاں صنفاں ہن۔ جیہڑیاں وکھ وکھ ون سونیاں چھنداں (بحراں) وچ لکھیاں جاندیاں نیں۔ پنجابی دی مشہور صنف وار دے بندنوں پوڑی آکھیا جاندا اے۔ ورنہ ایہہ کوئی چھند (بحر) دا ناں نہیں ہے۔ اگوں وارنشانی تے سرکھنڈی دوہاں چھنداں (بحراں) وچ لکھیاں گئیاں نیں۔ جس طرحاں سید بُلھے شاہ نے اپنیاں کافیاں وچ ''اڑل'' چھند (بحر) دی ورتوں کیتی اے۔ ایسے طرحاں خواجہ غلام فرید تے شاہ حسین نے مالتی چھند (بحر) دی ورتوں کیتی اے۔ گل کیہ پئی ایہناں بزرگ شاعراں نے ایہناں کافیاں وچ ون سونے چھنداں (بحراں) دی ورتوں کیتی اے۔

گورو صاحبان دیاں لکھتاں ۲۲ واراں ہن (جو گورو گرنتھ وچ شامل نیں) اوہناں دیاں پوڑیاں ایہناں دوہاں چھنداں (بحراں) دے وکھرے وکھرے روپاں وچ لبھدیاں نیں۔

چوتھا باب

شاعری دا ماترائی نظام

اکھر اصل وچ اک واج اے تے بوہتیاں واجاں یا بوہتیاں اکھراں دے اکٹھ داناں اے تے بوہتے اکھراں دے مجموعے دا روپ ای مصرعہ اکھواندا اے۔

عربی' فارسی تے اردو عروض دی نینہہ ایہناں اکھراں دے متحرک (جیہدے اُتے زبر' زیر' پیش ہووے) تے ہر ساکن (جیہدے اُتے جزم ہووے) اُساری گئی اے۔

یعنی ہر متحرک اکھر دی تھاں متحرک اکھر تے ہر ساکن اکھر دی تھاں ساکن اکھر ای آوے گا تے جیکر متحرک اکھر دی تھاں ساکن اکھر آ جاوے یا ساکن اکھر دی تھاں متحرک اکھر آ جاوے تاں فیر اوس مصرعے نوں عروض پکھوں اک ناقص مصرعہ خیال کیتا جائے گا۔ مطلب ایہہ پئی عربی' فارسی تے اردو عروض وچ اعراب (زبر' زیر' پیش) دی بڑی اہمیت اے۔

جدکہ پنجابی عروض (چھندا بندی) وچ ایداں دی کوئی گل نہیں اے۔ کیوں جے چھندا بندی وچ واج دے لہا چڑھانوں ماتریاں دی گنتی تھیں اچاریا جاندا اے۔ ہر اکھر دی واج اک ماترا گنی جاندی اے تے ہر دوڑ کنا اکھر (دو ماتراں والا) ہو جاندا اے۔ یعنی چھوٹی واج والا اکھر جویں الف (ا) تے لمیری واج والا الف تے مد (آ) الف دا اک رکن (ماترا) اے تے (آ) دے دو رکن (دو ماترے) ہن۔

لگھو: چھوٹی واج والے اکھر نوں لگھو آکھیا جاندا اے۔ کیوں جے ایہدے وچ اکو اکھر تے اکو واج ای ہوندی اے۔ جویں: الف (ا) جاں اک (کلّی)۔

گورو: لمیری واج والے اکھر نوں گورو آکھیا جاندا اے۔ کیوں جے ایہدے وچ دو اکھراں دے اکٹھ (دو رکناں یا دو ماتراں) دا روپ ہوندا اے۔ جویں الف تے مد (آ) جاں دو (جوٹا)۔

کل یاں کلّی: اک ماتر (اک اکھر) نوں کل یاں (کلّی) آکھدے نیں۔ چھندا بندی وچ عام طور تے ماتراں دی گنتی دی ورتوں ای کیتی جاندی اے تے ایہنوں ماترائی گن دی آہندے نیں۔

دکل یاں جوٹا: دو اکھراں دے اکٹھ (رُکناں) نوں دوکل یا (جوٹا) آکھیا جاندا اے۔ جیہنوں فارسی اردو عروض والے سبب داناں دیندے نیں تے ایہدیاں ۲ قسماں نیں (۱) دوکل (۲) دُگن۔

(۱) اک گورو = (فع) سبب خفیف دے برابر اے

(۲) دو لگھو = (فَعَ) سبب ثقیل دے برابر اے

ترکل: تناں اکھراں دے اکٹھ (رکناں) نوں ترکل آکھدے نیں۔ جیہڑا عربی فارسی تے اردو عروض وچوں وتد دے نیڑے ہے۔ ایہدیاں ترن قسماں نیں۔

ا۔ ترن لگھو (ترن اکھر) (ترن ماترے) (فَ-فَ-فَ) (یاں مَعَلَ)

۲۔ اک لگھو+اک گورو (۱+۲) کلّی+جوٹا (فَعَل) وتد مجمع دے برابر اے۔

۳۔ اک گورو+اک لگھو (۲+۱) (جوٹا+کلّی) (فاع) وتد مفروق دے برابر اے۔

چوکل: چار اکھراں دا اکٹھ (رکناں) نوں چوکل آکھیا جاندا اے تے ایہہ پنجاں طرحاں دے ہوندے نیں: (چوکل=دُگن)

ا۔ چار لگھو (چار اکھر) (چار ماترے) (فَ فَ فَ فَ)

۲۔ دو لگھو اک گورو (۱۱+۲) (کلّی کلّی + جوٹا) فعلن دے برابر اے (فاصلہ صغریٰ)

۳۔ دو گورو (چار اکھر) (چار ماترے) فعلن دے برابر اے۔

۴۔ اک لگھو+اک گورو+اک لگھو (۱+۲+۱) فعول دے برابر اے۔

۵۔اک گورو+دولگھو+اک لگھو (۲+۱+۱) فاعل دے برابر اے۔

پنج کل/پنجاکل: پنجاں اکھراں دے اکٹھ (رُکناں) نوں پنج کل یا پنجاکل آکھدے نیں۔ ٹھگن دے برابر اے۔ ایہہ اٹھ طرحاں دے ہوندے نیں:

۱۔اک لگھو+دو گورو (۱+۲+۲) فعولن دے برابر اے۔

۲۔اک لگھو+اک گورو+دولگھو (۱+۲+۱+۱) مفاعل دے برابر اے۔

۳۔دولگھو+اک گورو+اک لگھو (۱+۱+۲+۱) فعلات دے برابر اے۔

۴۔تن لگھو+اک گورو (۱+۱+۱+۲) (فعلتن) فاصلہ کبریٰ دے برابر اے۔

۵۔اک گورو+تن لگھو (۲+۱+۱+۱) (فاعلت) دے برابر اے۔

۶۔اک گورو+تن لگھو (۲+۱+۱+۱) فاعلن دے برابر اے۔

۷۔دوگورو+اک لگھو (۲+۲+۱) مفعول دے برابر اے۔

۸۔پنج لگھو برابر اے (ف ف ف ف) دے۔

شٹ کل یاں ششکل:

چھ اکھراں دے اکٹھ (رکناں) نوں آکھیا جاندا اے۔ ایہہ تیراں طرحاں دے ہوندے نیں پر عام طور تے پنجابی وچ تھلے لکھے چھ حرفی رکناں دی ورتوں ای کیتی جاندی اے:

۱۔تن گورو (۲+۲+۲) (مفعولن) یا (فعلاتن) دے برابر اے۔

۲۔دولگھو+دوگورو (۱+۱+۲+۲) (فعلاتن) دے برابر اے۔

۳۔دوگرو+دولگھو (۲+۲+۱+۱) (مستفعلن) دے برابر اے۔

۴۔اک گورو+دولگھو+اک گورو (۲+۱+۱+۲) (مفتعلن یا فاعلاتن) دے برابر اے۔

۵۔اک لگھو+اک گورو+اک لگھو+اک گورو (۱+۲+۱+۲) (مفاعلن) دے برابر اے۔

۶۔اک گورو+اک لگھو+اک گورو+اک لگھو (۲+۱+۲+۱) (فاعلات) دے برابر اے۔

۷۔اک لگھو+دوگورو+اک لگھو (۱+۲+۲+۱) (مفاعیل) یا (فعولان) دے برابر اے۔

۸۔ تن لگھو + اک گورو + اک لگھو (۱+۱+۱+۲+۱) (فعلاتان) دے برابر اے۔

سپتک: ستاں اکھراں دے اکٹھ (رُکناں) نوں سپتک آکھیا جاندا اے۔ ایہدیاں اکی قسماں نیں پر عام طور تے ہندی تے پنجابی وچ تھلے لکھے ست اکھری رُکناں دی ورتوں ای بوہتی کیتی جاندی اے۔

۱۔ اک گورو + اک لگھو + دو گورو (۲+۱+۲+۲) (فاعلاتن) (فاع لاتن) دے برابر اے۔

۲۔ اک لگھو + تن گورو (۱+۲+۲+۲) مفاعیلن دے برابر اے۔

۳۔ دو گورو + اک لگھو + اک گورو (۲+۲+۱+۲) (مستفعلن) (مس تفع لن) دے برابر اے۔

۴۔ دو لگھو + اک گورو + اک لگھو + اک گورو (۱+۱+۲+۱+۲) (متفاعلن) دے برابر اے۔

۵۔ اک لگھو + اک گورو + دو لگھو + اک گورو (۱+۲+۱+۱+۲) (مفاعلتن) دے برابر اے۔

۶۔ تن گورو + اک لگھو (۲+۲+۲+۱) (مفعولات) دے برابر اے۔

۷۔ اک گورو + دو لگھو + اک گورو + اک لگھو (۲+۱+۱+۲+۱) (مفتعلان) دے برابر اے۔

۸۔ اک لگھو + اک گورو + اک لگھو + اک گورو + اک لگھو (۱+۲+۱+۲+۱) (مفاعلان) دے برابر اے۔

ماتریاں یا اکھراں نوں گنن دے کجھ اصول

ماترا: اک اکھر دی واج یا اوہدے اچارن (تلفظ) نوں ماترا آکھیا جاندا اے تے ماتریاں دی گنتی اوہدے لکھتی روپ دی تھاں اوہدے اچارن نوں مکھ رکھ کے کیتی جاندی اے۔

چھند: پنجابی شاعری دی اک مشہور صنف وی اے پر اوس شعری لکھت نوں آکھیا جاندا اے جیہدے وچ اکھراں یا ماتریاں دی گنتی اک متھے ہوئے تول (وزن) دے مطابق دی ہووے یعنی چھند دے معنی بحر دے نیں تے چھندا بندی (عروض) نوں کہندے ہن۔

چرن: مصرعے دے اوس حصے (ٹوٹے) نوں آکھیا جاندا اے جیہڑا وسرام پکھوں اپنے دوجے حصے تھیں وکھریاں ہووندا اے جویں کہ:

اُٹھ فرید استیا' جھاڑو دے مسیت

ایتھے اُٹھ فرید استیا' پہلا چرن ایں تے ستیا لفظ دے مگروں وسرام ایں تے ایس توں اگے' جھاڑو دے مسیت' دوجا چرن اے۔

چھندا بندی وچ ''الف-ب'' اکھراں نوں دونہہ حصیاں وچ ونڈیا گیا اے۔ اکناں نوں مصمتے (Consonants) تے دوجیاں نوں مصوتے (Vowels) آکھیا جاندا اے پر ساڈی لپی (رسم الخط) ا-و-ی (واولاں) (حروف علت) نوں وی مصوتے ای منیا جاندا اے پر کئیاں تھاواں تے ایہہ مصوتے مصمتیاں دا روپ وی دھار لیندے ہن۔

ساڈے کول ایہناں مصوتیاں دی اک ہور شکل وی لبھدی اے تے اوہ اے

اعراباں دی (یعنی زبرٔ زیرٔ پیش) تے مد وغیرہ۔ ایہناں اعراباں دی ورتوں نال کجھ مصوتے اپنی واج لمی کرلیندے نیں۔ جویں الف اُتے مد (آ) پا دین نال ایہہ یاں دو ماتراں ہو جاندیاں نیں۔ ایس طرحاں کسے وی اکھر دیاں دو شکلاں بن جاندیاں نیں۔ یعنی چھوٹی تے لمیری شکل؛ چھوٹی شکل دی اک ماترا تے لمیری دیاں دو (ماتراں) ہو جاندیاں نیں۔

(۱) چھوٹی دی مثال: ا-اَ-اِ-اُ

(۲) لمیری دی مثال: آ-ا-آں-او-اے-ای وغیرہ۔

اپروکت اک نمبر دے سارے اکھر اک ماترا والے ای گنے جان گے۔ جنہوں ''لگھو'' دا ناں دتا گیا اے تے دو نمبر دے سارے اکھر دو ماتراں والے جنہاں نوں گورو آکھیا جاندا اے۔ مثال دے طور تے:

۱-اکوالف جس طرحاں کہ ''اَمر'' وچ ایہہ اک ماترا گنی جاوے گی۔

(اَ+مَر: (۱+۲) تن ماتراں)

۲- تے جیکر ایہہ الف کسے اگلے اکھر نال مِل کے آوے جس طرحاں کہ ''ادبی'' (ادب ی) تے ایتھے ایہہ دوویں (اَد) رَل کے دو ماتراں گنے جان گے۔

۳- الف تے مد (آ) جس طرحاں کہ (آس) وچ ایتھے الف دیاں دو ماتراں گنیاں جان گیاں دآ- الف+الف= (۱+۱)

۴-الف دے تھلے (اِ) اک ماترا اے۔

۵-الف اُتے پیش (اُ) اک ماترا اے۔

۶-الف نال ''وٗ'' (او) دو ماتراں نیں۔

۷-الف اُتے پیش تے نال ''وٗ'' (اُو) دو ماتراں نیں۔

۸-الف اُتے زبر تے نال ''وٗ'' دو ماتراں نیں۔

۹-الف نال ''یٗ'' (ای) دو ماتراں نیں۔

۱۰- الف نال "یے" (اے) دو ماتراں نیں۔

۱۱- الف اُتے زبر تے نال "یے" (اے) دو ماتراں نیں۔

۱۲- الف اُتے شد (آ) دو ماتراں نیں۔

کجھ ہور اصول:

چھندا بندی وچ (ر-ہ-و) ایہناں تناں اکھراں دے کتے کتے اڈھی ورتوں وی کیتی جاندی اے۔ ایہہ شاعر دی مرضی اے بھاویں اوہ ایہناں نوں پوریاں ورتے تے بھاویں اڈھا ورتے۔ نون غنّہ (ں) دی کوئی ماترا نہیں گنی جاندی۔

۱- تے جے دو لگھو اک جُوت وچ آ جان تے آخری لگھو ساکن ہووے تے اوہ اپنے توں پہلے نوں گورو بنا دیندا اے۔ جس طرحاں کہ درد وچ در نوں گورو گنیا جاوے گا۔ جس طرحاں دھرم وچ دھر نوں گورو تے م نوں لگھو۔

۲- جیکر جُڑے ہوئے اکھر دے پہلے لگھو اُتے زور نہ پوے تے اوہ لگھو ای رہندا اے جس طرحاں کہ تمہاری (تُ مھاری) وچ تُ لگھو اے۔

۳- جہاں اکھراں وچ نون غنہ دا حرف ہووے اوہنوں وی لگھو ای گنیا جائے گا۔ جس طرحاں کہ (ہن) (ہ ن) لگھو نیں۔

۴- جڑے ہوئے اکھر دے وچکارلا نون جیہڑا ساکن ہووے (اڈھا نون) اپنے توں پہلے نوں گورو بنا دیندا اے۔ جس طرحاں کہ مندر- بندر وچ من تے بن گورو نیں۔

۵- لگھو یا گورو ہونا صرف اکھر دے اُچارن اُتے ای ادھارت اے۔ جدوں وی کسے شعر دے وزن، تول دا شبہ پے جاوے یا ضرورت پئے گورو نوں وی لگھو کیتا جا سکدا اے تے جیکر لگھو نوں ذرا کھچ کے پڑھیا جاوے تاں وی اوہ گورو ہو جاندا اے۔

۶- جدوں "ڑ" دا حرف کسے کلمے دے وچکار یا آخر تے آ جاوے تے اکثر

چھنداں وچ ماتریاں دی گنتی ویلے اوہنوں گرا دتا جاندا اے۔ جس طرحاں کہ
پریت = پیت۔ کرشن = کشن۔ پریم = پیم۔ پاتر = پات۔ ترونک = تونک۔

۷- جدوں کسے متحرک حرف دے مگروں (ل) آوندا اے تے اکثر چھنداں وچ اوہ ساقط ہو جاندا اے۔ جس طرحاں کہ کلیش = کیش وغیرہ۔

۸- جدوں "و" دا حرف کسے دوجے متحرک حرف نال جُڑ کے آوے تے اوہنوں ماتریاں وچ نہیں گنیا جاندا۔ جس طرحاں درویش = دیش۔ دویپ = دیپ۔

۹- جدوں (ی) دا حرف اپنے توں پہلے کسے حرف نال جُڑ کے ورتوں وچ آوے تے اوہنوں ساقط کر دتا جاندا اے۔ جس طرحاں کہ : کیا؟ = کا؟۔ گیان = گان۔ دھیان = دھان۔ کیاری = کاری۔

وسرام: وسرام دے معنے وقفے دے ہن۔ مصرعے دے وچکار یا آخر تے وسرام (وقفہ) (ٹھہراؤ) ضرور ہونا چاہیدا اے۔ کیوں جے ایہہ پابندی ترنم پیدا کردی اے۔ ایہدے نال مصرعے دی ادائیگی وچ آسانی ہو جاندی اے تے سُریلا پن پیدا ہو جاندا اے تے جیکر ایہہ وقفہ ایہہ (ٹھہراؤ) وسرام کسے مصرعے وچ نہ آوے تاں فیر نہ صرف مصرعے دا سریلا پن مُک جاندا اے سگوں اوہدے وزن، تول تے آہنگ وچ وی فرق آ جاندا اے۔ پرانی تے کلاسیک شاعری وچ ایس خامی نوں اک بوہت وڈا نقص تے عیب سمجھیا جاندا اے پر اجکل دے شاعر ایہنوں کوئی اہمیت دیندے نظر نہیں آوندے۔

مولینا حسرت موہانی ہوراں "نکاتِ سخن" وچ لکھیا اے پئی فارسی تے اردو دی شاعری وچ جیہڑیاں بحراں پرچلت نیں اوہناں وچوں کجھ بحراں دی ایہہ خاص خصوصیت اے کہ ہر مصرعے دے دو ٹوٹے ہو جایا کردے ہن۔ اچھے سچے شعر جہاں دے مصرعیاں دے دو ٹوٹے نہ ہو سکن (دکھرے دکھرے نہ ہو سکن) سگوں انج ہووے پئی کسے لفظ یا فقرے دا اک حصہ اک ٹکڑے وچ تے دوجا حصہ دوجے ٹکڑے وچ لازمی طور تے آوندا ہووے۔ ایہہ گل یقنی طور تے بوہت وڈا عیب سمجھی جائے گی اتے شاعر دی

کھنامی والی شاعری منّی جائے گی۔

مصرعے وچ وسرام وقفے (ٹھہراؤ) دی مثال:

من چاہے محبوب کو/ تن چاہے سکھ چین

دوئے راجے کی سیدھ میں/ کیسے بنے حسین

شاہ حسین ہوراں دے ایس دوہے وچ محبوب کو/ تے سیدھ میں/ مگروں وسرام تے چین/ حسین/ مگروں دوجا وسرام ایں۔

چال: پنجابی عروض (چھندا بندی) وچ چال نوں سمجھنا ات ضروری لوڑی دا اے۔ کیوں جے چال نوں سمجھن توں بغیر شاعر کدھرے وی غلطی کر سکدا اے۔ عروض تے چھندا بندی نوں جیہڑی چیز وکھو وکھ کر دیندی اے اوہ چال اے۔ عروض دا تاں ایہہ پکا پیڈا اصول اے پئی جدوں اک مصرعے دے ارکان متھ لئے جان تاں ایہدے نال ای ہر رکن دے متحرک تے ساکن اکھراں دی ونڈ ہو جاندی اے۔ یعنی ہر متحرک اکھر دی تھاں تے ہر ساکن اکھر دی تھاں ساکن اکھر آوندا اے۔ مثال دے طور تے:

ع۔ بخاری جی چلو چھڈو فقیرانج نہیں گلّہ کردے

عروض پکھوں ایس مصرعے دی ونڈ (تقطیع) انج ہووے گی:

بخاری جی	چلو چھڈو	فقیرانج نہیں	گلّہ کردے
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

ایہدی تقطیع (کھنڈیا) توں صاف پتہ چلدا اے پئی ہر متحرک اکھر دی تھاں متحرک تے ہر ساکن اکھر دی تھاں ساکن اکھر ای آیا اے تے جے کر متحرک دی تھاں ساکن تے ساکن دی تھاویں متحرک اکھر آ جاون تاں مصرعہ یاں شعر ڈاڈھا کھنامی والا سمجھیا جاوے گا پر ساڈی چھندا بندی وچ اجیہا کوئی اصول تے کوئی قاعدہ کلیہ پرچلت نہیں اے۔ کوئی اکھر ساکن ہووے یا متحرک ہووے لکھو تے گورو لیاون دی کوئی پابندی منی نہیں جاندی۔ مصرعے وچ جتھے چاہو لکھو تے گورو لیاؤ۔ ہر حال وچ ماتریاں دی گنتی

پوری کرنی ہووے گی تے ایہدے نال نال ہر مصرعے نوں متھی ہوئی چال دے مطابق رکھنا پوے گا۔ مثال دے طور تے دوہڑا ایوں ہونداے پئی ایہدے دو مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعہ دو چرناں وچ ونڈیا ہونداے۔ ہر مصرعے وچ ۲۴ ماترے آوندے نیں۔ پہلے چرن وچ ۱۳ ماترے تے دوجے چرن وچ ۱۱ ماترے تھلے دتی ونگی ویکھو:

<u>دیکھ پرائی چوپڑی</u> <u>نہ ترساویں جیو</u>

۱۳ ماترے ۱۱ ماترے

ایس مصرعے دے پہلے چرن دے آخر تے پڑی تے دوجے چرن دے آخری تے جیو ورتے گئے ہن جیہڑے گورو+لگھو وچ ونڈے ہوئے نیں پر چھندا بندی وچ سارے لگھو تے گورو قید نہیں کیتے جاسکدے۔ پہلے وسرام یا دوجے وسرام تے آون والے لگھو تے گورو نوں پابند کرلیا جاندا اے تے ایسے پابندی نوں ای چال آکھیا جاندا اے تے پہلے مصرعے توں آخری مصرعے توڑی ایس چال نوں برقرار رکھنا پیندا اے۔

چھندا بندی دی مڈھلی جانکاری لئی اَت ضروری اے پئی پہلے اکھراں دی ونڈ نوں چنگی طرحاں سمجھ لیا جاوے تے چھنداں (بحراں) نوں گاکھ لیا جاوے۔ ایہناں چھنداں (بحراں) نوں دونہہ حصیاں وچ ونڈیا گیا اے:

۱- اکھراں دی ونڈ والے چھند (بحراں)

۲- ماتراں دی ونڈ والے چھند (بحراں)

(الف) اکھراں دی ونڈ والے چھند:

اکھراں دی ونڈ والے چھنداں نوں ورنک چھند وی آکھیا جاندا اے۔ ایہناں چھنداں دے صرف مصمے (Consonants) ای گنے جاندے نیں تے مصوتے (Vowels) نہیں گنے جاندے۔ ساڈی چھندا بندی وچ ایس طرحاں دے تناں چھنداں دی ورتوں ای کیتی جاندی اے۔ ۱- کبت ۲- سویا ۳- کورڑا۔

(ب) ماتریاں دی ونڈ والے چھند:

ماتریاں دی ونڈ والے چھنداں نوں ماترک چھند وی آکھیا جاندا اے۔ کیوں جے ایہناں چھنداں وچ ماتریاں دی گنتی ای کیتی جاندی اے۔ جس طرحاں کہ:

دوہڑا' سورٹھا تے رولا وغیرہ۔

پنجواں باب

چھندا بندی

دو اکھری تول:

اک گرو (۲) دو لگھو (۱+۱) دو ماترے۔ دو اکھر (فَ+فَ) (فع) (بحر متدارک مثمنٰ محذوف) (فع) یعنی دو اکھراں دے اکٹھ (جوڑ) نوں عربی فارسی عروض پکھوں (سبب خفیف) آکھیا جاندا اے۔

توں	رب	رب	کر	
گرو	گرو	گرو	گرو	(شری چھند)
۲ +	۲ +	۲ +	۲	
دو ماترے	دو ماترے	دو ماترے	دو ماترے	
فع	فع	فع	فع	
دھن	دھن	دھن	دھن	

تے جے دو لگھو (۱+۱) فَ+فَ (آون تاں اوہنوں عربی فارسی عروض پکھوں (سبب ثقیل) آکھیا جاندا اے۔

اَل	وَل	اَج	اُٹھ	
لگھو+لگھو	لگھو+لگھو	لگھو+لگھو	لگھو+لگھو	(سدھو چھند)
۱+۱	۱+۱	۱+۱	۱+۱	
فَ+فَ	فَ+فَ	فَ+فَ	فَ+فَ	
اک ماترا+اک ماترا	اک ماترا+اک ماترا	اک ماترا+اک ماترا	اک ماترا+اک ماترا	

تِن اکھری تول:

اک لگھو+اک گرو (۱+۲) (فَ+فع) فَعَل (بحر متقارب مثمنٰ محذوف) اجیہے اکھری اکٹھ (جوڑ) نوں عربی فارسی عروض پکھوں (وتد مجموع) آکھیا جاندا اے۔

سما   وکھا   رما   اُلا

لگھو+گرو   لگھو+گرو   لگھو+گرو   لگھو+گرو   (مہی چھند)

۲+۱   ۲+۱   ۲+۱   ۲+۱

فَ+فع   فَ+فع   فَ+فع   فَ+فع

تے جیکر ترے لگھو (۱+۱+۱) (فَ+فَ+فَ) (فَعَلَ) ترے ماترے

اَوَن   نَیَن   بَھجَن   پَوَن

لگھولگھولگھو   لگھولگھولگھو   لگھولگھولگھو   لگھولگھولگھو   (کمل چھند)

۱+۱+۱   ۱+۱+۱   ۱+۱+۱   ۱+۱+۱

فَفَفَ   فَفَفَ   فَفَفَ   فَفَفَ

ایہدے آخری لگھو نوں ساکن پڑھیا جائے تاں ایہدا تول وی (مہی چھند) دے برابر ہووے گا۔ یعنی ایہدا تول تے وزن بحر متقارب مثنیٰ محذوف نال ملدا جلدا بن جاوے گا تے جے اک گرو (۲) تے اک لگھو (۱) (فع+فَ) ترے ماترے=فع+ف (فاع) (بحر متقاربہ مثنیٰ اثلم مقبوض) (فاع) ایہنوں عربی فارسی عروض وچھوں (وتد مفروق) آکھیا جاندا اے۔

ساز   دھاڑ   کرشن   گوال

گرو+لگھو   گرو+لگھو   گرو+لگھو   گرو+لگھو   (گوال=گال=کرشن=کشن)

۱+۲   ۱+۲   ۱+۲   ۱+۲

دوماترا اک ماتر   دوماترا اک ماتر   دوماترا اک ماتر   دوماترا اک ماتر

فع+فَ   فع+فَ   فع+فَ   فع+فَ

اتھے اک ایہہ گل یاد رکھن والی اے پئی جیہڑے اکھر عربی تے فارسی وچ وتد مفروق منے جاندے ہن پنجابی عروض (چھندا بندی) دے وچ اوہناں نوں وتد مجموع

دے طور تے وی ورتیا جا سکدا اے۔ مثال دے طور تے حسن، عشق، کذب، زہر، شمع، شکل، ظلم، عمر، صبر تے کفر وغیرہ۔

چار اکھری تول:

دو گرو (۲+۲) چار لگھو (۱+۱+۱+۱) چار ماترے (چار اکھر) فع + فع (فعلن) دے برابر اے۔

فعلن = دا تول = متر (مِت + تر)

پنجابی عروض (چھندا بندی) تے عربی فارسی عروض دے پہلے چار اکھر (ماترے) یعنی شاعری دی دنیا دی سب توں نکی بحر جیہدے وچ ساڈے پنجابی شاعر بشیر باوا ہوراں دے سوا کسے نے وی اجے تیک طبع آزمائی نہیں کیتی ۔

سُن مِت

مِل اِت

وَنڈ (تقطیع)	سُن مِت
چھندا بندی	گرو+گرو
عدد	۲+۲
ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن
طبلے دی تھاپ	دَھن دَھن

تے جے ایس اک فعلن اگے ادھا فعلن (فع) ہور لا دیئے تاں پھر ڈیڈھ فعلن ہو جاوے گا۔

ڈیڈھ فعلن (فعلن + فع) تن گرو (۲گرو+۲گرو+۲گرو) چھ لگھو (الگھو+الگھو+الگھو+الگھو+الگھو+الگھو) چھ ماترے

ڈیڈھ فعلن = پنجابی دی سب توں نکی بحر اے جیہدے وچ پنجابی دے کئی شاعراں

غزلاں لکھیاں نیں۔ اردو وچ ایہہ بحر بالکل کوئی نہیں ہُ اے:

ٹرنا کیہ؟

لیہو لیہ!

(غلام یعقوب انور)

(بحر متقارب مثنیٰ محذوف) (شری چھند)

وِنڈ (تقطیع)	ٹرنا	کیہ
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو
عدد	۲+۲	۲
ماترے	چار ماترے	دو ماترے
عروض	فعلن	فع
طبلے دی تھاپ	دِھن+دِھن	دِھن

اس بحر وچ کجھ ہور شاعراں دیاں لکھیاں غزلاں دی ونگی:

چوڑ چپٹ
کھلے ہٹ (خاور راجہ)

ساون جھڑی!
دھپ کڑی (رمضان شاکر)

لکھ ہو جا
لکھ ہو جا (شارق نظامی)

نیڑے آ
حال سنا (بشیر باوا)

ڈیڑھ فعلن اگے اک گرو ہو لا لئیے تاں دو فعلن (فعلن+فعلن) چار گرو (۲گرو+۲گرو+۲گرو+۲گرو) اَٹھ ماترے تے اٹھ اکھر ہو جان گے تے اَٹھ لکھو

(الگھو+الگھو+الگھو+الگھو+الگھو+الگھو+الگھو+الگھو)

تیری چاہت
عین عبادت (غلام مصطفیٰ بسملؔ)

ونڈ (تقطیع)	تیری	چاہت
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو
عدد	۲+۲	۲+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن	فعلن
طبلے دی تھاپ (واج)	دھن+دھن	دھن+دھن

کجھ ہور شاعراں دیاں ایسے بحر وچ لکھیاں غزلاں دی ونگی:

تال مقدر
پھڑ نہ باوا (بشیر باواؔ)

عشق دی سُولی تے
جثہ دِتا ٹنگ (جنید اکرمؔ)

بھکھ تے منگدی
رجواں پیار (شائق نظامی)

لوئے لوئے
ملیئے دوئے (ابرار حامدؔ)

چنگے مندے
تیرے بندے (لیٰسین الفتؔ)

دو فعلناں اگے ادھا فعلن (فع) ہور ودھا دیئے تے ڈھائی فعلن (فعلن+فعلن+فع) ہو جان گے۔ پنج گرو= (۲گرو+۲گرو+۲گرو+۲گرو+۲گرو) تے

دس لگھو (الگھو+الگھو+الگھو+الگھو+الگھو+الگھو+الگھو+الگھو+الگھو+الگھو) ۱۰ ماترے (۱۰اکھر)

ٹول گواچیا دِل

بو ہے بو ہے جھاک (غلام مصطفیٰ بسمل)

وَنڈ (تقطیع)	ٹول گ	واچا	دل
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	دو ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فع
طبلے دی تھاپ	دھن+دھن	دھن+دھن	دھن

چھندا بندی دا ایہہ اصول اے پئی جتھے کتے اک ادھا رکن (ماترا) گھٹ ہووے اوہنوں لما کے کھچ کے پورا کرلئی دا اے۔ جس طرحاں کہ ایس شعر دے دوجے مصرعے دے لفظ جھاک دے تن ماترے/۳ اکھر نیں۔ شاعر نے ک نوں لما کے ۲ ماترے کر لئے نیں۔

ایسے بحر وچ کجھ ہور شاعراں دیاں غزلاں دی ونگی:

باوا ہر دے تاہن
ہوسن غصیلاں دے (بشیر باوا)

میرے خاکے وچ
بھر دیوآ قارنگ! (جنید اکرم)

شارق شارق پئی
ہندی اے تھاں تھاں (شارق نظامی)

اپنے آپ نوں پھول
میں واں تیرے کول (عبداللہ یٰسین)

جے نہ ماہی یاد
نھیرا ڈول پیا (ڈاکٹر بشیر عابد)

سُچا سودا سچ
کوڑے ونجوں بچ (ساقی گجراتی)

میں آدم داپُت
دنیا آدم خور (غلام یعقوب انور)

تے جے ڈھائیاں فعلناں اگے ادھا فعلن (فع) ہور ودھا دیئے تاں پھر تن فعلن (فعلن فعلن فعلن) چھ گرو (۲ گرو+۲ گرو+۲ گرو+۲ گرو+۲ گرو+۲ گرو) تے ۱۲ لگھو (۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱) ۱۲ ماترے تے ۱۱۲ کھر ہو جان گے:

چانن نیڑے آئے
کن ہنیریاں چائے

ونڈ (تقطیع)	چانن	نیڑے	آئے
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن
طبلے دی تھاپ	دَھن+دَھن	دَھن+دَھن	دَھن+دَھن

ایس چھند (بحر) وچ کجھ دوجے شاعراں دیاں غزلاں دی ونگی:

کہنوں لبھن پئیاں
اکھاں ہرناں جہیاں (اکرام مجید)

آئے بڑے کم میرے
دِتے ہوئے غم تیرے (ڈاکٹر یونس احقر)

ساڈے آل دوالے
اتھراں دے پرنالے (بشیر عابد)

ڈھوں رہیا سیاپا
ساڑ گیا اکلاپا! (غلام مصطفیٰ بسمل)

کجھ ٹھنگرے کجھ بوڑے
اسیں آں گھگھو گھوڑے (خاور راجہ)

کیہڑا پاوے ٹھنڈاں
چلن تتیاں لوواں (انور اُداس)

چڑھی کڑتن سِر نوں!
کھاندیاں سار کریلے (ظفر اقبال)

دوزخ چُکی پھردے
شعر چرانے لوکی (بشیر باوا)

کدھرے دِسے ناں!
تہاڈے جیہا جمال (جنید اکرم)

مشہور پنجابی صنف ''ماہیا'' داتول

پنجابی شاعری دی مشہور تے مقبول (سدا بہار) صنف ''ماہیا'' داتول وی تن فعلن اے۔ ماہیا لگدا تے ڈیڑھ مصرعے دی اک نکی نظم اے پر ایہدیاں تن تکاں نیں تے ایہدی ہر تک داتول ۳ فعلن اے:

دو پتر اناراں دے/ ساڈا ڈکھ سن کے چناں/ روندے پتھر پہاڑاں دے

وتھ (تقطیع)	دو پت	رانا	رادے	ساڈا	ڈکھ سن	چک نا	رُند پتھ	رپہا	ڑاں دے
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن

اردو دے کئی شاعراں نے اردو ماہیا وی لکھیا اے تے اوہدا یعنی اوہدی اک تک دا تول (مفعول+مفاعیلن) رکھیا اے تے اج تیک ایسے تول وچ ای بند ہو کے رہ گئے نیں۔ مطلب ایہہ پئی اوہناں نے ایس تول وچ وی غلطیاں کیتیاں نیں اوہ ماہیے دی دوجی تک وچ وی دو رکن (دو ماترے (اک سبب) گھٹ لیا رہے نیں جدکہ ماہیے دیاں تناں تکاں دا تول اکو جیہا (برابر) ہونا چاہیدا اے۔ پنجابی ماہیا ہزاراں سالاں توں پنجاب وچ پرچلت اے تے ایہدا کوئی وزن تے تول وی اے جیہڑا ہزاراں سالاں توں ای بجھیا جا چکا اے اوہ تول اے چھندا بندی جیہڑا کہ پنجابی دا اج توں ہزاراں سال پہلے دا عروضی علم اے جیہدے رُکناں تے ایہہ پوریاں وی اتردا اے نہ کہ تفاعیل (عربی فارسی اوازن) تے ایہہ کسے طرحاں دی ہزج وچ پوریاں نہیں آوندا سوائے چھندا بندی دے اردو ماہیے دی مثال ویکھو جیہدی ہر دوجی تک وچ ۲ رُکن گھٹ نیں۔

جینے کی سزا نکلا/ رزق کا غم گوری/ ہر غم سے سوا نکلا
فعلن فعلن فعلن/ فعل فعولن فع/ فعلن فعلن فعلن
سب رنگ اُڑا لائے/ دشت میں دیوانے/ گلشن کو اُٹھا لائے
اک عکس سا لہرایا/ تنہا مسافر کو/ جب تیرا خیال آیا
فعلن فعلن فعلن/ فعل فعولن فع/ فعلن فعلن فعلن

تے کجھ پنجابی ماہیئے دیاں ہور تکاں ویکھو جیہدی ہر تک دا تول (فعلن فعلن فعلن) پورا اے:

گل گانی آ ہاراں دی/ نی سانبھ کے رکھ بابو/ ایہہ نشانی آیاراں دی
سڑ کے توں رڑ وٹیا/ بالو وز جیری ٹٹ گئی/ ہتھ لا کے کیہ کھٹیا
کوٹھے تے کاں بولے/ وچھی مر ماہیئے دی/ وچ میرا وی ناں بولے
گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+ گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+ گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+

۲+۲ ۲+۲ ۲+۲ ۲+۲ ۲+۲ ۲+۲ ۲+۲ ۲+۲ ۲+۲

چار ماترے چار ماترے چار ماترے چار ماترے چار ماترے چار ماترے چار ماترے چار ماترے چار ماترے
فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن

تاں فعلناں اگے جے کر ادھا فعلن (فع) ہور لا لیئے تاں پھر ساڈھے تن (فعلن) بن جاندے نیں (فعلن فعلن فعلن فع) ست گرو (۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲) تے ۱۴ لگھو (۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱) ۱۴ ماترے تے ۱۴ اکھر ہو جان گے۔

کوتر سو پانی دھوتا
چیتا مُڑ کوڑا سوتا (غلام یعقوب انور)

وَنڈ (تقطیع)	کوتر	سوپا	نی دھو	تا
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو
عدد	۲+۲	۲+۲.	۲+۲	۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	دو ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فع
طبلے دی تھاپ	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن

ایسے چھند (بحر) وچ لکھیاں گئیاں کجھ پنجابی شاعراں دیاں غزلاں دی ونگی:

موت نوں ساہنویں کر چھڈ کھاں
رَت دے دو گھُٹ بھر چھڈ کھاں (بشیر باوا)

کردا لہو پسینا واں
کد کسے توں پینا واں (امین خیال)

ہوری نوں چن ہوری نال
انھاں ویکھ ڈنگوری نال (عبداللہ یسین)

نکلے کنکاڑی کیہ؟
ایڈا جثہ بھاری کیہ؟ (ڈاکٹر صدیق حل)

زُلفاں دی جد بات ہوئی
سکھر دوپہرے رات ہوئی (درشن سنگھ آوارہ)

رونا عشق دا رونا کیہ؟
پاٹا لیڑا دھونا کیہ؟ (افضل رندھاوا)

تیری ای تصویر بنے
لیکاں وی جے واہواں میں

رب وی گھبریا ہویا اے (اجمل وجیہہ)
دنیا دیاں خداواں وچ! (عمیر بوذری)

اوہنوں چاء پے کترن دا
سانوں تانگھ اُڈاری دی (محمد اشرف اشرفی)

پہلی دا چن راتا جی!
اوہدی ونگ دا ٹوٹا اے (احسان رانا)

کتھوں لبھاں جا کے سچ؟
اوہو منصف اوہو چور! (امجد حمید محسن)

گڈیاں قابو کردے نہیں
تنکے ڈھلیاں ڈوراں دے (زاہدانور)

پینڈا ہجر سراباں دا
موسم جویں عذاباں دا (اکرام مجید)

سپاں تائیں مدھولدا چل
دس دے جگ نوں جین دا وَل (غلام مصطفی بسمل)

نہ تانگھاں دی تکڑی تُل
بجن گیا اے تینوں بُھل (رمضان شاکر)

گلیں باتیں ٹالو نہ
جھوٹھے خاب وکھالو نہ (دلشاد چمن)

آپ مہاریاں بھیڈاں نیں
بوہت نکاریاں بھیڈاں نیں (ظفراقبال)

اُڈدا ٹکڑا بدل دا
جاپے پلا آنچل دا (انور اُداس)

ایتھے وی تے مرنا ایں
کیہ اے مرجاں پتّوں پار (شارق نظامی)

تینوں اپنا کہنا واں
مگروں سوچدا رہنا واں (عباد نبیل شاد)

گنج دا گڑیا اُلٹا چک
ییجے امب تے لگے اَک (خاور راجہ)

ایس بحر دے ارکان دے آخری رُکن (فع) نوں (فاع) وی کیتا جا سکدا اے۔ یعنی گرو دی تھاویں اوہدے نال ای اک لگھو (اک ماترا) ودھایا جانا وی جائز

اے۔ ساڈھے تِن فعلن پنجابی دا اک اجیہا تول اے جیہدے وچ پنجابی دے بوہت سارے شاعراں نے غزلاں لکھیاں نیں پر ایہدے متبادل تول (مفعول مفاعیلن فع) دے وزن اُتے سوائے مشہور شاعر ڈاکٹر اکرام مجید ہوراں دے کسے وی غزل نہیں آکھی:

اکھ اوس	کیہا جو دِل	نوں
مفعول	مفاعیلن	فع
بِت یاد	رہیا اوہ دِل	نوں
مفعول	مفاعیلن	فع

ساڈھے تِن فعلناں اگے جے ادھا فعلن (فع) (گرو) ہور لا دیئے تاں بھر پورے چار فعلن (فعلن فعلن فعلن فعلن) اٹھ گرو (۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲) تے سولاں لگھو (۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱+۱)(۱۶ ماترے ۱۱۶ کھر)

فعلن فعلن فعلن فعلن (بحر متقارب مثمن اثلم)

نچے دریا نچے پانی (کاما چھند)

تے جے اک گرو (۲) (فع) دو لگھو (۲+۱+۱) فع+فَ+فَ = فاعل ہو جاوے گا۔

جاوَت	آ وَت	دھیاوَت	مَندَر
گرو+لگھو+لگھو	گرو+لگھو+لگھو	گرو+لگھو+لگھو	گرو+لگھو+لگھو
۱+۱+۲	۱+۱+۲	۱+۱+۲	۱+۱+۲

دو ماتر اک ماتر اک ماتر دو ماتر اک ماتر اک ماتر دو ماتر اک ماتر اک ماتر دو ماتر اک ماتر اک ماتر (مندر چھند)

فاعِل فاعِل فاعِل فاعِل

جے ایہدے آخری اکھر نوں ساکن من لیا جاوے تاں ایہدا تول تے وزن (کاما چھند) دے برابر ہو جاوے گا۔ تے جے پہلے اک لگھو تے اک گرو اک لگھو (۱+۲+۱) (فَ+فَع+فَ)=فعول (متقارب مقبوض) ہووے تے اوہدی ایہہ مثال اے:

شکار　　رکھیل　　حساب　　جکیر

لگھو+گرو+لگھو　لگھو+گرو+لگھو　لگھو+گرو+لگھو　لگھو+گرو+لگھو

۱+۲+۱　۱+۲+۱　۱+۲+۱　۱+۲+۱

اک ماتر+دو ماتر+اک ماتر　اک ماتر+دو ماتر+اک ماتر　اک ماتر+دو ماتر+اک ماتر　اک ماتر+دو ماتر+اک ماتر　(مرگیندر چھند)

فعول　فعول　فعول　فعول　(بحر متقارب مثمّن مقصور)

اردو وچ آخری اکھر نوں ساکن کرن نال ایہہ اوزن فعول دے برابر ہووے گا تے جے دوویں گرو (۲+۲) ہوون تاں فعلن (فع + فع) (چار ماتراں) چار اکھر

سب توں　اُچا　تیرا　ناواں

گرو+گرو　گرو+گرو　گرو+گرو　گرو+گرو

۲+۲　۲+۲　۲+۲　۲+۲

فعلن.　فعلن　فعلن　فعلن

ایس چھند (بحر) وچ عربی فارسی توں وکھ اردو تے پنجابی وچ وی بڑا لکھیا گیا اے۔ اردو پنجابی دا کوئی نواں یا پرانا شاعر اجیہا نہ ہووے گا جیہنے ایس بحر دی ورتوں نہ کیتی ہووے گی۔ ایہہ اردو پنجابی دی گھوڑے چڑھی بنی بحر اے۔

نہ صرف کئی پنجابی شاعراں ایس نکی بحر وچ اپنے غزل مجموعے لکھ کے چھاپ چھڈے نیں سگوں اردو دے مشہور شاعر ناصر کاظمی ہوراں نے اپنا غزلئی مجموعہ (پہلی بارش) ایسے اکو بحر وچ وی ترتیب دتا۔ اجو کے شہور اردو شاعر ڈاکٹر سعید اقبال سعدی ہوراں وی ناصر کاظمی ہوراں دی ریس کردیاں ہویاں پہلاں ''ایک شعر کی تلاش'' (غزل مجموعہ) چھاپیا تے پھر ہن اپنا دوجا غزل مجموعہ ''کشمکش'' وی چھاپ ماریا اے۔ ناصر کاظمی ہوراں دا ''پہلی بارش'' دی پہلی غزل دا پہلا شعر

میں　نے　جب　لکھنا　سیکھا　تھا
پہلے　تیرا　نام　لکھا　تھا

تے تھلے لکھی بحر دے ارکان وی پورے اُتر دے نیں۔

مفعولن/ فع/ مفعولن/ فع

فعلن/ فعلن/ فاع/ فعولن

بے در/ داں نوں/ حال/ سناواں

گرو+گرو گرو+گرو گرو+لگھو گرو+گرو

۲+۲ ۲+۲ ۲+۱+۱ ۲+۲

مک جان حیاتی دے دُکھڑے

مفعول مفاعیلن فعلن

گرو+گرو+لگھو لگھو+گرو+گرو+گرو گرو+گرو

۲+۲+۱ ۱+۲+۲+۲ ۲+۲

• رب دے قہروں ڈر وے ملا

ہون آلے کم کر وے ملا (ساقی گجراتی)

وِنڈ (تقطیع)	رب دے	قہروں	ڈر وے	ملا
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
طبلے دی تھاپ	دَھن+دَھن	دَھن+دَھن	دَھن+دَھن	دَھن+دَھن

ایس چھند (بحر) دے دوجے غزل لکھیاراں دے کجھ شعر :

اُٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں

ایہہ سون ترے درکار نہیں (بُلھے شاہ)

محفل دنیا دَم دا میلا
کیوں ایہدے وچ ٹھکی جانا (ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

عشق دا باب اُلیک رہیا واں
چند گلاب دھریک رہیا واں (بشیر باوا)

سوچدیاں دِن لنگھیا سارا
کنج وہیائیے درد کوارا (غلام مصطفیٰ بسمل)

کسے کسے نوں عقلاں آون
ہر اک نوں آ جاون ڈھولے (حکیم ناصر)

جنھے اوہدے ہاسے ڈُلھے
اُتھے اُگے چن ستارے (امین خیال)

میں دریاواں دا ہانی ساں
ترنے پَے گئے کھال نی مائے (افضل احسن رندھاوا)

تیری یاد سنبھالا دِتا!
جد وی دُکھاں کیتے ہلے (خموش چچیانوی)

میں سوچاں کہ توں آیا ایں
جد وی گھر دا بوہا کھڑکے (ہرجندر کنگ)

ایہہ تیرے عاشق دی گلی
غم دیاں اِٹاں صبر دا گارا (آزاد جالندھری)

اوہدی فوٹو دِل وچ رہندی
بکلی نال میں ٹنگاں کانہوں (ڈاکٹر ثاقب آکاش)

کنکاں گہندیاں گاہیں گاہیں
کھڑ کھڑ ہسدیاں رہن کپاہیں (عبدالمجید بھٹی)

میرے در تے دین سلامی
اکلاپے دیاں ماریاں راتاں (طفیل خلش)

ہیراں سبھے اُدھل گئیاں
ہیراں دے سب مامے رہ گئے (ظفر اقبال)

پیار دے راہی کھان نہ ٹھیڈے
دیوے بال کے دھر چلیا واں (نسیم حیدر نسیم گورائیہ)

ہنجھو ہو کے ہاواں چیساں
میرا جیون پیڑاں ٹیساں (صابر نوید)

جس تے نظر کرم دی ہووے
ہوندائے تاپو تاپ نبیؐ جی (جنید اکرم)

آ گئے کنڈے جیبھ تے شفقت!
گل پھُل دی ہن کیتی جاوے (شفقت حسین شفقت)

نت غم دی دھونی دُھکدی رہے
ایہہ ونج وپار ملنگ دا اے (منیر عصری)

کھیتی تے کلیاں اساڈے
کھاندی جاندی واڑ او جاگو! (سلطان کھاروی)

تیرے نال پرانا لایا اے!
کس ٹمنے تے جا بیٹھا واں (عبداللہ یٰسین)

سدھے ہتھ لکیراں پُٹھیاں
کون پڑھے تحریراں پُٹھیاں (زاہد نواز)

ہور کیہ کریئے تیری خاطر؟
جتیا پیار ہرا بیٹھے آں (ابرار حامد)

بے دردا کیہ ملیا تینوں؟
اساں تے غزل بنا لئی راتیں (یٰسین اُلفت)

چڑھ کے لکھیا لہہ کے لکھیا
جو وی لکھیا گہہ کے لکھیا (صدیق تاثیر)

چار اکھری تول دیاں اُنج تے بڑیاں بحراں نیں پر تھلے لکھے ایہدے باراں تول اردو تے پنجابی وچ بڑے پرچلت نیں۔

۱- فعل فعول فعول فعولن (بحر متقارب اثرم مقبوض سالم)
۲- فعلن فعل فعول فعولن (بحر متقارب اثلم سالم مقبوض سالم)
۳- فعل فعول فعل فعولن (بحر متقارب مثمن اخرم مقبوض سالم اثلم)
۴- فعل فعول فعولن فعلن (بحر متقارب مثمن اثرم مقبوض سالم اثلم)
۵- فعل فعول فعولن فعلن (بحر متقارب مثمن اثرم مقبوض سالم اثلم)
۶- فعل فعولن فعلن فعلن (بحر متقارب مثمن اثلم ثرم سالم)
۷- فعلن فعل فعولن فعولن (بحر متقارب مثمن اثرم سالم اثلم اثلم)
۸- فعلن فعلن فعلن فعلن (بحر متقاربہ مثمن اثلم اثلم اثلم)

ایہناں تولاں وچ دو طرحاں دے رُکن (جوڑے) وکھالی دیندے نیں۔ اک فعل فعولن تے دوجا فعلن فعلن پہلا اثرم سالم ایں تے دوجا اثلم اثلم۔ دوناں وچ دو دو اکھراں (ماتریاں) دی تھوڑ اے۔ جیکر اک جوڑا فعول فعلن یعنی مقبوض اثلم بنایا جائے تے ایہدے وچ دو طرحاں دی گھاٹ نظریں آوے گی۔ جس طرحاں نمبر۳ (فعل فعولن فعل فعولن) ایہدے وچ وی واری فعل فعولن دے دو جوڑے نیں تے واری واری اک اک جوڑے نوں فعول فعلن نال بدلیا جاوے تاں جیہڑا تول (وزن) حاصل ہووے گا اوہدے اُپر وی تسکین دا عمل لاگو کیتا جاوے تاں چار تول (وزن) حاصل ہون گے:

۱- فعل فعولن فعل فعولن (بحر مقبوض اثلم اثرم سالم)
۲- فعول فعلن فعل فعولن (بحر مقبوض اثلم اثرم سالم)
۳- فعول فعلن فعلن فعلن (مقبوض اثلم اثلم اثلم)
۴- فعل فعولن فعول فعلن (بحر اثرم سالم مقبوض اثلم)
۵- فعلن فعلن فعول فعلن (بحر اثلم اثلم مقبوض اثلم)

چیتے رکھن والی گل ایہہ وے پئی بحر متقارب دا اصلی رُکن فعولن ایں جیہدے اُتے خرم دے زحاف دا عمل ثرم اکھواندا اے۔ فعولن دا ف ساقط ہو کے (عولن) رہ جاندا اے جیہدا اگروں عین (ع) ساکن ہون نال فعلن بن جاندا اے۔ چار اکھری تول دے اوہ پرچلت ارکان جیہناں وچوں کوئی اک وی چار اکھری تول دی ۱۶ رُکنی بحر وچ لیا جا سکدا اے۔ بالکل اوسے طرحاں کہ جس طرحاں رُباعی دیاں چوی (۲۴) متھیاں گئیاں بحراں وچوں کوئی اک وی چونہہ مصرعیاں وچ سموئی جاسکدی اے یعنی رُباعی دے جس طرحاں کہ چار مصرعے ہوندے نیں تے ایہدا ہر مصرعہ رُباعی دے چوی وزناں (بحراں) وچوں کسے وی اک بحر وچ بنایا جاسکدا اے۔ ایسے طرحاں ایہناں باراں بحراں نوں اکو نظم/غزل وچ لیا جاسکدا اے تے ایہناں وچوں کسے دونہہ نوں اکٹھیاں وی کر سکدے او۔ ایہہ اکٹھ جائز اے۔

بالکل ایسے طرحاں پنجابی (عروض) (چھندا بندی) وچ وی تسیں ایہو اصول ورت سکدے او۔ چار فعلن والی کوئی غزل یا نظم دا ہر مصرعہ ایہناں باراں وزناں وچوں وکھ وکھ سارے تول (وزن) ورتے جاسکدے نیں۔ کیوں جے ایہہ سبھے بحراں بنیادی طور تے پنجابی/ہندی نیں۔

ساڈھے پنج فعلن دی ۲۲ رُکنی بحر

ساڈھے پنج فعلن (فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فع)

ایہدے گیاراں گرو

(گرو+ گرو+ گرو+ گرو+ گرو+ گرو+ گرو+ گرو+ گرو+ گرو+ گرو)

(۲ + ۲ + ۲ + ۲ + ۲ + ۲ + ۲ + ۲ + ۲ + ۲ + ۲)

(فع + فع + فع + فع + فع + فع + فع + فع + فع + فع + فع)

تے ۲۲ لگھو

(لگھو+لگھو)

(ا+ ا)

ف+ف

۲۲ رُکن (۲۲ ماترے) ہن ایہہ بحر پنجابی دی بڑی پرچلت بحر اے تے ایہدے وچ ساڈے پنجابی دے ہر نکے وڈے شاعر نے غزلاں لکھیاں نیں۔ اردو والیاں وی ساڈی ایس بحر دی ورتوں کیتی اے پر پنجابی وچ تاں ایس بحر وچ غزلاں دے ڈھگاں دے ڈھگ لگے ہوئے دسدے نیں۔

عیداں ہوون یا شبراتاں سانوں کیہ
چھڈو جی ایہہ گلاں باتاں سانوں کیہ

وڈ (تقطیع)	عیداں	ہوون	یا شب	راتاں	سانوں	کیہ
چھندابندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	دو ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فع
طبلے دی تھاپ	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن

ایسے بحر دے کجھ ہور شاعراں دے نمونے دے شعر:

اوہو نکیاں دو نصیبا تیرا اے
کاہدی خاطر اپنی دنیا گاہی اے (ڈاکٹر جمال ہوشیارپوری)

چڑیاں پئی اُڈاوے یارتوں وی سدے
کنیاں پرتاں نیں اوہدی اک واج دیاں! (افضل احسن رندھاوا)

معدیاں تے اسوار سی لشکر اکھراں دا
نال سی غزل شہزادی ایدھر آئی اے (بشیر باوا)

اکھاں دے وچ رت آئی اے
کرد قصائی ہتھ آئی اے (عبدالکریم قدسی)

میں عمراں دی لیک مٹاونا چاہنا واں
واصل ہو کے یار مناونا چاہنا واں (سلطان کھاروی)

سر تے گاگر دھر کے گوری جد ٹردی!
لفراں وانگر ڈولے جادو اِنساں دا (اکرم باجوہ)

چیچی دے پھٹ اُتے اوس جو بنھی سی
چُنی دی اوہ لیر سمھالی پھرنا واں (ارشد اقبال ارشد)

پھلاں نوں گلداناں دے وچ سانبھ لوو!
رنگلے منظر اکھاں دے وچ سانبھ لوو (غلام مصطفیٰ بسمل)

ہر پاسے توں سنناں بھاویں شور جیہا
پھر وی گھر تے جھولا پینداۓ گور جیہا (طفیل خلش)

ستھرا کیتا مینوں ستھرا کر چھڈیا
میرا دامن نال وفا دے بھر چھڈیا (شفقت حسین شفقت)

تھل واں پھر وی بحر اکھوانا چاہنا واں
ایویں جھوٹھے ٹوہر جمانا چاہنا واں (امین خیال)

بنے چُپ دی تختی اندر شور جیہا
شہر دا ہر گھر لگدا مینوں گور جیہا (صدیق تاثیر)

چُپ چپیتا سب کجھ چالے ویکھ رہیاں
میں سجناں دے رج تے چالے ویکھ رہیاں (صابر نوید)

دوہا:

پنجابی شاعری دی قدم تے اَت مشہور صنف دوہا (دوہڑا) دی بحر دے وی ۲۴ رُکن نیں۔ اوہدے وچ وی ۲۴ ماترے آوندے نیں۔ پر ایہدی چال کجھ وکھری اے۔

دوہے/دوہڑے دی بحر:

جس طرحاں کہ مشہور اے پئی دوہڑے دی دو مصرعے ہوندے نیں تے ہر مصرعے وچ ۲۴ ماتراں ہوندیاں نیں۔ پہلا وسرام (وقفہ) ۱۲ (باراں) تے جدکہ دوجا وسرام (وقفہ) یاراں (۱۱) ماتریاں تے آوندا اے۔ ایہدی چال بنان لئی آخر تے اک لگھو رکھیا جاندا اے۔ بابے فرید دے دوہے (جنہاں نوں شلوک وی آکھیا جاندا اے) ایسے بحر تے پوریاں آوندے نیں۔ (فعلن فعلن فاعلن فعلن فعلن فاع/فعل)

روٹی میری کاٹھ دی، لاون میری بھکھ
جنہاں کھادی چوپڑی، گھنے سہن گے دکھ

بھکھ اتے دُکھ دے تن تن ماترے ہن۔ ایہہ تول پورا کرن لئی ای بھکھ تے دُکھ دی کھ اُتے شد پائی گئی اے۔

وتڈ (تقطیع)	روٹی	میری	کاٹھدی	لاون	میری	بھکھ
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+لگھو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۱+۲	۲+۲	۲+۲	۱+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	پنج ماترے	چار ماترے	چار ماترے	تن ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فاعلن	فعلن	فعلن	فاع/فعل
طبلے دی تھاپ	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھا

ایہدے وچ کوئی شک نہیں پئی دوہا اک ماترائی چھند (بحر) اے جیہدے چار چرن (ٹوٹے) (مصرعے) (حصے/بخرے) ہوندے نیں تے ایہدے وچ کُل ۴۸ ماترے آوندے نیں یعنی اک مصرعے دے ۲۴ ماترے۔ جنہاں دی وتڈ کجھ ایویں ہے: دو

وِسرام اُتلے مصرعے وچ تے دو تھلے دے وچ یعنی اک وسرام ۱۳ ماتریاں تے اتے دوجا ۱۱ ماتریاں تے۔ جیہدی مثال ایوں ہے۔

رُکھی سُکھی کھائیے/ ٹھنڈا پانی پیو
دیکھ پرائی چوپڑی/ نہ ترساویں جیو!

رُکھی/	سُکھی/	کھائیکے/	ٹھنڈا/	پانی/	پیو
گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+لگھو
۲+۲	۲+۲	۲+۱+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۱
فعلن	فعلن	فاعلن	فعلن	فعلن	فاع

ہن امیر خسرو دا مشہور دوہا ویکھو:

گوری سوئے سیج پر/ مکھ پر ڈارے کیس
چل خسرو گھر اپنے/ سانج بھئی چوندیس

شاہ حسین ہوراں دا اک مشہور دوہا:

من چاہے محبوب کو/ تن چاہے سکھ چین
دوہے راجے کی سیدھ میں/ کیسے بنے حسین

تے ہن اک دوہا سید بلھے شاہ ہوراں دا:

اُس کا مکھ اک جوت ہے/ گھنگھٹ ہے سنسار
گھنگھٹ میں وہ چھپ گیا/ مکھ پر آنچل ڈار

ہندی، پنجابی، سندھی، راجستانی، بنگالی ہر ج بھاشا تے دوجیاں سبھے بولیاں وچ دوہے دی ایہو بحر ای پرچلت اے۔ ایہو ای مثالی تے کلاسیکل وی اے۔

ڈاکٹر گیان چند جین نے (جیہڑے اک ماہر عروض نیں) دوہے دی بحر دے ۵۴ تول لکھے نیں۔ ایہہ تول اوہناں ہر تول وچ اک ادھے ماترے دے فرق نال بنائے نیں۔ یعنی اک ادھے ماترے دے فرق نال ایہناں نے اک نواں وزن بنا گھتیا اے۔

جیہڑا کہ ہرگز درست نہیں اے۔ اصل وچ دوہے/دوہڑے دے آہنگ دا سارا دارومدار ایہدیاں ماتراں دی درست ترتیب اُتے ادھارت اے۔ پر بعض دوہڑیاں وچ ماتریاں دی درست ترتیب ہون نال وی دوہڑا خوش آہنگ نہیں جاپدا۔ ایہدی وڈی وجہ اک شاعرؔ تخلیق کار دی تخلیقی کمزوری ای ہوسکدی اے۔

امیر خسرو دا اک دوہا ویکھو جیہدے آخر تے اجیہی ای اک گھاٹ اے:

کھیر پکائی جتن سے/ چرخہ دیا جلا
فعلن فعلن فاعلن/ فعلن فعلن فع
آیا کُتا کھا گیا/ بیٹھی ڈھول بجا
فعلن فعلن فاعلن/ فعلن فعلن فع

دوناں مصرعیاں وچ ۲۳/۲۳ ماترے آئے نیں۔ کیوں جے آخر وچ (فع) دی تھاویں (فاع) یعنی تن ماترے آونے چاہیدے سن۔ ایس طرحاں دوہا ادھورا جیہا لگدا اے۔ جیکر ایہدے قافیئے جلا دی تھاویں جلائے تے بجا دی تھاویں بجائے ہوندے تاں ایہو دوہا اک سنپورن دوہا جاپدا۔

اجکل اردو تے پنجابی وچ کئی دوہڑیاں (دوہے) دیاں کتاباں چھپیاں نیں۔ جیہڑیاں دوہے دی مثالی تے کلاسیکل بحر دے اُتے پوریاں ہرگز نہیں اُتردیاں۔ پتا نہیں اوہناں نے ایہہ دوہے دیاں بحراں کتھوں لئیاں نیں؟ نہ وِسرام تے نہ کوئی چال دا التزام؟ نہ رنگ ڈھنگ تے نہ کوئی آہنگ۔ صدیاں توں دوہے دی بحر جیہڑی پرچلت چلی آوندی سی اوہدے وچ گھاٹ وادھ کر کے اوہنوں نہ صرف وگاڑیا گیا سگوں دوہے دا انگ تے آہنگ دا وی ستیاناس کر دتا گیا تے جیکر قدیم دوہا لکھن والے بھگت کبیر، تلسی داس تے ملک محمد جائسی ہوراں کول دوہے دیاں ماتراں دی گنتی وچ گھاٹ وادھ کتے ملدی وی ہے تاں ایہہ اوہناں دی ان پڑھتا دا قصور اے۔ بڑے افسوس نال کہنا پیندا اے پئی پنجابی شاعری دے باوا آدم بابا فرید ہوراں دے دوہے ایڈٹ کرن والیاں نے

دوہے دے توَل دی جانکاری نہ رکھن کارن اوہناں دے دوہے غلط ملط چھاپ چھاپ کے اپنی بے علمی نوں علمداری وچ بدلن دے شرمناک جتن کیتے۔

مثال دے طور تے بابے فرید ہوراں دا ای اک دوہا ویکھو جیہڑا اوہناں دے ناں (تخلص) سمیت ہر جگہ درج کیتا جاندا اے تے اکثر دوہڑیاں نال ایہو سلوک کیتا گیا اے۔

فریدا کالے میںڈے کپڑے / کالا میںڈا ویس
گُنہی بھریا میں پھراں / لوک کہن درویس

ایتھے بے علمی تے زبردستی پاروں ای دوہے دے پہلے چرن دے آغاز وچ فریدا لا دتا گیا اے تے دوہے دا توَل پہلے چرن دیاں ۱۳ ماتراں دی تھاویں ۱۶ ماتراں بنا دتا گیا اے۔ دوجے چرن دیاں ۱۱ ماتراں درست نیں۔ یعنی پہلے مصرعے وچ کل ۲۴ ماتراں ہونیاں چاہیدیاں سن جو کہ ۲۸ ہو گئیاں نیں۔ جد کہ دوہے دا دوجا مصرعہ جیہڑا کہ پورا توَل رکھدا اے تہیں ویکھیا گیا۔ ایسے طرحاں لکھوں مرتباں تے ایڈیٹراں نے دھکے نال ای فریدا لا کے پورے تے چنگے بھلے دوہے بے وزن کر گھتے نیں۔

کجھ دوہڑیاں دی ونگی:

آڈھا ساڈا ظلم تھیں، نال برائیاں جنگ
قاصد ربّ رسولؐ دے، ماہر اسیں ملنگ (صابر نویدؔ)

رکھ وِلاں نوں جوڑ کے، ٹُٹن دے نہ آس
ہووے نہ کوئی صابراؔ جگ دے وچ اُداس (صابر نویدؔ)

چنگیاں تھیں رکھ دوستی، مندیاں نال نہ وَیر
رات دِنے تاثیر توں، منگ سبھناں دی خیر (صدیق تاثیرؔ)

پھلاں ورگے رانجھنے، نازک سولھ سریر
اوڑک نوں مل جاونے، مٹی وچ اخیر (صدیق تاثیرؔ)

صوفی سنت لکھاریئے شاعر تے درویش
دِل اپنے دے ویہن وچ ڈُبے رہن ہمیش (صدیق تاثیر)

مشہور پنجابی "جنگ نامہ حامد" دی ایہو بحر اے تے مولوی غلام رسول ہوراں جنگ امیر حمزہ تاں جلداں وچ ۱۵ سال دی عمر وچ ایہو بحر (دوہے والی) دی ورتی اے۔

ساڈھے چھ فعلن (فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فع)
(گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو)

۱۳ گرو: (۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲) تے ۲۶ لکھو ہوندے نیں
فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فع

(۱+۱)

ف ف

۲۶ رکن، ۲۶ ماترے۔

ایس بحر وچ دی کافی شاعراں نے غزلاں لکھیاں نیں۔ کجھ شاعراں دیاں غزلاں دیاں ونگیاں ویکھو:

وِکھر گئی اے تیری صورت نکل گیا اپنا ناں
میں ایس کورے ورقے تے ہن کس دا ذکر کراں

تاں	اپنا	نکل گا	صورت	تیری	گئی اے	وکھ کھر	وڈ (تقطیع)
گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	چھندا بندی
۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	عدد
دو ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	ماترے
فع	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	عروض
دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	دھن دھن	طبلے دی تھاپ

دِلدا کھاتا پھول کے ڈِٹھا کِتے نہیں اوہدا ناں
انج پر کِدھرے کِدھرے وچوں کھریچی جاپے تھاں! (رؤف شیخ)

اپنے تے ہر اوہ گل منی آکھی جیہڑی توں
توں دس ایس اُداسے دلدی منی کیہڑی توں (ڈاکٹر اکرام مجید)

رات دِنے میں اٹھدا بہندا تیرا ذکر کراں
دِلدے کورے ورقے اُتے لکھیا تیرا ناں (رمضان شاکر)

اَدھی راتیں کھڑ کھڑ ہسے ٹھنڈی ٹھار ہوا
نجریں بکل مار کے رووے زارو زار ہوا (ڈاکٹر وزیر آغا)

صدیاں دے عرفان دا حاصل بس اپنی گل بات
دیوا، طور کلیمی سوٹا، سامریاں دے ناگ (ڈاکٹر وجدی)

کدتک سینے لا رکھیں گا توں سدھراں دی لاش
دِل ٹٹیا پر ہتھ سلامت بُت کوئی نواں تراش (ڈاکٹر مجال)

جیویں شعراں دے وچ گندھیا تیرا سراپا میں
ساری دنیا اک دن کہنا چانن دا دریا (اکرم باجوا)

سارے لوک گواچے پھردے رات نے پایا جھل
روئیے نا اٹھ لو لیائیے چلیئے سورج وَل (افضل احسن رندھاوا)

اساں تے باغ چوں اپنی ہنڈ تے پھوہڑی لئی اے چا
ساڈے ولوں اُلو بولن بھاویں رہن ہُما (امین خیال)

جاون والیا خبرے آونا کیہڑی رُتے ہور!
پنچھی اُڈ گئے جنگل وی کٹ گئے سک گئی وگدی نہر (ڈاکٹر سلیم الرحمان)

کلا مینوں چھڈ گئی سیں فیر وی میں نہیں کلا!
تیریاں یاداں دا پرچھاواں میرے نال و نالی (منظور وزیر آبادی)

ست فعلن دی ۲۸ رُکنی بحر:

ست فعلن (فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن)

ے فعلن (۱۴ گرو: (گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو)

تے ۲۸ لگھو:

۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲

لگھو+لگھو

۱+۱

فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن

۲۸ رُکن ۲۸ ماترے۔ پنجابی شاعری دی گھوڑے چڑھی اک اجیہی بحر جیہدے وچ پنجابی والیاں غزلاں دے ڈھگاں دے ڈھگ لاچھڈے نیں سگوں ایس بحر نوں اردو والیاں نے وی ورتیا اے۔

ساڈے پنجابی دے مشہور تے کلاسیکل قصہ گو شاعراں مولوی غلام رسول عالپوری ہوراں (احسن القصص) وچ تے میاں محمد ہوراں ''سیف الملوک'' وچ ایہو بحر ورتی اے۔ ایس بحر دے وچ بے شمار پنجابی داستاناں تے مثنویاں لکھیاں گئیاں نیں۔

نال خوشی دے اکھیاں لائیاں ہن کیوں مکھ بسوراں
کیوں کسراں نوں کسراں آکھاں کیوں پوراں نوں پوراں (پیر فضل گجراتی)

وتڈ (تقطیع)	نال خ	شی دے	اکھیاں	لائیاں	ہن کیوں	مکھ ب	سوراں
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
طبلے دی تھاپ	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن

پیش نیں ایس بحر وچ لکھیاں گئیاں کجھ ہور غزلاں دے شعر ونگی دے طور تے:

آوے نال خیال کسے دے جدوں خیال غزل دا
شوخ جمال حسن دا بن دا حسن جمال غزل دا (ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

وِلدیاں کندھاں اُتے سدھراں دے کیلنڈر ٹنگے
جیون نال پے گوہڑ جتاون سُفنے رنگ برنگے (تنویر بخاری)

سُرمے ورگی رات دی گلھ تے تاریا نوندر مار
اوتھوں تیکن چانن ہوسی جتھوں جھریٹ (غلام یعقوب انور)

سوہا سوہا رنگ وی کیتا ویلے ہلدی ہلدی!
آئی جوانی ہولی ہولی گزری جلدی جلدی (عبدالکریم قدسی)

ایویں نہیں جا وسے ساتھوں ہانی کوہاں دور
ایس تھلوچی ساڈے کولوں پانی کوہاں دور (اخلاق عاطف)

رنگاں دے میلے وچ رووے بال گواچا ہویا
پیلا پے گیا رنگا رنگ غبارے پھڑدا ہویا (سلیم کاشر)

مالی آپ جدوں کٹ دیون ہر اوہ شاخ جو پھٹے
پھر باگاں وچ کِسراں کھلن مکھے' چنبے' گٹے (ڈاکٹر یونس احقر)

گھر دے اندر گوہڑ ہنیرے چانن دکھ دا سُفنا
دو اکھیاں وچ رَت دے اتھرو تیجی اَکھ دا سُفنا (بیراجی)

اساں تے اپنے لہُو نال اوہدے ویڑھے نوں مہکایا
فِر وی اوہدیاں نظراں دیوچ رہے اسیں ہرجائی (غلام مصطفیٰ بسمل)

نہ وعدہ اے نال مرے نہ قول اقرار کسے دا
خورے پھر کیوں ویہندا رہناں راہ دِلدار کسے دا (صدیق تاثیر)

میرے جیون دے کھیتر وچ آیا کون مدھولی
جیہنے پل وچ توڑ گوائی دِل دی گندل گولی (ساقی گجراتی)

کدی نہ چنگیاں قدراں دا لڑ چھڈن نویاں نسلاں
شالا تھاں تھاں پیار پھریرے گڈن نویاں نسلاں (ڈاکٹر اکرام مجید)

لا تماشا اِنج دا لوکی رہ جان ہکے بکے
جیوں سیاست دان وکھاندے کر ڈکیاں دے یکے (امین خیال)

ایویں چونا پھیر کے آذر گھر دے عیب لکائے
اتھرے بدلاں اِکو چھٹے کھول دتی گل ساری (اعزاز احمد آذر)

سوہل سجن دیاں یاداں وی نیں کجھ شرمیلیاں جیہیاں
وِلدے بوہے نوں کھڑکا کے باہر کھلوتیاں رہیاں (رمضان شاکر)

اُنج تے اس دنیا دے اُتے کیہ کجھ کر نہیں ہُندا
پر سجناں دی خاطر سجنو! کسے توں مر نہیں ہُندا (حنیف صوفی)

جیون دفتر توں جے واندی جند نکھٹی ہووے
کم ضروری جیہے وی کر لاں کدھرے چھٹی ہووے (سلطان کھاروی)

ساری دنیا ٹوہ ٹوہ ویکھی کوئی لجپال نہیں دِسدا
حال زمانے اندر کوئی محرم حال نہیں دِسدا (امین راہی)

بے حسی تے بے دردی دا دوزخ تپدا جاوے
دُکھاں تھلیوں مَلدی جاوے تھاں دی ہولی ہولی (اکرم سعید)

راساں پکڑ قلم دیاں لفظاں شعر نماز اے نیتی
شوق دے گھوڑے اُتے سوچاں پھیر سواری کیتی (جنید اکرم)

مینوں شکم سُکا دِسناں اندر ہڑھ پیا وگدا
اُتوں سیت آں گکر ورگا وچوں لانبو اگدا (شارق نظامی)

اوسے دن دیاں ہوگئیاں نیں پگاں لیرو لیراں
گھر نوں جد دیاں سنھاں لائیاں بندیاں بے ضمیراں (ہمایوں پرویز شاہد)

کوئی چُوری کھاندی اپنے لیکھاں تے رج ہسّی
کوئی گوہے تھپدی اپنا ویکھ مقدر رُنّی (اخلاق عاطفؔ)

ہن تے سارے اِکدوجے توں تنگ نیں فیروی دَسو!
کیوں کسے نوں بھیڑے کم توں ڈکدا نہیں اے کوئی (ابرار حامدؔ)

چھڈنا چاہواں چھڈ نہیں سکدا بھُلیاں وی نہ بھُلّے
جیہنے جھوریاں دی سُولی تے مینوں ٹنگیا ہویا (غلام فرید شوکت)

سانجھاں میرے گل وچ پائیاں ایہو ہار حمیلاں
اپنے سجناں بوہے نچیا' آپ کرائیاں ویلاں (زاہد نواز)

حق غریب دا کھائی جاندی زر دی بھُکھی ڈین
ماڑے بھین بھراواں دی ہن تگڑے سار نہ لین (دلشاد چمنؔ)

جو اڑلاں توں میرے بینے دل نوں اوہنے بخشے
مردی واری وی نہ آ کے دِلدے بھار اُتارے (علی محمد ملوک)

کس نے متھا لاؤنا پہلاں ای مرے ہوئے دے نال
اوہنے سِر کیہ چکنا جیہدے یار ننگے ہوون (انجم سلیمی)

خط وی ساڑے' فوٹو وی تے نالے ذاتی ڈائری
راتیں تیرے نقش مٹان دی پوری کوشش کیتی! (عباد نبیل شادؔ)

آٹا ڈُلھیا کیڑی دا اج سارے آکھن مُنڈے
کیلے دی چھلڑ توں تلکیا جد اک بڈھا بابا (ڈاکٹر صدیق حلؔ)

ساڈی صورت ساتھوں لگی' اکھاں اولھا بنیاں
ساڈا ای کوئی وچلا حصہ' رنجھاں نوں تڑفائے (منیر عصری)

اکواری منہ لا کے زاہد! چھڈ دیویں تے مناں
جس نہیں چکھی نال اوہدے پیا کون کرے تکراراں (سیٹھ اسحاق)

راتاں تیریاں زُلفاں بیٹھاں آ کے لین پناہواں
فجریں تیرا مکھڑا ویکھن آوندے سوہل سویرے (ڈاکٹر رشید انور)

ایس طرحاں وی کیتے نیں توں کرم اساڈے اُتے
مینہاں دی جاگہ ورسائیاں دُھپاں ساون رُتے (صابر نوید)

ظلم دیاں تلواراں دے منہ انت نوں کھنڈے ہونے
ڈُلھے ہوئے لہو نے آتش اپنا رنگ وکھانا (خلیل آتش)

اِنج لگے ایہہ لال پری جوں ہن اُڈی کہ اُڈی
میرے کوٹھے تے جد اوہدے بر دا لیڑا لہرے (حکیم ناصر)

ڈِگیا رُکھ تے پھل کھاون نوں دوڑی خلقت ساری
پر ایہہ کسے نہ تکیا بتی نال کیہ چڑیاں کاواں (منشی لطیف گجراتی)

چل نذیر اج سبھ کجھ چھڈ کے ویکھن چلیے اوہنوں
سکی شاخ دے اُتے وی نہیں جیہڑا پھُل کرمایا (نذیر چودھری)

شوق سلامت ہوئے جیہناں دارو کے کون اوہناں نوں
قطرے اک دوجے نوں شوہ وچ لا کے تاری ملدے (بشیر منذر)

جیہناں توں کترا کے لنگھے موسم پت جھڑاں دا!
راہواں دیوچ تھاں تھاں ایسے رُکھ اُگاندے رہنا (منظور وزیرآبادی)

ساڈھے ست فعلن: (فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فع)

جیہدے وچ ۱۵ گرو: (گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو)

(۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲)

فع فع فع فع فع فع فع فع فع فع فع فع فع فع فع

تے ۳۰ لگھو:

لگھو+لگھو

ا+ا

ہوندے نیں۔ ۳۰ رُکن (۳۰ ماترے) پنجابی وچ ایہہ بحر وی گھوڑے چڑھی اے تے ہر نکے وڈے شاعر نے ایہدے وچ غزل کہی اے۔ ہور تے ہور اردو دے وڈے وڈے شاعراں نے وی پنجابی دی ایس پرچلت بحرنوں اپنیاں غزلاں وچ ورتیا اے۔ اردو شاعراں دی ٹابری وچ میر تے غالب سب توں اگیرے نیں۔

آ جا سجناں ہن میں سارے رستے خوب سجا لئے نیں
پلکاں اُتے جگمگ جگمگ ہنجواں دیپ جگا لئے نیں

وِنڈ (تقطیع)	آ جا	سجناں	ہن میں	سارے	رستے	خوب س	جا لئے	نیں
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	دو ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فع
طبلےدی تھاپ	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن

ایس بحر وچ لکھیاں گئیاں غزلاں دے کجھ شعر:

اوہدیاں میریاں اکھیاں رل کے گھات کیہ خبرے کیتی اے
دِل میرے دی لٹی گئی ایہہ دنیا چُپ چپیتی اے (سیٹھ اسحاق)

خورے جھلا جان کے میتوں اکھ چرائی یاراں نے
ایڈا ماڑا تے میں نہیں ساں' گل ودھائی یاراں نے (علی محمد ملوک)

اپنا آپ وی بُجھنے ویلے اگا چنگا لگدا نہیں
تیرے نال دی کدے کدائیں نفرت جیہی ہو جاندی اے (عباد نبیل شاد)

پچھلی بیٹھاں راتیں دو پرچھاویں گلاں کردے سن!
اج سورج دے ہتھ چ پھڑیاں رنگا رنگ تصویراں نیں (احسان رانا)

رات دنے میں ہجر چ اوہدے ہوکے ہاواں بھردا واں
دُکھڑے میتوں غم دی چکی دے وچ دَلدے رہندے نیں! (انور اُداس)

بُت خانے دے لانبھے چانبھے چار چفیرے پھردے نیں
اوہدے درتوں اُکھڑے جیہے ڈیرے ڈیرے پھردے نیں (خاور راجہ)

چاہت دے پھُل اسیں جیہدے وی رستے وچ کھلارے نیں
ویلا لنگھن اُتے اوسے شخص نے پتھر مارے نیں (غفور شاہد)

میری اکھ وچ اوہدی صورت میرے مُکھ تے اوہدا رُوپ
مینوں اپنیاں ساہواں وچوں اوہدی خوشبو آئی اے (ہمایوں پرویز شاہد)

خوشحالی دے دور چ لوکی مرد مرد پے کردے نیں
جیویں صدیاں گزر گئیاں نیں برکی روٹی کھادی نوں! (ڈاکٹر صدیق حل)

میرے ہتھاں دیوچ کنڈے میریاں گلاں دے وچ زہر
میری قلم دے حرفاں اگے ٹھہر نہ سکی شکر دوپہر (خلیل آتش)

رُوں دی پھڑک نے سوت لئی اے رَت مزدوردی ناڑاں چوں
کوئی نہ لبھے دردی جیہڑا کڈھ لئے دھخدے ساڑاں چوں (دلشاد چمن)

قبرستاناں وچ ہنگامہ شہراں وچ تنہائی اے
اجدے بندے نوں خودغرضی کیہڑی تھاں لے آئی اے (سلیم کاشر)

شاد اساڈے سارے اتھرو اندرو اندری ڈِگدے رہے!
ہولی ہولی دِلدی جھجر اکھاں تیکر بھر گئی اے (ریاض احمد شاد)

رُوح دا جُثا زخمی کیتا، جگراتے دیاں تیراں نے
کیہ خبراں سی اوتھاں والے لا جاندے نیں لارے وی (کلیم شہزاد)

نظماں غزلاں گیتاں دے سب شاعر سوہنے لگدے نیں
ہر اک دی اے اپنی تھاں پر نعت لکھاری اک پاسے (اقبال عجمی)

اپنے آپ نوں لبھدا ہویا اپنے وچ گواچا واں
مینوں میری سُرت نہیں لگی میں اپنے لئی مسئلہ واں (رؤف شیخ)

اکھ کھلی تے پہلے وانگر اُنج ای نھیرا تکیا میں
ایویں نویں سویر دے آون دا تھاں تھاں جشن منان گیا (ہمایوں پرویز شاہد)

نال گلاساں بھرنہیں ہوندا چھپڑاں' کھوہاں چھمباں نوں
حسن دے اگے جرات نہ چلیندی تیراں توپاں بمباں نوں (بیکس ننکانوی)

دِلوں اوتے روگ نہ مکے تپ نہ لتھی جسماں دی
بوٹا لا کے ویکھ لیا میں ویہڑے سُرخ اناراں دا (حسین شاد)

سہتیاں جیہڑیاں خبراں سنگھن آپ مراد بلوچ دیاں
آئیاں دی سمجھان تے ہیراں نوں اوہ کیہ سمجھان گیاں (ماجد صدیقی)

ڈونگھے پھٹ چرو کے لگے دلدے اندر رڑکن پئے!
شوکت ساڈے دُکھڑے ونڈیں کجھے روگ ونجاویں توں (غلام فرید شوکت)

جیہڑے لوکیں لیکھاں نال ای لڑدے گھلدے رہندے نیں
رُکھتوں ڈِگے پتراں وانگوں رُلدے گھلدے رہندے نیں (عادل صدیقی)

لمیاں واٹاں لمے پینڈے ولدی گل کوئی پوری نہیں!
چھڈ ہن صبر دی چھاویں بہہ جا عشق کوئی مجبوری نہیں (ظہیر کاشمیری)

ایویں تے نہیں ملدا رونا قدرت ولوں عمراں دا
سچ آکھاں تاں بیبا توں اکدن سی ہسیا لگدا اے (صابر آفاقی ڈاکٹر)

میرے اندر وی بھریا سی زہر. پرانیاں زخماں دا
ٹھونہیاں دے نال ساتھ سی میرا سپاں دینال یاری سی (شہزاد احمد)

دھرتی ماں نوں گہنے رکھ کے دھی دا داج بنایا اے
اک غریب کسان نے انج وی اپنا وقت لنگھایا اے (دلشاد چن)

مینوں چا بہہ گلاں کریئے اوہنوں کاہلاں سون دیاں
رات گوانی سی بے ایویں کیہ لوڑاں سی آون دیاں (بشیر احمد بشیر)

چڑھی ہنیری رب ای جانے کیہڑا رنگ وکھاوے گی؟
ایہدے آون توں پہلاں پہلاں گھر جایئے تے چنگا اے (بابا نجمی)

اُٹھاں فعلناں دی ۳۲ رُکنی بحر: (فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن)

۱۶ گرو: (گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو+گرو)

(۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲+۲)

فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن فعلن

تے ۳۲ لگھو:

لگھو لگھو

۱+۱

پنجابی وچ اک فعلن نوں لے کے اٹھاں فعلناں وچ لکھیاں گئیاں نظماں' غزلاں عام لبھدیاں نیں۔ ایہدا ایہہ مطلب ہرگز نہیں پئی پنجابی دے شاعراں نے فعلن فعلن چوں بنے نکلنا پسند نہیں کیتا سگوں (فعلن جیہڑا کہ چھندا بندی (پنجابی عروض) دے دو گرواں (۲+۲) دے برابر تول رکھدا اے) سوکھت سمجھدیاں ہویاں تے ایتھوں دے سبھا (مزاج) نال لگ کھاندیاں ہویاں تے ایہدے آہنگ نال ہم آہنگی رکھدیاں ہویاں اجہیاں بحراں نوں بوہتا پسند کیتا اے۔ چھندا بندی دیاں ایہناں قدیمی بحراں وچ رَت دی روانی' نغمی تے ترنم دے ہڑ پئے وگدے نظریں آوندے نیں۔ جیہدی گواہی نہ کر ساڈے پرانے لوک گیت سگوں اج دے گیت تے فلمی گیت وی دیندے دِسدے نیں۔ اج وی کوئی گیت اردو دا ہووے یا پنجابی دا اوہ تہانوں جیہڑی چس ایہناں بحراں وچ لکھیا دیوے گا اوہ سواد عروض وچ لکھیا گیا ہرگز نہیں دے سکے گا۔ میری ایس گل دی تائید وڈے وڈے اردو دان تے عروض دے ماہر وکھ وکھ کتاباں وچ کافی چر پہلے کر چکے نیں۔ تے اوہناں تائید کرن والیاں وچوں بابائے اردو مولوی عبدالحق' عظمت اللہ خاں' نظم طباطبائی' پنڈت کیفی' پروفیسر گیان چند جین' سمیع اللہ اشرفی

تے شمس الرحمان فاروقی ذکر جوگ نیں۔ ایہو وجہ اے پئی سانوں ایس پر چلت تے عوامی بحر وچ استاد ذوقؔ، داغ دہلوی توں لے کے بہادر شاہ ظفرؔ، اکبر الہٰ آبادی، علامہ اقبال، ماہر القادری، فانی بدایونی، بہزاد لکھنوی، اسرار الحق مجاز، احسن جذبی فیض احمد فیض، شاد عظیم آبادی، جوش ملیح آبادی، حفیظ جالندھری، قتیل شفائی تے ناصر کاظمی ورگیاں دیاں غزلاں ملدیاں نیں۔

اٹھ فعلن وچ لکھی غزل دے شعر دی ونگی:

اج اوہدے سامنے ٹھپے رہے کیوں دفتر گلہ گزار دے
بے وسی جیہی کیوں وی اے اج دلدیاں دساں کیہ دساں (ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

وند (تقطیع)	اج او	دے سا	من ٹھپ	پے رہے	کوں دف	تر گل	لگ زا	ری دے
چھندا بندی	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو	گرو+گرو
عدد	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲	۲+۲
ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے	چار ماترے
عروض	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن	فعلن
طبلے دی تھاپ	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن

ایس بحر وچ دوجے شاعراں دیاں لکھیاں گئیاں غزلاں دے کجھ شعر:

دِل اکھاں اگے پھٹ پوے اکھاں تھیں ہنجو پھٹ آون
گل میں جو دِلدے نال کراں، لوکاں نوں خبر ہو جاندی اے (پیر فضل گجراتی)

ویلے دی مٹیار وکھا گئی مکھڑا نویں نکور غزل دا
بے وس ہو کے ذہن دے بیلے نچ پیا اے مور غزل دا (ڈاکٹر رشید انور)

ایہہ لوکی وی کیہ نیں ساقیؔ چپ رہنا تے گونگا آکھن
پاگل کہہ کے ٹردے ہوون جاں میں اپنا حال سناواں (ساقی گجراتی)

بلدے ہوئے سورج دی یاری دا پالن کرن دی خاطر
اساں جو ٹھنڈیاں چھاواں دی قربانی کیتی غلطی کیتی! (عبدالکریم قدسی)

چنا جی کردا اے ساڑ دیں تے کجھ نہیں آکھن لگا
اوہنوں بے کجھ آکھ نہیں سکیا جیہنے میری قسمت ساڑی (ڈاکٹر میاں ظفر مقبول)

جس دھرتی تے چن وسدا اے ربا اوہدی خیری کریں توں
وطن فروشاں کولوں ربا توں ایہہ آپ بچانی دھرتی! (دلشاد چن)

ہر اک شے اے ہکی بکی ایہہ بندہ اس دنیا اُتے
کیہڑے کے آیا سی تے لگ گیا اے کیہڑی کھیڈے (حکیم ناصر)

کس کس نوں گل نال لائے اوہ کس کس دے درد ونڈائے اوہ
سے کلیاں نیں سے غنچے نیں سے پھُل صبا دے رستے وچ (منشی لطیف گجراتی)

سوہنی ایس پچھوں ٹھلی انور ایسے گھاٹوں تریا
پیر چھاں دے گھمن گھیرے کل وی اوویں اج وی اوویں (غلام یعقوب انور)

ہر اک نوں اپنے سنگیاں دے وچھڑن دا ساڑا ہوندا اے
بند پنچھی ویکھ کے پنجرے وچ کونجاں دیاں ڈاراں روپیاں (نذیر چودھری)

پھوچاں دے پیراں وچ مینوں یاداں دی زنجیر ملی اے
گجھی پیڑ غماں دی پلکاں اُتے بن کے نیر ملی اے (خلیل آتش)

مٹھا موہرا عشق دا جاندا ہڈیاں دے وچ رچ وے اڑیا
نکھے اُچا بول نہ بولن جیبھ نوں پیندے گچ وے اڑیا (غلام فرید شوکت)

خورے جنگل ہے دل وچ میرا ریچھ دے پھُل نہیں کے قبولے
کولیاں کولیاں لغراں سدھراں نہ پُگنی توں تانگھاں بنیاں (بشیر باوا)

عشق دی کھیڈ اوتی دے وچ شیخ وی گھاٹا پالیندے نیں
اکھیاں دے وچ رچیا اتھرو سما سما کہندا جاوے (رؤف شیخ)

یار ملوک زمانے اُتے کوئی تے ایسا کم کر جایئے!
جیوندے رہیئے تاں رہ جاوے مروی جایئے تاں رہ جاوے (علی محمد ملوک)

اک واری توں مونہوں کڈھی بیراجی نے دِل تے لکھ لئی
اوہ قولاں دے پکے نیں پر توں اپنی گل چیتے رکھیں! (بیراجی)

بھجدی رات دے ٹلدے تارے مُڑمُڑ کہن تریل دے تائیں
ہنجو کردے تیرے میرے کل وی اوویں اج وی اوویں! (امین خیال)

گُن دے کاریگر توں ٹُر کے ویلے دی فنکاری تیکن
عشق دے کنے پینڈے کر کے حسن ادا تک آیا شیشہ! (تنویر بخاری)

تپدے ریگستاناں دے وچ ویلے گھیر لیاندے گبھرو!
گھن چھاویں رکھاں دے بیٹھاں بہہ کے ڈھولے گاون والے (اکرام مجید)

شہتیراں نوں گھن نے کھادا بالے سارے گر گئے سن
ڈگدی چھت نوں تھمی وانگر دے کے اساں سنبھالا رکھیا!

جد جنگل دا رُخ کیتا اوہ رات مرے تے بھاری سی
زخمی تے میں ہویا ساں پر چانگر کیہنے ماری سی (شہزاد احمد)

بھکھ بھیئر دے ڈنگے ماپے چُپ چپیتے قبریں لہہ گئے
ٹر گئے چھڈ ولکدے روندے ہنکے ہنکے بال نی مائے (عمر غنی)

پھلاں دی رُت چراں دی بیتی جھلیاں دے دُکھ اجے نہ مکے
یاراں دے ہتھ اجے وی سوہے پھٹ دِلاں دے اجے وی ساوے (احسان رانا)

اوہ کنج جفا توں مُڑ جاوے میں کیکن چھڈ وفا دیواں
اس دنیا دی شطرنج اُتے ہر موہرا اپنی چال ٹُرے (سیٹھ اسحاق)

پنج اکھری تول: ایہنوں پنج کل یا پنجاکل وی آکھدے نیں۔ کیوں جے ایہدے وچ پنج اکھر، پنج ماترے، اک لگھو تے دو گرو (۱+۲+۲) آوندے نیں تے پنج لگھو: (لگھو+گرو+گرو) فعولن = (بحر متقارب مثنیٰ ثالم)

دوفعولن: فعولن فعولن (لگھو+گرو+گرو) (۱+۲+۲+۱+۲+۲) ۱۰ اُرکن (۱۰ ماترے)

فعولن+فعو/فعول (اٹھ یانوں رُکن (ماترے) (لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+لگھو)
ایس نکھی بحر وچ ڈاکٹر جمال ہوراں دے ایہہ اکھر ویکھو:

نہ صاحب بنے نہ کاسب بنے
نہ اِلا اَلذی نہ اُلا اَلذی
نہ بِتاں چ نیں نہ تیراں چ نیں

پنج اکھری تول دی ۱۰ اُرکنی بحر دی ورتوں وی پنجابی وچ کدھرے کدھرے لبھدی اے:

مری خوش نصیبی
ملی اے غریبی (غلام مصطفیٰ بسمل)

وَنڈ (تقطیع)	مری خش	نصیبی
چھندا بندی	لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو
عدد	۱+۲+۲	۱+۲+۲
ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے
عروض	فعولن	فعولن
طبلے دی تھاپ	دَھنا دَھن	دَھنا دَھن

ایس بحر دے کجھ ہور شاعراں دے شعر:

خسارا اے وادھا
ہے وادھا خسارا (لیئین اُلفت)

شباباں دی دُنیا
شراباں دی دُنیا (کاشف زریں)

محبت حقیقت
حقیقت محبت! (ابرار حامد)

تن فعولن (فعولن فعولن فعولن) بحر متقارب مثنیٰ ثالم

(لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو)

۱+۲+۲+ ۱+۲+۲+ ۱+۲+۲

فعولن فعولن فعولن

پتا نہیں ہوئی کیہ خطا اے
بنی زندگی اِک سزا اے (صدیق تاثیر)

ونڈ (تقطیع)	پتا نہیں	ہوئی کیہ	خطا اے
چھندا بندی	لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو
عدد	۱+۲+۲	۱+۲+۲	۱+۲+۲
ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے
عروض	فعولن	فعولن	فعولن
طبلے دی تھاپ	دَھنا دَھن	دَھنا دَھن	دَھنا دَھن

اُنج تاں "فعولن" دے اُٹھ روپ نیں: ۱۔ فعولن، ۲. فاعلن، ۳۔ مفعول، ۴۔ فعلتن، ۵۔ مفاعل، ۶۔ فاعلت، ۷۔ فعلات وغیرہ پر پنجابی وچ ایہدے کجھ روپ ای ورتے لبھدے نیں یعنی دو چار طرحاں دیاں بحراں دے سوا دوجیاں بحراں ہندی تے اردو والیاں وچ پرچلت نیں۔

پنج اکھری تول = فعولن ۴ واری (فعولن فعولن فعولن فعولن) بحر متقارب مثمن سالم
۸ گرو تے ۴ لگھو:
(لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو) (رشی چھند)

۱+۲+۲ ۱+۲+۲ ۱+۲+۲ ۱+۲+۲

فعولن فعولن فعولن فعولن

بڑے کرم کیتے مرے تے خدا نے
محبت دے بخشے سو مینوں خزانے (پیر فضل گجراتی)

وَنڈ (تقطیع)	بڑے کر	م کیتے	مرے تے	خدا نے
چھندا بندی	لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱
ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے
عروض	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن
طبلے دی تھاپ۔	دَھنا دَھن	دَھنا دَھن	دَھنا دَھن	دَھنا دَھن

ایسے بحر وچ لکھیاں گئیاں کجھ ہور شاعراں دیاں غزلاں دے شعر:

مرے دِلوں درداں دے مان ہور وی نیں
اجے سدھراں دے جہان ہور وی نیں (ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

پرانے مکاناں چ وسدی خموشی
گئے موسماں دی کہانی سناوے (اکرام مجید)

ملن اپنی مرضی دے سودے نہ جتھوں
بھلا زور اوتھے کسے دا کیہ چلے؟ (ساقی گجراتی)

زمانے چ کیسی ہوا وگ گئی اے
ہوا ہو گئی یاری یاراں دے وچوں (سادھو سنگھ ہمدرد)

جگاندے رہوو دِل چ سانجھاں دے دیوے
رہوو ایک دوجے دا بن کے سہارا (بشیر عابد)

حقیقت دے وچ سی پنوں دا وِچھڑن
تھلاں دے اوہ بھکھوے سراباں دی دنیا (غلام مصطفیٰ بسمل)

دِنے رات اُڈے اُڈاری بروں دی
کویں ہوندا رو رو گزارا دِلے دا (بشیر باوا)

رہیاں مُکھ دیاں نویاں نویاں لکیراں
مقدّر وِگڑدا سنوردا رہیا اے (غفور شاہد)

جو ملیا اے محبوب سانوں پیارا
خدا خود وی اوہدی اداواں توں صدقے (علی محمد ملوک)

مرے دل تے لطف و کرم کر خدایا!
بُتاں نے ایہدے نال کیتی بڑی اے (حکیم ناصر)

نہ آزاد پچھو غماں دی کہانی؟
کدے نہ جو مٹے ایہہ ایسی لڑی اے (آزاد جالندھری)

لٹاندی نہ قدرت وی شبنم دے موتی!
جے کلیاں نے گھونگھٹ اُتارے نہ ہُندے (دیال چند)

پتا ہُندا جے کر توں کرنا ایں بکّل!
تینوں دِلدے شیشے چ مُڑھدی کدی نہ (بکّل امرتسری)

رہے میرے تقوے دی ڈوری سلامت
میں ملیا اے اِکو دوارا کسے دا (دھنی رام چاترک)

بڑا سوہنا عورت دا اکھر بنایا
دوہاں نقطیاں نال اوہنوں سجایا
شرف اک نقطہ ہے جنت دا نقشہ
تے دوجے دے اندر ہے دوزخ چھپایا (فیروز دین شرف)

کھڑا ہو لواں گا میں آپ اپنے پیریں
زمانہ مرا حوصلہ آزماوے (تنویر بخاری)

ایہہ دھرتی دِلاں دی اے زرخیز ڈاڈھی
کدورت دے بوٹے میں کاہنوں اگاواں (غلام فرید شوکت)

اوہ کلیاں نے سے کیتے حیلے بہانے

جگا دتا اوہناں نوں بادِ صبا نے (سیٹھ اسحاق)

بعض پنجابی شاعراں نے ایس بحر دے سالم وزن (فعولن فعولن فعولن فعولن) دے آخری رُکن (فعولن) وچ اک یا دو رُکناں دی گھاٹ کر کے یعنی فعل/فعول/فعو/ (بحر متقارب مثمن مقصور الآخر) دی ورتوں وی کیتی اے۔ فارسی دے مشہور شاعر فردوسی نے اپنے شاہنامے دی ایہہ بحر رکھی اے۔ (فعولن فعولن فعولن فعو)

چوں شاعر بر بخند بگوید ہجا

ہجا آں بماند قیامت بجا

ایہوں عام طور تے شاہنامے دی بحر نال وی موسوم کیتا جاندا اے۔ ڈاکٹر بشیر عابد ہوراں دی غزل دا مکھڑا:

ترا غم جدوں وی بھلایا گیا

نواں اک جنازہ اٹھایا گیا

وَنڈ: ترا غم/ جدوں وی/ بھلایا/ گیا

نواں اک/ جنازا/ اٹھایا/ گیا

ایسے بحر وچ ڈاکٹر اکرام مجید ہوراں دی وی اک غزل لبھدی اے:

دوے کالخاں ساریاں دھو ہمیش

دِلاں توں کھری سوچ دی لو ہمیش

وَنڈ: دوے کا/ لخا سا/ ریاں دھو/ ہے ش

فعولن/ فعولن/ فعولن/ فعو/فعول

بعض اردو پنجابی شاعراں نے (بحر متقارب مثمن سالم) نوں دُگنا کر کے وی ورتیا اے۔ یعنی ۴ فعولن دی تھاویں ۸ فعولن اک مصرعے وچ:

پیر فضل گجراتی ہوراں دی غزل دا مطلع اے:

مینوں سوز فرقت نے بخشے نیں جھوڑے اوہ چھالے تے بیشک چھپاندا رہواں گا
میں اتھرو کدوں تیک پیندا رہواں گا کدوں تیک ہو کے دباندا رہواں گا

وتڈ (تقطیع)	منوسو	زفرقت	نے بخشے	نے جھوڑے	اُچھالے	ت بے شک	چھپاندا	رہوا گا
چھندا بندی	لگھو+ گرو+گرو	لگھو+ گرو+گرو	لگھو+ گرو+گرو	لگھو+ گرو+گرو	لگھو+ گرو+گرو	لگھو+ گرو+گرو	لگھو+ گرو+گرو	لگھو+ گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱	۲+۲+۱
ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے
عروض	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن	دھنا دھن

ڈاکٹر بشیر عابد ہوراں دی غزل دا مطلع ویکھو:

حیاتی دا چپو اجل دے ہے قبضے نہ بیڑی اے اپنی نہ اپنا کنارا
ایہہ سبھ شان جگدا فریاں دا بھریا ہے ظاہر بڑا لگدا اکھیاں نوں پیارا

وتڈ: حیاتی / دچپو / اجل دے / ہ قبضے / نہ بیڑی / اے اپنی / نہ اپنا / کنارا
فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن / فعولن

پنج اکھری تول دا دوجا روپ: (گرو+لگھو+لگھو) (۲+۱+۱+۱) (پریا چھند) فاعلن دا (بحر متدارک مثمن سالم) یعنی ۴ واری

فاعلن = ایس بحر وچ وی پنجابی شاعراں نے اک فاعلن توں لے کے ۴ فاعلن تک غزلاں لکھیاں نیں۔

اک فاعلن دی مثال:

ہادیا
مرشدا (بشیر باوا)

وتڈ: ہادیا/ مرشدا

فاعلن/ فاعلن

(فاعلن فَعِلن) دی مثال:۔

سُورجا بھڑک

وتڈ: سورجا/ بھڑک

فاعلن/فعل

(فاعلن فاعلن) دی مثال

۲ فاعلن دی مثال:

درد دی دے دوا

روگ ہن ودھ گیا (یٰسین اُلفت)

وتڈ: درددی/ دے دوا

فاعلن/ فاعلن

روگ ہن/ ودھ گیا

فاعلن/ فاعلن

فاعلن + فاعلن + فع (گرو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو)

(۲ + ۱ + ۱ + ۱ + ۲ + ۱ + ۱ + ۱ + ۲)

ع- ہکل کلی آشنا اے (بشیر عابدؔ)

وتڈ: ہکل کلی/ آشنا/ اے

۳ فاعلن دی مثال:

سوہنیا پیاریا دلبرا

میں دیاں حسن دا واسطہ (کاشف زریں)

وتڈ: سوہنیا/ پیاریا/ دلبرا

فاعلن/ فاعلن/ فاعلن

میں دیاں/ حس ندا/ واسطہ

(فاعلن فاعلن فاعلن فع) دی مثال:

گرو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو

(۲+۱+۱+۱+۲+۱+۱+۱+۲)

ع- دھوکھیاں دااے تھل غمگساری

وتڈ: دھوکھیاں/ دااے تھل/غم گسا/ ری

فاعلن/ فاعلن/ فاعلن/ فع

(بحر متدارک مثمنٔ سالم) (فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن)

(گرو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو+لگھو)

(۲+۱+۱+۱ ۲+۱+۱+۱ ۲+۱+۱+۱ ۲+۱+۱+۱)

۴ گرو تے اٹھ لگھو، ۲۰ رکن، ۲۰ ماترے: (پریا چھند)

بن کے جوگن مدینے نوں جاواں گی میں

بتی جو جو نبیؑ نوں سناواں گی میں (فرشی امرتسری)

وتڈ (تقطیع)	بن کجو	گن مدی	نے نجا	واگی میں
چھندابندی	گرو+لگھو+لگھو+لگھو	گرو+لگھو+لگھو+لگھو	گرو+لگھو+لگھو+لگھو	گرو+لگھو+لگھو+لگھو
عدد	۲+۱+۱+۱	۲+۱+۱+۱	۲+۱+۱+۱	۲+۱+۱+۱
ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے
عروض	فاعلن	فاعلن	فاعلن	فاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھنا	دھن دھنا	دھن دھنا	دھن دھنا

ایس بحر وچ لکھیاں گئیاں کجھ غزلاں دے شعر:

بدلی حسناں دی وَس کے چلی وی گئی
ساڈے نیناں دے چھپر ایہہ چوندے رہے (فیروز دین شرف)

سچ نوں پھانسی ملی اوہ امر ہو گیا
جھوٹھ مردے گئے آستے آستے (ڈاکٹر ہمدرد)

رات سورج نگلدی رہی پر ہمیش!
روشنی دے لئی دیپ جلدے رہے (سریندر سیرت)

تیری رحمت نوں وی کر رہیا اے مذاق!
ہن تاں آدم تیرا اپنا مغرور ہے! (سکھدرشن)

پنج اکھری تول (فاعلن) دا پنجواں روپ: مفعول/ فعلان (بحر رمل مثمنٰ مقصور نال ملدا جلدا اے) تے ایہدا چھیواں روپ (فعلن/ فعلان/ فعلات) وی پنجابی وچ بہوں گھٹ اے۔

پنجابی دے بعض شاعراں نے ۴ فاعلن (فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن) بحر (متدارک مثمنٰ سالم) نوں دُگنا کر کے وی اپنیاں غزلاں وچ ورتیا اے یعنی اٹھ فاعلن (فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن)
اک مصرعے وچ ڈاکٹر بشیر عابد دی اک غزل دا مطلع ویکھو:

قبل ہر ابتدا روشنی روشنی بعد ہر انتہا روشنی روشنی
ہر جگہ تیری تابندگی دی جھلک توں ای میرا خدا روشنی روشنی

وَنڈ (تقطیع)	قبل ہر	ابتدا	روشنی	روشنی	لع دہر	انتہا	روشنی	روشنی
چھندا بندی	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو	گرو+لگھو+ لگھو+لگھو
عدد	۲+۱+ ۱+۱	۲+۱+ ۱+۱	۲+۱+ ۱+۱	۲+۱+ ۱+۱	۲+۱+ ۱+۱	۲+۱+ ۱+۱	۲+۱+ ۱+۱	۲+۱+ ۱+۱
ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے
عروض	فاعلن	فاعلن	فاعلن	فاعلن	فاعلن	فاعلن	فاعلن	فاعلن
طبلے دی تھاپ	ڈھن ڈھنا	ڈھن ڈھنا	ڈھن ڈھنا	ڈھن ڈھنا	ڈھن ڈھنا	ڈھن ڈھنا	ڈھن ڈھنا	ڈھن ڈھنا

چھ اکھری تول:

چھ اکھری تول نوں ششت کل یاں ششکل آہندے نیں= تن گرو (۲+۲+۲) تے چھ لگھو (لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+لگھو) (۱+۱+۱+۱+۱+۱) (تاری چھند) ڈیڑھ فعلن دے برابر اے۔ مفعولن (فعلن فع)

۴مفعولن = (مفعولن مفعولن مفعولن مفعولن) (بحر متدارک مربع مجتون محذوف)

۶فعلن دے برابر اے (۲۴ رکن ۲۴ ماترے)

دِلدی گادھی بہہ کے کھوہ نیناں دے جوواں
وَیرے دی نگری اندر پیار دی مِٹی گوواں (ڈاکٹر بشیر عابد)

وَنڈ (تقطیع)	دِل دی گا	دھی بہہ کے	کھو نیناں	دے جوواں
چھندا بندی	گرو+گرو+گرو	گرو+گرو+گرو	گرو+گرو+گرو	گرو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۲	۲+۲+۲	۲+۲+۲	۲+۲+۲
ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے
عروض	مفعولن	مفعولن	مفعولن	مفعولن
طبلے دی تھاپ	ڈھن ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن ڈھن	ڈھن ڈھن ڈھن

چھ اکھری تول دا دوجا روپ=
(گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو)

۱+۲+۱+۲ ۱+۲+۱+۲ ۱+۲+۱+۲ ۱+۲+۱+۲

فاعلات فاعلات فاعلات فاعلات

(بحر رمل مثنیٰ مسکون)

ع- دوروں ای توں رہ پرے تے کر حسیناں نوں سلام

وںڈ (تقطیع)	دوروای ت	رہ پرے ت	کر حسین	نو سلام
چھندا بندی	گرو+لگھو+گرو+لگھو	گرو+لگھو+گرو+لگھو	گرو+لگھو+گرو+لگھو	گرو+لگھو+گرو+لگھو
عدد	۱+۲+۱+۲	۱+۲+۱+۲	۱+۲+۱+۲	۱+۲+۱+۲
ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے
عروض	فاعلات	فاغلات	فاعلات	فاعلات
طبلے دی تھاپ	دھن دھناد	دھن دھناد	دھن دھناد	دھن دھناد

چھ اکھری تول دا تیجا روپ
لگھو+لگھو+گرو+گرو لگھو+لگھو+گرو+گرو لگھو+لگھو+گرو+گرو لگھو+لگھو+گرو+گرو

(دیوی چھند)

۲۴ رکن ۲۴ ماترے = (فعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن) (بحر رمل مثنیٰ مجنون)

ایس چھند (بحر) دی اردو وچ بوہتی ورتوں ایں۔ پنجابی وچ وی کدھرے کدھرے ایہدی ورتوں لبھ جاندی اے۔

ع- ہس ملنا گل ملنا چھڈ چھڈ یا یاراں نے

وںڈ = ہس ملنا/ گل ملنا/ چھڈ چھڈ یا/ یاراں نے

فعلاتن/ فعلاتن/ فعلاتن/ فعلاتن

لگھو+لگھو+گرو+گرو لگھو+لگھو+گرو+گرو لگھو+لگھو+گرو+گرو لگھو+لگھو+گرو+گرو

۲+۲+۱+۱ ۲+۲+۱+۱ ۲+۲+۱+۱ ۲+۲+۱+۱

چھاکھری تول دا چوتھا روپ (فعول فع) = مفاعلن (بحر ہزج مثمن مقبوض)
(لگھو+گرو+لگھو+گرو) (۱+۲+۱+۲) (سُدھی چھند)

جناب دا
لگھو+گرو+لگھو+گرو

۱+۲+۱+۲

مفاعلن

دو مفاعلن = (مفاعلن مفاعلن)
(لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو) (۱۲ رکن، ۱۲ ماترے)

۱+۲+۱+۲ ۱+۲+۱+۲

میں ہجیلا کتاب دا
نسونہاں ہاں حساب دا

ونڈ = م ہجیلا / کتابدا
مفاعلن / مفاعلن

تن مفاعلن = (مفاعلن مفاعلن مفاعلن)
لگھو+گرو+لگھو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو

۱+۲+۱+۲ ۱+۲+۱+۲ ۱+۲+۱+۲

۱۸ رکنی = ۱۸ ماترے

اَج جوانی چڑھنا سی ایانیاں
کہ مر گئیاں اوہ سدھراں نمانیاں (تنویر بخاری)

ونڈ = اج جوا / ن چڑھنس / ایانیاں
مفاعلن / مفاعلن / مفاعلن
ک مرگیاں / اوہ سدھراں / نمانیاں

۴ مفاعلن = مفاعلن مفاعلن مفاعلن مفاعلن (بحر ہزج مثمنٰ مقبوض)

(لگھو+گرو+لگھو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو)(سدھی چھند)

۲+۱+۲+۱ ۲+۱+۲+۱ ۲+۱+۲+۱ ۲+۱+۲+۱

مفاعلن مفاعلن مفاعلن مفاعلن

اُداس کیتی رکھیا اے سدھراں نمانیاں

بغیر ترے زندگی وی موت اے نا! ہانیاں (تنویر بخاری)

وِنڈ (تقطیع)	اُداسکی	ترکھیا	اِسدھراں	نمانیاں
چھندا بندی	لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو
عدد	۲+۱+۲+۱	۲+۱+۲+۱	۲+۱+۲+۱	۲+۱+۲+۱
ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے	چھ ماترے
عروض	مفاعلن	مفاعلن	مفاعلن	مفاعلن
طبلے دی تھاپ	دَھنا دَھنا	دَھنا دَھنا	دَھنا دَھنا	دَھنا دَھنا

کجھ ہور شاعراں دے شعر ایسے بحر وچ:

اوہ شوق جد توں وصل دی کتاب بن کے رہ گیا

مرا لہو رگاں دے وچ شراب بن کے رہ گیا (ڈاکٹر بشیر عابد)

نویکلا جیہا سی رنگ رُوپ اوس رات دا

جدوں ہوا نے بخشیاں دِلاں نوں بے قراریاں (ڈاکٹر اکرام مجید)

چھ اکھری تول دا پنجواں روپ (فاعلِ+فع)= مفتعلن (بحر رجز مثمنٰ مطوی)

(گرو+لگھو+لگھو+گرو)(۲+۱+۱+۲)

مفتعلن = تسکین اوسط یا روہ مفعولن وچ وی بدل جاندا اے

۲ مفتعلن = (مفتعلن مفتعلن)

ع- خواب مرا ہوگ پورا

خاب مرا/ ہوگ پورا

گرو+لگھو+لگھو+گرو گرو+لگھو+لگھو+گرو

۲+۱+۲+۱ ۲+۱+۱+۲

مفتعلن مفتعلن

۴مفتعلن = (مفتعلن مفتعلن مفتعلن مفتعلن)

(گرو+لگھو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+لگھو+گرو)

۲+۱+۱+۲ ۲+۱+۱+۲ ۲+۱+۱+۲ ۲+۱+۱+۲

ع- بھاگ بھری مڑرات نہ آئی کدی ہن تیک او

بھاگ بھری/ مڑرات نہ/ آئی کدی/ ہن تیک او

گرو+لگھو+لگھو+گرو گرو+لگھو+لگھو+گرو گرو+لگھو+لگھو+گرو گرو+لگھو+لگھو+گرو

۲+۱+۱+۲ ۲+۱+۱+۲ ۲+۱+۱+۲ ۲+۱+۱+۲

مفتعلن مفتعلن مفتعلن مفتعلن

ست اکھری تول:

لگھو+گرو+گرو+گرو(۱+۲+۲+۲)(فعولن فع)= مفاعیلن (بحر ہزج مثمن سالم)

اک مفاعیلن = ۷ رکن ۷ ماترے (کریڑا چھند)

ترا در اے

مرا گھر اے (تنویر بخاری)

وٹڈ= ترادراے/ مراگھراے

لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو

۱+۲+۲+۲ ۱+۲+۲+۲

مفاعیلن/ مفاعیلن

خدا ونڈا

ملا بندا (بشیر باوا)

ونڈ = خداونڈا/ ملابندا

لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو

۱+۲+۲+۲ ۱+۲+۲+۲

مفاعیلن/ مفاعیلن

مفاعیلن فعولن (بحر ہزج مربع محذوف)

(لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو) (۱+۲+۲+۲+۱+۲+۲) ۱۲ ارکن' ۱۲ ماترے

سکاندا وال آیا

وچھاندا جال آیا (تنویر بخاری)

ونڈ = سکانداوا / ل آیا

مفاعیلن / فعولن

وچھانداجا / ل آیا

دومفاعیلن = (مفاعیلن + مفاعیلن)

لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو

۱+۲+۲+۲ ۱+۲+۲+۲

۱۴ ارکن' ۱۴ ماترے:

سنیہا جے بخاریؔ دا

کرو سامان اُساری دا (تنویر بخاری)

وتڈ (تقطیع)	سنیہا ج	بخاری دا
چھندا بندی	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱
ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	مفاعیلن	مفاعیلن
طبلے دی تھاپ	دَھنا دَھن دَھن	دَھنا دَھن دَھن

کدی مکھڑا وکھا ماہی

اساڈی ہیک لُہا ماہی (غلام فرید شوکت)

پنجابی شاعری وچ بحر ہزج دے ورتے گئے تول گھٹ ای لبھدے نیں۔ بوہتا ایہدے سالم رُکناں نوں ای ورتیا گیا اے۔ کئی پنجابی شاعراں نے (مفاعیلن مفاعیلن فعولن) نوں اپنیاں مثنویاں وچ وی ورتیا اے۔ مولوی غلام رسول قلعہ میہاں سنگھ والے نے اپنا قصہ "سسی پنوں" ایسے بحر وچ لکھیا اے:۔

بلوچا ظالما! سن وین میرے

کچاوا یار دا دو نین میرے

ایہناں توں بعد امیر حیدر شاہ بخاری (متوفی ۱۸۹۹ء) ہوراں نے وی اپنی ہیر ایسے بحر وچ ای لکھی اے۔

وتڈ (تقطیع)	بلوچا ظا	لما سن وی	ن میرے
چھندا بندی	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۱
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	پنج ماترے
عروض	مفاعیلن	مفاعیلن	فعولن
طبلے دی تھاپ	دَھنا دَھن دَھن	دَھنا دَھن دَھن	دَھنا دَھن

کجھ ہور شاعراں دے شعر:

خوشی دے نال جھاگیں ہر غمی نوں
دلا د وٹا نہ لائیں عاشقی نوں (پیر فضل گجراتی)

چوطرفی اس طرحاں چُپ چاں دی شوکر
میں اپنی واج توں وی ترپک جاواں (غلام یعقوب انور)

بڑی سوہنی سجے دلدار تینوں
ترے سرے دی ایہہ تلوار تینوں (فیروز دین شرف)

انھیرے ہو گئے ڈاڈھے گھنیرے
لیڑے کھلرے جاندے چفیرے (تنویر بخاری)

کنہاں عمراں چ دِلدے گملیاں وچ
پنیری رانگلے پھلاں دی لائی (ڈاکٹر اکرام مجید)

تن مفاعیلن (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)

لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو
۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

ایہہ ست اکھری تول اردو وچ تاں نظر نہیں آوندا پر پنجابی وچ ویکھن نوں لبھ جاندا اے:

سے دے نال بھڑ جاون دا وَل سکھیئے
نرا بہہ کے نہ لیکھاں دا گلہ کریئے (ڈاکٹر اکرام مجید)

ونڈ (تقطیع)	سے دے نا	ل بھڑ جاون	ڈوَل سکھیئے
چھندابندی	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن

جوانی چا کے بر تے آ گیا کوئی

نواں ایہہ نیندرا اج پا گیا کوئی (تنویر بخاری)

۳ مفاعیلن اک فعولن=

(مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن فعولن) (بحر ہزج مثمن عروض ضرب محذوف)

(لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو)

۲+۲+۲+۱ ۲+۲+۲+۱ ۲+۲+۲+۱ ۲+۲+۱

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن فعولن

۲۶ رکن' ۲۶ ماترے۔

سی انج لگدا ترے باجھوں جیوں ہونا نہیں گزارا

ترے بن چیرا جاندا اے مُڑ وی جین یارا (تنویر بخاری)

ونڈ (تقطیع)	س انج لگدا	ترے باجھوں	ج ہونا نہیں	گزارا
چھندابندی	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۲+۱	۲+۲+۱
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے	پنج ماترے
عروض	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	فعولن
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھنا دھن

ست اکھری تول دی ۴ مفاعیلن دی بحر:

(مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن)(بحر ہزج مثمن سالم)

لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو لگھو+گرو+گرو+گرو (کریڑا چھند)

۱+۲+۲+۲ ۱+۲+۲+۲ ۱+۲+۲+۲ ۱+۲+۲+۲

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

کتے سر پیر ای لبھدا نہیں برہوں دی چھلتر دا

نہ جائے پیش ناخن دی نہ چلدا زور نشتر دا (پیر فضل گجراتی)

ونڈ (تقطیع)	کتے سرپے	رائی لبھدا	نہیں برہوں	دِ چھلتر دا
چھندابندی	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو	لگھو+گرو+گرو+گرو
عدد	۱+۲+۲+۲	۱+۲+۲+۲	۱+۲+۲+۲	۱+۲+۲+۲
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن

ایس بحر وچ کجھ ہور شاعراں دیاں لکھیاں غزلاں دے شعراں دی ونگی:

کویں نہ بھیت اُلفت دا زمانے تے صنم نکلے
مرے منہ توں پیا آپے مرے دِلدا بھرم نکلے (ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)

قدم تھک ٹُٹ کے ادھواٹے کِتے جاون نہ جم یارو
مسیتوں میکدہ دَس دے سَن ایہو دو قدم یارو (غلام یعقوب انور)

وچھوڑے دے غماں کولوں قرار آوے تے کیہ آکھاں
مرے سینے دے زخماں تے بہار آوے تے کیہ آکھاں (خلیل آتش)

اجے کِنی کو ڈونگھی اے سفر دی رات یا اللہ
کدوں آخر بنے گی منزلاں دی بات یا اللہ (تنویر بخاری)

جدوں آون گے دنیا تے جیبو! دِن بھلے میرے
مرے رُسّے ہوئے سجن ملن گے خود گلے میرے (فیروز دین شرف)

ہوا پانی تے اگ مٹی بناں روح دے نری میت
جدوں پنجواں گیا ساتھی نہ مُڑ کے چار بولے نیں (دائم اقبال)

ترے آکھن تے مُکیا اے ہنیر آکھاں کویں آکھاں؟
غماں دی رات کالی نوں سویر آکھاں کویں آکھاں؟ (صدیق تاثیر)

کئی دُکھاں دیاں شاخاں تے دیوے ہون گے جگدے
کئی رنگاں دے پھلاں نال ہوون گے بھرے جنگل (ڈاکٹر اکرام مجید)

کسے بیدرد دے چیتے نے واگاں موڑ لئیاں نیں
خدایا خیر ہووے پھیر اتھرو ڈُلھ پئیاں نیں (اقبال زخمی)

میں سُنیا ہے کہ تیرے شہر اجکل کرفیو لگا
نتیجہ کجھ وی نکلے پر میں آواں گا' میں آواں گا (جگتار)

فقیر اقبالؔ ہے محتاج تیرے پیار دا ہر دم
ترے در تے جیہدی گردن جھکی رہندی اے ہر ویلے (اقبال صلاح الدین)

بڑا اوکھا نویدؔ آیا سماں ایہہ آزمائش دا
سہارا دین والے نوں سہارے ڈھونڈنے پے گئے (صابر نوید)

پتا کیہ میریاں سوچاں دے بے وسے جناور کیہ
کسے دی بھال دے اندر ہمیشہ رہن سیلانی (ساقی گجراتی)

کدی صوفی کدی مُلاں کدی درویش بن جاوے
اوہ محنت دوجیاں دی اپنے کھاتے پا کے اتراوے (ڈاکٹر بشیر عابد)

کھنکدے سکیاں نے جس نوں کل پاگل بنایا سی
تلی تے رکھ کے ٹھوٹھا بن کے پھردا اے گدا اجکل! (غلام مصطفیٰ بسملؔ)

کدی اک مک ہے مسلم ہون چودھر جھوٹھ ٹھٹھ جاوے
رتّی ہن گھوڑدے جیہوں اوہدے سب کم ہو ٹھپ جاوے (بشیر باوا)

اوہ لیکچر عشق دے دیندے نیں ہن رنگروٹ بچیاں نوں
جنہاں نے عشق کر کر عمر دی پوری صدی کیتی! (ڈاکٹر صدیق حق)

کدوں تائیں ترا دھیرج اساڈے دُکھ ونڈائے گا
رضا رب دی نوں من لینا تے چُپ کر جاندیاں رہنا (غلام فرید شوکت)

خدا دے آسرے تے بہن دا لارا توں لاویں نہ!
تیرے جلوے دا بھکھا واں تے بُجا ساردے ہتھیں (سلطان کھاروی)

وسارن والیا چنا تری جد یاد آوندی اے
خیالاں دے چکور اودوں اُڈاونے پے ای جاندے نیں (علی محمد ملوک)

ایہہ کون آیا جیہدے آیاں بہاراں مسکرا پئیاں
کھڑے نیں پھُل تے کلیاں ہزاراں مسکرا پئیاں (محمد علی ظہوری)

تسیں آئے تے مکے سب ہنیرے یا رسولؐ اللہ
زمانے تے ہوئے چانن ودھیرے یا رسولؐ اللہ (نادر جاجوی)

میں ایسے آس تے ایہہ دن گزارے یا رسولؐ اللہ
مرے لیکھاں چ ہوون گے نظارے یا رسولؐ اللہ (امین خیال)

اجے تصویر دے سینے چوں لہو دی بُوند نہیں ڈِگی
کویں شہکار بن جاوے اجے ایہہ دُور دی گل اے (ڈاکٹر رشید انور)

ست اکھری تول وادو جاروپ = (مفعول+فع) مستفعلن (بحر رجز مثنیٰ سالم)
(دو گرو اک لگھو اک گرو) (۲+۲+۱+۲) ست رُکن' ست ماترے۔

اج یا بھلک
کدنا ہلک (غلام یعقوب انور)

ونڈ = اج یا بھلک / کدتا ہلک

گرو+گرو+لگھو+گرو گرو+گرو+لگھو+گرو

۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲

مستفعلن مستفعلن

کجھ ہور شاعراں دے شعر ایسے بحر (اک مستفعلن) وچ ویکھو:

چندو گوی

کھیڈن ٹری (تنویر بخاری)

کریئے وفا

جریئے جفا (شارق نظامی)

دو مستفعلن = (مستفعلن مستفعلن)

(گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو)

۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲

جے ہو سکے تے جوڑ دِل

دِتے سے جو توڑ دِل (ڈاکٹر اکرام مجید)

ونڈ = جے ہو سکے/ تے جوڑ دل

گرو+گرو+لگھو+گرو گرو+گرو+لگھو+گرو

۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲

مستفعلن مستفعلن

خود نوں کتھالی گالناں

سوچاں دا دیوا بالناں (ڈاکٹر بشیر عابد)

تن مستفعلن = (مستفعلن مستفعلن مستفعلن)

(گرو+گرو+لگھو+گرو گرو+گرو+لگھو+گرو گرو+گرو+لگھو+گرو)

۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲

۲۱ رُکن = ۲۱ ماترے۔

اتھرو پلک دی شاخ توں کھونا پیا

جد دی کسے دی پیڑ وچ رونا پیا! (بشیر عابد)

وِنڈ = اتھرو پلک/ دی شاخ تو/ کھونا پیا

گرو+گرو+لگھو+گرو گرو+گرو+لگھو+گرو گرو+گرو+لگھو+گرو

۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲

مستفعلن مستفعلن مستفعلن

ات مستیاں وچ جھولدے جیہڑے ہنے

اوہ تے تیرے لاگے تیرے نیڑے ہنے (ڈاکٹر اکرام مجید)

(ست اکھری تول دا دوجا روپ)

۴ مستفعلن = (مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن) (بحر رجز مثمن سالم)

(گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو)(دھرا چھند)

۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲

مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن

اک یاد ہن تیکر کسے گزرے گواچے سال دی

ہر شام دیوے آن کے دِلدے بنیرے بال دی (ڈاکٹر اکرام مجید)

ونڈ (تقطیع)	اک یاد ہن	تیکر کسے	گزرے گوا	چ سالدی
چھندا بندی	گرو+گرو+لگھو+گرو	گرو+گرو+لگھو+گرو	گرو+گرو+لگھو+گرو	گرو+گرو+لگھو+گرو
عدد	۲+۱+۲+۲	۲+۱+۲+۲	۲+۱+۲+۲	۲+۱+۲+۲
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن
طبلے دی تھاپ	دَھن دَھن دَھنا	دَھن دَھن دَھنا	دَھن دَھن دَھنا	دَھن دَھن دَھنا

ایسے بحر وچ کجھ ہور شاعراں دے شعر:

چکی دلیلاں دی جدوں کڈھدی اے گالے رات نوں
سو وہم پھڑدے نیں مرے آلے دوالے رات نوں (غلام یعقوب انور)

اکھیاں دے ساہویں ہجر دی پھیلی لمیری واٹ سی
چپاں دی کالی رات وچ کونجاں دی ڈکھ کرلاٹ سی (ڈاکٹر بشیر عابد)

ست اکھری تول دا تیجا روپ = (فاع لاتن) فاعلاتن = (فاعلن + فع) (بحر رمل مثمن سالم)
(گرو+لگھو+گرو+گرو) ۷ رُکن = ۷ ماترے

ٹور کیہ اے
مور کیہ اے (کاشف زریں)

وتڈ = ٹور کیہ اے / مور کیہ اے
گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+لگھو+گرو+گرو

۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲

فاعلاتن فاعلاتن

(فاعلاتن + فاعلن)
(گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو) ۱۲ رُکن، ۱۲ ماترے

۲+ ۱+ ۲+ ۲+ ۲+ ۱+ ۲

ویہڑے پال دا
پیار دیوے بال دا (اکرام مجید)

وتڈ = ویہڑے / پال دا
گرو+لگھو+گرو+گرو / گرو+لگھو+گرو

۲+۱+۲+۲ / ۲+۱+۲

فاعلاتن فاعلن

توڑ کریئے رل اسیں
دشمناں دی چال دا (اکرام مجید)

ہر گھڑی شعلے طرحاں
خوف دے پہرے طرحاں (بشیر عابد)

کھوجی ساتھی چور دا
کھرا نہ اگے توردا (تنویر بخاری)

چھوڑ ناں جے اکھ لڑی
ریجھ سی بختاں سڑی (بشیر باوا)

دو فاعلاتن = (فاعلاتن فاعلاتن) (گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو)

۱۴ اُرکن = ۱۴ ماترے ۲+۲+۱+۲ ۲+۲+۱+۲

پت ہلیاں ڈر گیا واں
وانگ چڑیاں مر گیا واں (ڈاکٹر بشیر عابد)

وتڈ = پت ہلیاں/ ڈر گیاواں
گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+لگھو+گرو+گرو

۲+۲+۱+۲ ۲+۲+۱+۲

فاعلاتن فاعلاتن

ہر کسے دتیاں ودھائیاں
میں سمندر نال لائیاں (بشیر باوا)

اک غزل بخاری ہوراں دی وی ایسے بحر وچ لبھدی اے:

ہور شاوا ہور شاوا
رَل کے لاؤ زور شاوا (تنویر بخاری)

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن/فاعلات

(گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+لگھو+گرو)

۲+۲+۱+۲ ۲+۲+۱+۲ ۲+۱+۲

۱۹ارکن=۱۹ماترے۔

جس طرحاں کھُودی کلی مہکار تک

ہر کوئی محدود اپنے پیار تک (ڈاکٹر بشیر عابد)

وَنڈ (تقطیع)	جس طرحاں کھُو	دی کلی مہہ	کارتک
چھندابندی	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱+۲	۲+۲+۱+۲	گرو+لگھو+گرو
ماترے	۲+۲+۱+۲	۲+۲+۱+۲	۲+۱+۲
عروض۔	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھنا دھن	دھن دھنا دھن	دھن دھنا

کجھ ہور شاعراں دے ایسے بحر دے شعر:

پڑھ لوو ہر چہرہ اے وکھری کتاب

اِکو اے مصدر تے معنے بے حساب (تنویر بخاری)

ایہہ دُنی نہیں یار مینوں بھاوندی

دن ترے رُت پوہ دی سینہ تاوندی (بشیر باوا)

یاد تینوں اِنج ای دن رات وچ

میں کئی واری کراں تے رو لواں (اکرام مجید)

اوہ جنازہ میرا ویکھن آ گئے!

دشمناں دے گھر سیاپے پا گئے (پیر فضل گجراتی)

نین رہندے نیں سلھابے کیہ کراں
غم بڑے نیں بے حسابے کیہ کراں (صدیق تاثیر)

آخری تارا وی ڈُبدا ویکھناں
میں چڑھاں توں ایہہ تماشا ویکھناں (آغا نثار)

جو تیرے در دا جیالا ہو گیا!
رائی توں سمجھو ہمالا ہو گیا! (ڈاکٹر صدیق حق)

اپنے دِل دا مانجھ کے شیشہ ملوک
حشر دا میں وی نظارا کر لیا (علی محمد ملوک)

دوجیاں لئی زہر کھانا پے گیا
زندگی وچ مسکرانا پے گیا (ہمایوں پرویز شاہد)

اوہ تکو خلقت خدا دی رو پئی!
اوہ تکو تارا سانوں ٹٹیا! (بشیر منذر)

کیہ سفر کرنا اساں قدسی بھلا
جتھے چھاں ویکھی ذرا گو بہہ گئے (عبدالکریم قدسی)

خاب تے پھلاں دے ویکھے سن اسیں
فیر کیوں راہواں دے وچ کنڈے ملے (غلام مصطفیٰ بسمل)

ایہہ کتابی فلسفہ کس کار دا
پڑھ کدی خاموش چہرے دی کتاب (ڈاکٹر رشید انور)

پُتر ای ہوندے کپتر دوستو!
رکھدیاں نیں مان دھیاں رانیاں (اخلاق عاطف)

میں کسے گنتی چ آ سکیا نہیں!
قبر جوگی تھاں بنا سکیا نہیں! (امرچتر کار)

میرے مرنے دی خبر سن کے تے اوہ
پچھدے پھردے نیں ٹھیک اے مر گیا (حکیم ناصر)

دِل ایہہ بیدلؔ تانگھ وچ کردا رہیا
ہائے ہائے ہائے رات بھر (بیدلؔ ہوشیار پوری)

۳ فاعلاتن (فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن) (بحر رمل مسدس سالم)

یار دی اکھ ذات میری نوں بھلے
میرے جذبے پھر وی نہیں رہندے نچلے (بشیر باواؔ)

وَنڈ (تقطیع)	یار دی اکھ	ذات میری	نوں بھلے
چھندا بندی	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۱+۲+۲	۲+۱+۲+۲	۲+۱+۲+۲
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن
طبلے دی تھاپ	دَھن دَھنا دَھن	دَھن دَھنا دَھن	دَھن دَھنا دَھن

(فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن)
(گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+لگھو+گرو)

۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲+۲ ۲+۱+۲

کیہڑیاں دُکھاں دے ہتھوں اِنج پیلا ہو گیا
کھا لئی کیہڑے غماں اتھر جوانی اوس دی

وَنڈ (تقطیع)	کیہڑیاں دُکھ	کھاں دے ہتھو	اِنج پیلا	ہو گیا
چھندا بندی	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۱+۲+۲	۲+۱+۲+۲	۲+۱+۲+۲	۲+۱+۲
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے	پنج ماترے
عروض	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن
طبلے دی تھاپ	دَھن دَھنا دَھن	دَھن دَھنا دَھن	دَھن دَھنا دَھن	دَھن دَھنا

ایس بحر وچ لکھے کجھ ہور شاعراں دے شعر:

کھوہ لیا بے آسیاں احساس زندہ رہن دا
دارووا‌ں دے وس پا چھڈی کسے نے زندگی (تنویر بخاری)

گل کوئی عشق دی کر پیار دا قصہ سنا
داستاں منصور دی کوئی دار دا قصہ سنا (ساغر صدیقی)

آیا قاصد اودھروں ہنجواں دے موتی سانبھدا
یار مونہوں کیتی اے گوہر فشانی کجھ نہ کجھ (پیر فضل گجراتی)

سن لئیاں نیں نیڑے ہو کے رب نے دیوانے دیاں
کنجیاں ہن سانبھ بیٹھا رند میخانے دیاں (برکت پنجابی)

تیری صورت ہر گھڑی پھردی اے اکھاں سامنے
مینوں تیرے نال شاید پیار ہوندا جا رہیاے (اندر سنگھ راز)

ذکر میرا آپ ای چھڑ جائے گا محفل دے وچ
کون دوجا شہر وچ سچ کہن توں بدنام ہے (سریندر سنگھ سیرت)

کیہ پتا سی جگت دے وچ پین گے ایڈے ہنیر؟
سانوں اک اک پلک تے دیوا پئے گا بالنا (حکیم ناصر)

ہوٹھ چُپ اکھاں چ ہنجو تکنی ترلے دا رُوپ
خیر ایویں وی مہر دی دِلدار توں منگی گئی! (تخت سنگھ)

چھوڑ بھٹیا سہر چل کے رنگیں زاراں نوں وسا
ہر شے اپنے اصل دے وچ جان دا چارا کرے (نذر بھٹی)

آ ہلنے سارے نیں کاواں اُلوواں سانبھے ہوئے
کوئی ٹہنی وی اساڈے واسطے خالی نہیں (درشن سنگھ آوارا)

لوک کہندے نیں مسافر اُچا سنن لگ پیا!
میں بہانا کر لیا بھورا کو نیڑے ہون دا (گورکھ سنگھ مسافر)

جنگلاں دی بے لیہاجی جیہی ہوا وانگوں نہ مل
مل کسے دی روپ دے وچ پر خدا وانگوں نہ مل (صدیق تاثیر)

پربتاں سنگ سجدیاں نیں یاریاں پتھراں دیاں
شیشیاں دے نال کیہ دلداریاں پتھراں دیاں (غلام فرید شوکت)

اس زمانے تے جو رہندے وانگ باوے دے جوان
اوس دی اتہاس اُتے رہ گئی جیون سیہان (بشیر باوا)

بُجھ گئے اکھیاں دے دیوے یا چھیرے نھیر نیں
یا مری دھرتی دے چن موزج دے سوڑے گھیر نیں (ساقی گجراتی)

کیہڑیاں دُکھاں دے ہتھوں اِنج پیلا ہو گیا
کھا لئی کیہڑے غماں اتھر جوانی اوس دی؟ (اکرام مجید)

اوس دا چہرا سی ساہویں میں غزل لکھدا رہیا
عین اوہدے حسن دا نعم البدل لکھدا رہیا (علی محمد ملوک)

جنہوں سارے شہر نے سورج سی اپنا جانیا!
میریاں لیکھاں دے وچ اوہو ہنیرا لکھ گیا (غلام مصطفیٰ بسمل)

لوبھ دی ظالم ہوا آساں دی کُلی ڈھا گئی!
سکھ دیاں دیساں دا واسی دُکھ جلیندا رہ گیا (صابر سودائی)

ساری دنیا رب بنائی کارخانے دے بغیر
چودھری بنیا کوئی نہ چور تھانے دے بغیر (ڈاکٹر صدیق حَل)

سوں گیا رو رو کدے ہس ہس کے دوہرا ہو گیا
میں کسے دی یاد اندر سب توں وکھرا ہو گیا (اخلاق عاطف)

مفلسی نے صبر دے اُچ ہمالے کھوہ لئے
میرے ہتھاں نے میرے منہ دے نوالے کھوہ لئے (عبدالکریم قدسی)

فیر پنچھی تیلیاں لئی پان لگا پھیریاں!
آلھنا سو وار بھاویں ڈھگیا اے نھیریاں! (ریاض احمد شاد)

موت پئی نچدی چفیرے کنج دی جاء ہے دوستو؟
قاتلاں دے ہر سو ڈیرے کنج دی جاء ہے دوستو (عمر غنی)

۴ فاعلاتن (فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن) (بحر رمل مثمن سالم)

گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو) (رنگی چھند)

۲+۲+۱+۲ ۲+۲+۱+۲ ۲+۲+۱+۲ ۲+۲+۱+۲

۲۸ رُکن = ۲۸ ماترے۔

پنجابی وچ ایس بحر دی ورتوں بوہت گھٹ (نہ ہون دے برابر) لبھدی اے۔ اردو وچ وی ایہدی کجھ اجیہی صورت حال اے۔ پنجابی وچ بشیر باوا ہوراں دی ایہہ غزل ویکھو:

عشق والی دھار دی ہر تار دا ہارا بنا مت
پھر معطر گو کے میری ہوند دا گارا بنا مت

ونڈ (تقطیع)	عشق والی	دھاردی ہر	تاردا گا	رابنامت
چھندا بندی	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱+۲	۲+۲+۱+۲	۲+۲+۱+۲	۲+۲+۱+۲
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن
طبلے دی تھاپ	دھن دھنا دھن	دھن دھنا دھن	دھن دھنا دھن	دھن دھنا دھن

ست اکھری تول دا چوتھا روپ = متفاعلن = (بحر کامل مثمن سالم) (فعلن+ف+فع)

دو لگھو+اگ گرو+اک لگھو+اک گرو (رتی چھند)

۲ +۱ +۲ +۱ +۱

۳ متفاعلن = (متفاعلن متفاعلن متفاعلن)

(لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو گرو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو)

۲+۱+۲+۱+۱ ۲+۱+۲+۱+۱ ۲+۱+۲+۱+۱

خوشی عام ہووے گی اوس ویلے جہاں وچ

جدوں لوک دِل تے زبان دے کھرے ہون گے (ڈاکٹر اکرام مجید)

ونڈ (تقطیع)	جدوں لوک دِل	تے زبان دے	کھرے ہون گے
چھندا بندی	لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو
عدد	۲+۱+۲+۱+۱	۲+۱+۲+۱+۱	۲+۱+۲+۱+۱
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	متفاعلن	متفاعلن	متفاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن دھنا	دھن دھن دھنا	دھن دھن دھنا

۴ متفاعلن = (متفاعلن متفاعلن متفاعلن متفاعلن)

لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو

۲+۱+۲+۱+۱ ۲+۱+۲+۱+۱ ۲+۱+۲+۱+۱

کتے اتھروآں دا واں قافلہ کتے جگنوواں دی قطار واں

میں خزاں دی سولی تے عشق دی نویں کھِردی ہوئی بہاروں (ڈاکٹر بشیر عابد)

ونڈ (تقطیع)	کت اتھروآں	دا قافلہ	کت جگنوواں	دقطاروں
چھندا بندی	لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو	لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو
عدد	۲+۱+۲+۱+۱	۲+۱+۲+۱+۱	۲+۱+۲+۱+۱	۲+۱+۲+۱+۱
ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے	ست ماترے
عروض	متفاعلن	متفاعلن	متفاعلن	متفاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن دھنا	دھن دھن دھنا	دھن دھن دھنا	دھن دھن دھنا

ایہہ بحراں اردو وچ نایاب نیں۔

اٹھ اکھری تول:

اس بحر دا تول تے وزن (آہنگ) ہندی دے (ورنک چھند کینا) دے برابر اے۔
(مفعولن+فع)(فعلن فعلن) ۸ ماترے (اٹھ رکن)

گرو+گرو+گرو+گرو   گرو+گرو+گرو+گرو

۲+۲+۲+۲ / ۲+۲+۲+۲

بھولی ماتا / بھولا بابل

باقی سارے / رشتے کچرے

(مفعولن+فع مفعولن+فع) چار فعلن دے برابر اے۔ جیہڑی اردو پنجابی دی گھوڑے چڑھی بحر اے۔

اٹھ اکھری تول دا دوجا رُوپ (فعل فعولن) (اٹھ ماترے اٹھ رُکن) جیہڑا ہندی دے (پنکتی چھند) ورگا اے۔

(تن لگھو+اک لگھو+دو گرو)(فعل فعولن+فعل فعولن)

رُوپ دا موسم رنگ دا موسم
تخت ہزارے جھنگ دا موسم

(ڈاکٹر بشیر عابد)

وِنڈ (تقطیع)	رُوپ دا موسم	رنگ دا موسم
چھندا بندی	لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+لگھو+لگھو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱+۱+۱+۱	۲+۲+۱+۱+۱+۱
ماترے	اَٹھ ماترے	اَٹھ ماترے
عروض	فعل فعولن	فعل فعولن
طبلے دی تھاپ	دھان دَھنا دَھن	دھان دَھنا دَھن

اردو وچ ایہہ بحر جوش نے اپنی اک نظم وچ ورتی اے۔

اٹھ اکھری تول دا تیجا رُوپ (فَعُولُن فَعَل) اے= (اک پنجاکل تے اک ترکل) اٹھ ماترے= اٹھ رُکن

ایہہ بحر ماترائی چھندا کھنڈ ورگی اے۔

(لگھو+گرو+گرو+لگھو+لگھو+لگھو)

(۱+ ۲+ ۲+ ۱+ ۱+ ۱)

چپورام نوں / کروکام نوں

لگھو+گرو+گرو+لگھو+لگھو+لگھو / لگھو+گرو+لگھو+لگھو+لگھو

۱+۲+۲+۱+۱+۱ / ۱+۲+۲+۱+۱+۱

فعولن فعل / فعولن فعل

اٹھ اکھری تول دا چوتھا رُوپ (فعول فعلن) (بحر متقارب مقبوض اثلم)

(لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو) (یشودا چھند)

(فعول فعلن فعول فعلن فعول)

لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو لگھو+گرو+لگھو

۱+۲+۱+۲+۲ ۱+۲+۱+۲+۲ ۱+۲+۱

عذاب اوہدا سہاردا اے سریر

کھلار جیہڑا کھلاردی اے زبان (ڈاکٹر اکرام مجید)

ونڈ (تقطیع)	عذاب اوہدا	سہاردا اے	سریر
چھندا بندی	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو
عدد	۱+۲+۱+۲+۲	۱+۲+۱+۲+۲	۱+۲+۱
ماترے	اٹھ ماترے	اٹھ ماترے	اٹھ ماترے
عروض	فعول فعلن	فعول فعلن	فعول
طبلے دی تھاپ	دھنا دھن دھن	دھنا دھن دھن	دھناد

(گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو)

(فعول فعلن فعول فعلن فعول فعلن) ۲۴ رُکن، ۲۴ ماترے

(لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو) (ہاری چھند)

۱+۲+۱+۲+۲+۱+۲+۱+۲+۲+۱+۲+۱+۲+۲

جنہاں زیناں دے وارثاں نوں سی نیند پیاری

اوہناں زیناں تے آن لتھے عذاب سارے (ڈاکٹر اکرام مجید)

وَنڈ (تقطیع)	جیہناں زیناں	دوارثاں نوں	س نیند پاری
چھندا بندی	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۱+۲+۱+۲+۲	۱+۲+۱+۲+۲	۱+۲+۱+۲+۲
ماترے	اَٹھ ماترے	اَٹھ ماترے	اَٹھ ماترے
عروض	فعول فعلن	فعول فعلن	فعول فعلن
طبلے دی تھاپ	دَھنا دَھن دَھن	دَھنا دَھن دَھن	دَھنا دَھن دَھن

ایس بحر وچ ڈاکٹر بشیر عابد ہوراں دی اک غزل لبھدی اے:

سراب خواباں چوں گھر گلاباں دا لبھ رہیا واں

جوان راتاں دا خواب مہکے تے تد مزا اے

کلی کلی تے نکھار چاہاں شباب چاہاں

ادب دے گلشن دی پتی پتی گلاب چاہاں

(ساقی گجراتی)

(فعول فعلن فعول فعلن فعول فعلن فعول فعلن)

بحر متقارب مقبوض اثلم (مضاف ارکان) ۳۲ رُکن، ۳۲ ماترے

(لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو)

۱+۲+۱+۲+۲+۱+۲+۱+۲+۲+۱+۲+۱+۲+۲+۱+۲+۱+۲+۲

ہواپُرے دی جدوں بہاراں دے گیت گائے گی ویکھ لیناں
لغر لغر تے کلی وفاواں دی مسکرائے گی ویکھ لیناں (ڈاکٹر بشیر عابد)

وَنڈ (تقطیع)	ہواپرے دی	جدوں بہاراں	دگیت گائے	گ ویکھ لیناں
چھندا بندی	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۱+۲+۱+۲+۲	۱+۲+۱+۲+۲	۱+۲+۱+۲+۲	۱+۲+۱+۲+۲
ماترے	اَٹھ ماترے	اَٹھ ماترے	اَٹھ ماترے	اَٹھ ماترے
عروض	فعول فعلن	فعول فعلن	فعول فعلن	فعول فعلن
طبلے دی تھاپ	دَھنا دَھن دَھن	دَھنا دَھن دَھن	دَھنا دَھن دَھن	دَھنا دَھن دَھن

نوں اکھری تول: (دوگرو اک لگھو دوگرو) مفعول فعلن ۹ رُکن، ۹ ماترے

(۲+۲+۱+۲+۲) ایہہ تول پنجابی وچ نہیں لبھدا پر اردو وچ حفیظ جالندھری دی نظم برسات وچ ورتیا گیا اے۔ البتہ ایہدا اُلٹ تول (فعلن فعولن) پنجابی وچ ورتیا لبھدا اے۔

(فعلن فعولن فعلن فعولن) گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو

۲+۲+۱+۲+۲ ۲+۲+۱+۲+۲

کھِڑیاں بہاراں مہکے نظارے (بشیر عابد)
پیراں دے چھالے پلکاں دے تارے

وَنڈ (تقطیع)	کھِڑیاں بہاراں	مہکے نظارے
چھندا بندی	گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱+۲+۲	۲+۲+۱+۲+۲
ماترے	نَوں ماترے	نَوں ماترے
عروض	فعلن فعولن	فعلن فعولن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن دھنا دھن	دھن دھن دھنا دھن

ڈاکٹر اکرام مجید ہوراں دی ایسے بحر وچ غزل لبھدی اے پر اک مفعولن ودھ اے۔

روندی بلکدی لیکھاں دی ماری/ حیاتی
قیدی غماں دی ازلوں وچاری/ حیاتی

دس اکھری تول:

مفعول مفعول (مفعول فعولن) (بحر ہزج مربع اخرب محذوف)
(دو گرو اک لگھو + اک لگھو دو گرو)

۲+۲+۱ ۱+۲+۲

پنجابی وچ ایس وزن دی ورتوں نہیں لبھدی پر دس اکھری تول دے دو جے ارکان/ دوجیاں بحراں مثال دے طور تے فعولن فعولن/ فاعلن فاعلن/مفعول فاعلن لبھ جاندیاں نیں۔ البتہ ساقی گجراتی ہوراں ایسے بحر (۱۱ اکھری تول) نوں (مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن) دے نال ورتوں وچ لیاندا اے۔

اخلاص دا پندھ اُنج تے سوکھا نظر آیا
چلے تے ایہہ رستہ بڑا اوکھا نظر آیا

وِنڈ (تقطیع)	اخلاص د پن انج	ت سوکھان طر آیا
چھندابندی	گرو+گرو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو	گرو+گرو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+لگھو
عدد	۱+۱+۲+۲+۱+۲+۲	۱+۱+۲+۲+۱+۲+۲
ماترے	گیاراں ماترے	گیاراں ماترے
عروض	مفعول مفاعیل	مفاعیل فعولن
طبلے دی تھاپ	دھن دھان دھنا دھان	دھن دھان دھنا دھان

گیاراں اکھری تول: (فاعلن مفاعلن)

گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو

۲ + ۱ + ۲ + ۱ + ۲ + ۱ + ۲

ڈاکٹر بشیر عابد ہوراں ایس تول نوں دوگنا کر کے ورتیا اے

(فاعلن مفاعلن + فاعلن مفاعلن)

جس طرح گلاب دُکھ خار دا سہاردا

توں وی دِل سہار دُکھ پیار دے پیار دا

ونڈ (تقطیع)	جس طرح گلاب دُکھ	خار دا سہاردا
چھندابندی	گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو	گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو
عدد	۲+۱+۲+۱+۲+۱+۲	۲+۱+۲+۱+۲+۱+۲
ماترے	گیاراں ماترے	گیاراں ماترے
عروض	فاعلن مفاعلن	فاعلن مفاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن دھنا دھنا	دھن دھن دھنا دھنا

باراں اکھری تول: (مفعول فاعلاتن)

گرو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو

۲ + ۲ + ۱ + ۲ + ۱ + ۲ + ۲

اکرام مجید ہوراں نے ایس تول نوں دونا کر کے ورتیا اے:

ایہہ شہر گنج دا اے ایہدے تے واسیاں نوں

کنے چراں توں ایداں ای بے زبان ڈٹھا

ونڈ (تقطیع)	ایہہ شہر گنج دا اے	ایہدے تے واسیاں نوں
چھندابندی	گرو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو	گرو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو
عدد	۲+۲+۱+۲+۱+۲+۲	۲+۲+۱+۲+۱+۲+۲
ماترے	باراں ماترے	باراں ماترے
عروض	مفعول فاعلاتن	مفعول فاعلاتن
طبلے دی تھاپ	دھن دھان دھن دھنا دھن	دھن دھان دھن دھنا دھن

تیراں اکھری تول: (مستفعلن مفاعلن)

دولکھو اک لکھو اک گرو+اک لکھو اک گرو اک لکھو

۲ + ۲ + ۱ + ۲ + ۲ + ۱ + ۲ + ۲

اکرام مجید ہوراں نے ایس تیراں اکھری تول نوں دُگنا کر کے ورتوں وچ لیاندااے۔

اکرام ایس دور دا ایہو بڑا عذاب اے
جریاں نہ ایس دور وچ پیڑاں کسے پرائیاں

ونڈ (تقطیع)	اکرام ایس دوردا	ایہو بڑا عذاب اے
چھندابندی	گرو+گرو+لکھو+گرو+گرو+لکھو+گرو+لکھو	گرو+گرو+لکھو+گرو+گرو+لکھو+گرو+لکھو
عدد	۱+۲+۱+۲+۲+۱+۲+۲	۱+۲+۱+۲+۲+۱+۲+۲
ماترے	تیراں ماترے	تیراں ماترے
عروض	مستفعلن مفاعلن	مستفعلن مفاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن دھنا دھنن دھنن	دھن دھن دھنا دھنن دھنن

چوداں اکھری تول: (مستفعلن مستفعلن)

(گرو+گرو+لکھو+گرو+گرو+گرو+لکھو+گرو)

(۲ + ۱ + ۲ + ۲ + ۲ + ۱ + ۲ + ۲)

اکرام مجید ہوراں ایہہ تول ورتیا اے:

جے ہو سکے تے جوڑ دِل
ڈِنے سے جو توڑ دِل

وتڈ (تقطیع)	جے ہو سکے	تے جوڑ دل
چھندابندی	گرو+گرو+لگھو+گرو	گرو+گرو+لگھو+گرو
عدد	۲+۱+۲+۲	۲+۱+۲+۲
ماترے	ست ماترے	ست ماترے (کل چوداں ماترے)
عروض	مستفعلن	مستفعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھن دھنن	دھن دھن دھنن

پندراں اکھری تول: (فاعلن فاعلن فاعلن) (بحر متدارک مسدس سالم)

گرو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو

۲ + ۱ + ۲ + ۲ + ۱ + ۲ + ۲ + ۱ + ۲

بلھ کسے تے نہ ہاسے دن
مکھ کسے تے نہ لالی اَجے (اکرام مجید)

وتڈ (تقطیع)	بلھ کسے	تے نہ ہا	سے دِن
چھندابندی	گرو+لگھو+گرو	گرو+لگھو+گرو	گرو+لگھو+گرو
عدد	۲+۱+۲	۲+۱+۲	۲+۱+۲
ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے	پنج ماترے (کل پندراں ماترے)
عروض	فاعلن	فاعلن	فاعلن
طبلے دی تھاپ	دھن دھنن	دھن دھنن	دھن دھنن

سولاں اکھری تول: (مفعول مفاعلن فعولن) (ہزج مسدس اخرب محذوف)

(گرو+گرو+لگھو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو)

ساقی گجراتی ہوراں ایہہ سولاں اکھری تول ورتیا اے۔

دنیا دا عجیب حال تکیا

ہر پاسے وفا دا کال تکیا

ل تکیا	عجیب حا	دنیا د	ونڈ (تقطیع)
لگھو+گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو	گرو+گرو+لگھو	چھندا بندی
۲+۲+۱	۲+۱+۲+۱	۱+۲+۲	عدد
پنج ماترے (کل سولاں ماترے)	چھ ماترے	پنج ماترے	ماترے
فعولن	مفاعلن	مفعول	عروض
دھنن دھن	دھنن دھنن	دھن دھاں	طبلے دی تھاپ

ستاراں اکھری تول: (فاعلاتن مفاعلن فعلن) بحر خفیف مسدس سالم مجنون)

گرو+لگھو+گرو+گرو+لگھو+گرو+لگھو+گرو+گرو+گرو

۲ + ۱ + ۲ + ۲ + ۱ + ۲ + ۱ + ۲ + ۲ + ۲

اکرام مجید ہوراں ایس تول دی ورتوں کیتی اے:

بھال دی اے کے گواچے نوں

دا تھلاں نوں پھرول دی جاوے

چے نوں	کے گوا	بھال دی اے	ونڈ (تقطیع)
گرو+گرو	لگھو+گرو+لگھو+گرو	گرو+لگھو+گرو+گرو	چھندا بندی
۲+۲	۲+۱+۲+۱	۲+۲+۱+۲	عدد
چار ماترے (کل ستاراں ماترے)	چھ ماترے	ست ماترے	ماترے
فعلن	مفاعلن	فاعلاتن	عروض
دھن دھن	دھنن دھنن	دھن دھنا دھن	طبلے دی تھاپ

ساقی گجراتی ہوراں وی ایس تول نوں ورتیا اے:

کارے تیری نظر دے ویکھے نیں
زخم بجرے جگر دے ویکھے نیں

پنجابی شاعری دے ایہہ اوہ تول (اوزان) نیں جیہڑے پنجابی شاعری (چھندا بندی) وچ اودوں دے ورتے جا رہے نیں۔ جدوں دی پنجابی زبان (پنجابی شاعری) چل رہی اے۔

ایہہ سبھے (چھند) بحراں بڑیاں مترنم' رسیلیاں تے رواں دواں نیں تے ایہناں وچ نغمگی گٹ گٹ کے بھری ہوئی اے۔ پر کیڈے دُکھ والی گل اے پئی اردو والے ساڈیاں ایہناں نچدیاں ٹپدیاں تے اَت رسیلیاں بحراں نوں ہندی دے عروض (پنگل) دے کھاتے پائی جا رہے نیں جد کہ تواریخی طور تے ایہہ ثابت ہو چکیا اے پئی ہندی والیاں نے ایہہ شاعری داعلم (عروض) ساڈے کولوں' ساڈی چھندا بندی توں ای لیا تے ہندی وچ ایہدا ناں پنگل رکھ لیا تے ایہدی ہوند دے عجیب وغریب افسانے وی گھڑ لئے۔

بوہت بعد وچ کدھرے آ کے اردو والیاں نے وی ساڈے ایس پنجابی عروض (چھندا بندی) کولوں ڈھیر لابھ چکیا تے اجے تیک چکی جا رہے نیں تے ساڈے علم عروض (چھندا بندی) دا احسان مند ہون دی تھاویں اُلٹا سانوں تے ساڈی زبان نوں کوس رہے نیں۔ انج اوہ اک اجیہے تعصب نوں وی عام کر رہے نیں جیہڑا اک قوم دیاں جڑاں کھوکھلیاں کرن دے نال نال اوہناں نوں کھیروں کھیروں وی کر سکدا اے۔

ایہہ پنجابی زبان وچ اک اجیہی پہلی کتاب اے جیہدے وچ بڑے اختصار نال پر چلت پنجابی چھند (بحراں) اوہناں دی ونڈ' ترتیب تے ترکیب بناون دا وَل دسیا گیا اے۔ پر ایہہ اختصار وی اک طرحاں دے بھرویں ویروے تے ای ادھارت اے۔

پنجابی عروض (چھندا بندی) دا ایہہ اک اجیہا جائزہ اے جیہڑا عربی فارسی عروض دے تناظر وچ پیش کیتا گیا اے۔ تاں جے ایس ویلے دے پر چلت علم عروض دی

مدد نال پنجابی عروض (چھندا بندی) نوں سمجھن تے پرکھن وچ سوکھت ہووے تے مدد مل سکے۔ تسیں ایس مختصر جہے جائزے نوں پنجابی عروض (چھندا بندی) تے عربی فارسی عروض دا اک تقابلی جائزہ وی آکھ سکدے او۔

چھندا بندی دیاں اپنیاں چھنداں (بحراں) دی نہ کہ ساڈی پنجابی دی جدید شاعری وچ ورتوں ہو رہی اے سگوں ڈھیر صدیاں پہلے وی پنجابی دی کلاسیکل شاعری (لوک گیت) ڈھولے' ٹپے' ماہیے' بولیاں تے دوہڑے وغیرہ تے ساڈیاں منظوم لوک داستاناں تے قصے (جہاں وچ مذہبی تے دینی منظومات وی شامل نیں) وچ وی تہانوں ایہو چھندا بندی دیاں بحراں ای نظر آؤن گیاں۔

پنجابی دے اجے بوہت سارے چھند (بحراں) قلم دی گھسیٹ توں پرانہہ رہ گئیاں نیں۔ کیوں جے کتاب دے ضخیم ہو جاون دا دھڑکو پیدا ہو گیا سی تے پھیر دوجے لک توڑ مہنگائی دے درد وچ کوئی کتاب تے پھر اوہ وی پنجابی دی تے اوہ وی علم عروض (چھندا بندی) تے ادھارت؟ چھاپنا پہاڑ چوں دُدھ کڈھن والی گل اے۔

میں تے اوہو پر چلت چھند (بحراں) دا ویروا کیتا اے جہاں دی ورتوں نہ صرف پنجابی شاعری سگوں اردو شاعری وچ وی بڑے دھڑلے نال کیتی گئی اے تے کیتی جا رہی اے۔

میں ستاراں اکھری تول توں اگے تاں ای نہیں ودھیا۔ نہیں تے تول (اوزان) تاں اڑھتالیہ اکھراں تیک جاندے نیں تے باقی دے سبھے تول (اوزان) ایسے طرحاں چھنداں (بحراں) بدلن نال اوہناں دے (افاعیل) (ارکان) (گرو لگھو) تے ماترے وی بدل جاندے نیں تے خود بخود ودھدے چلے جاندے نیں۔ چھندا بندی دی ایہو چال اے تے عروض دا وی ایہوای حال اے۔ تسیں کوئی وی نواں چھند (بحر) گھڑ سکدے او۔ کوئی وی بحر بنان لئی کوئی وی افاعیل ارکان یا گرو لگھو دی ترتیب متھ سکدے او۔ شرط بس ایہہ وے پئی اوہ چھند (بحر) رواں تے رسیلی ہووے۔ پر میں اپنی ایس کتاب ''پنجابی دا اپنا عروض'' وچ کوئی نویں بحر بنان دا جتن نہیں کیتا۔ جنے چھند (جنیاں بحراں) وی پیش کیتیاں نیں اوہ سبھے نہ صرف پنجابی شاعری دیاں پر چلت بحراں

نیں سگوں اردو شاعری وچ وی ورتیاں گئیاں نیں تے ورتیاں جا رہیاں نیں تے دن بدن ایہناں بحراں نوں مانتا تے ناما حاصل ہو رہی اے۔

پنجابی عروض (چھندا بندی) دی ایہہ کتاب لکھ کے میں صدیاں دے کھلوتے ہوئے پانی وچ پہلا پتھر سٹیا اے۔ تاں جے کوئی ہل جُل ہووے۔ دوجا پتھر کون سٹدا اے؟ ایہدے بارے کوئی وِدوان ای ہنگارا ابھر سکدا اے۔

جس طرحاں کہ میں کتاب دے شروع (پہلے باب) وچ ای دسیا اے پئی اجے تیک پنجابی یا اردو وچ دیسی عروض (پنگل یا چھندا بندی) دی کوئی کتاب نہیں لکھی گئی تے جے کتے کسے نے لکھی وی اے تے اوہ اجے چھاپے بالکل نہیں چڑھی۔ جیہدے وچ چھندا بندی دی مبادیات توں لے کے اخیر توڑی چانن پایا گیا ہووے؟ سو ایس میری نکی جیہی تے ادنیٰ جیہی کوشش نوں ایتھوں دے مقامی عروض (چھندا بندی) دی مبادیات ای سمجھیا جاوے۔ کیوں جے ایس ادبی تے علمی مسئلے نوں سلجھاون تے نکھیڑن دے لئی بوہت وڈے ویروے دی لوڑ اے۔ جیہدے لئی اجیہیاں کئی کتاباں لکھن تے چھاپے چاڑھن تے ای گل بنے گی۔

ایہہ کتاب تاں اک چھندا بندی دا پہلا تعارف نامہ جیہا ای اے۔ جیہدے وچ پنجابی زبان تے ادب (شاعری) تے چھندا بندی دے کجھ وکھو وکھ پکھاں نوں تقابلی نقطہ نظر نال پیش کیتا گیا اے۔ جد کہ ایس وِشے تے بڑی سنجیدگی نال فکر کرن دی لوڑ اے۔

چھندا بندی دے وِشے تے میرا کتاب لکھن دا ہرگز ایہہ مقصد نہیں اے کہ عربی فارسی عروض دی ہیٹی (ہتک یا) یا تنقیص کیتی جاوے' میرا تاں مقصد بس اینا ای اے کہ جد ساڈے کول اپنی زبان' اپنی شاعری تے اوہدے مزاج دے مطابق اپنا علم عروض جو موجود اے اوہنوں کیوں چھڈیئے تے غیراں دے احسان مند کیوں ہوئیے؟

ع۔ جنھیں آپ کر کے کھاون والیاں نوں جا کے کسے دا کھان دی لوڑ کیہ اے

(بابائے پنجابی)

حوالے تے ماخذ

۱- قواعدالعروض' قدر بلگرامی' مقبول اکیڈمی' لاہور ۱۹۹۰ء

۲- فارسی عروض کی تنقیدی تحقیق و تالیف' ڈاکٹر پرویز خانلری (ترجمہ) بذل حق محمود' سنگ میل پبلی کیشنز' لوہر ۲۰۰۵ء

۳- شاعری اور اصلاح' حادی اعظم' الحمد پبلی کیشنز' پرانی انارکلی' لاہور ۲۰۰۴ء

۴- اردو غزل کا تکنیکی ہیئتی اور عروض سفر' ارشد محمود ناشاد (ڈاکٹر)' مجلس ترقی ادب' لاہور ۲۰۰۸ء

۵- اصلاحِ سخن کی روایت' سہیل عباس بلوچ (ڈاکٹر)' مجلس ترقی ادب' لاہور ۲۰۰۸ء

۶- اردو غزل کی تہذیبی و فکری بنیادیں' سعداللہ کلیم (ڈاکٹر) الوقار پبلی کیشنز' ۲۰۰۵ء

۷- غزل تے پنجابی غزل' عبدالحمید سرشار' بزم فقیر پاکستان' ٹاؤن شپ' لاہور ۲۰۰۰ء

۸- اردو شاعری میں مروجہ اوازان' ڈاکٹر جمال الدین جمال' ناشرین بیسمنٹ الکریم مارکیٹ' اردو بازار' لاہور ۱۹۹۸ء

۹- تفہیم العروض (عربی فارسی و پنجابی عروض) ڈاکٹر جمال الدین جمال' ناشرین الکریم مارکیٹ اردو بازار' لاہور ۲۰۰۲ء

۱۰- رباعیات انیس (مرتب) علی جواد زیدی' نئی دہلی ترقی اردو بیورو' ۱۹۸۵ء

۱۱- آب ورنگ' محمد افضل فقیر صوفی' قاضی پبلی کیشنز' ریگین روڈ' لاہور ۱۴۱۳ ھج

۱۲- بابائے پنجابی' سید اختر جعفری (ڈاکٹر)' عزیز پبلشرز اردو بازار' لاہور ۱۹۹۱ء

۱۳- پنجابی تاریخ و ادب' تنویر بخاری' نیو بک پیلس' اردو بازار' لاہور ۱۹۹۸ء

۱۴- رباعیات فقیر' ڈاکٹر فقیر محمد فقیر' تاج بک ڈپو اردو بازار' لاہور ۱۹۶۴ء

۱۵- خمکدۂ خیام' آغا شاعر دہلوی (مرتب) کتاب محل' صدر کراچی ۱۹۷۶ء

۱۶- اردو اور ہندی کے مشترک اوزان' سمیع اللہ اشرفی (ڈاکٹر) انجمن ترقیء اردو' پاکستان کراچی ۱۹۸۹ء

۱۷- اردو رباعی' فرمان فتح پوری (ڈاکٹر) مکتبہ عالیہ' ایبک روڈ' انارکلی لاہور' ۱۹۸۳ء

۱۸- آغوشِ حیرت، صوفی غلام نصیر الدین نصیر گولڑوی، کرماں والا پبلشرز، کراچی ۱۹۸۲ء
۱۹- مقالاتِ شیرانی، مظہر محمود شیرانی (ڈاکٹر) (جلد ہشتم) مجلس ترقی ادب، کلب روڈ لاہور ۱۹۸۵ء
۲۰- آہنگ اور عروض، کمال احمد صدیقی، ترقیء اردو بیورو، نئی دہلی (انڈیا) ۱۹۸۹ء
۲۱- بزرج، الفت تنویر بخاری، انسٹیٹیوٹ آف پنجابی لینگویج، امیر روڈ، بلال گنج، لاہور ۱۹۹۵ء
۲۲- بحر الفصاحت، نجم الغنی مولوی، مقبول اکیڈمی، لاہور ۱۹۸۸ء
۲۳- مراۃ الشعر، عبد الرحمٰن (مولوی)، جدید برقی پریس نئی دہلی (انڈیا) ۱۹۶۶ء
۲۴- سریلے بول، عظمت اللہ خاں، اعظم سٹیم پریس، حیدرآباد دکن (انڈیا) ۱۹۴۰ء
۲۵- اردو کا عروض، غضنفر علی امروہی (پروفیسر)، غضنفر اکیڈمی پاکستان، کراچی ۱۹۴۰ء
۲۶- سروشِ بلاغت، فیض الحسن ناصر، ناصر اکیڈمی، گجرات (پاکستان)، ۱۹۹۹ء
۲۷- تنقید شعر العجم، حافظ محمود شیرانی، انجمن ترقی اردو پاکستان، کراچی ۱۹۸۸ء
۲۸- پنجابی ادب دی کہانی، عبد الغفور قریشی، عزیز بکڈپو، اردو بازار، لاہور ۱۹۷۲ء
۲۹- پنجابی شاعراں دا تذکرہ، مولا بخش کشتہ، مکتبہ پنجدریا، ٹمپل روڈ، لاہور ۱۹۶۰ء
۳۰- فاعلات (علم عروض) محمد یعقوب آسی، دوست ایسوی ایشن الکریم مارکیٹ، لاہور ۱۹۹۳ء
۳۱- شعر العجم، مولینا شبلی نعمانی، مطبع معارف اعظم گڑھ (انڈیا) ۱۹۴۰ء
۳۲- امیر العروض، بزمی انصاری، شیخ غلام علی اینڈ سنز، لاہور ۱۹۳۹ء
۳۳- آبِ حیات، حافظ محمود شیرانی، مطبوعہ شیخ غلام علی اینڈ سنز، لاہور ۱۹۵۶ء
۳۴- بول تے تول، غلام یعقوب انور، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور ۱۹۸۱ء
۳۵- ماہیا (فن تے ہنر) تنویر بخاری، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور ۱۹۸۸ء

پنجابی شعری مجموعے

۱- ڈونگھے پینڈے، پیر فضل گجراتی، پیپلز پبلشنگ المنار مارکیٹ، انارکلی، لاہور ۱۹۶۰ء
۲- نکوراں، پیر فضل گجراتی، ادارہ اشاعت ادب گجرات (پاکستان) ۱۹۷۰ء
۳- سوہل ملوک کلیاں، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر (بابائے پنجابی) سنگ میل پبلی کیشنز، لاہور ۲۰۰۰ء
۴- نواں پندھ، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر (بابائے پنجابی)، شیخ محمد بشیر اینڈ سنز، لاہور ۲۰۰۰ء

۵- کوکاں' ڈاکٹر فقیر محمد فقیر (بابائے پنجابی)' مقبول اکیڈمی' سرکلر روڈ' لاہور ۲۰۰۰ء
۶- نویاں زمیناں' ڈاکٹر اکرام مجید' مسلم پنجابی' مجلس فیصل آباد ۱۹۹۰ء
۷- رکن من رکن من سوچاں' ساقی گجراتی' نعمان پبلشرز اتحاد کالونی' ملتان روڈ' لاہور ۱۹۹۳ء
۸- چھتر سولی' ڈاکٹر بشیر عابد' مصباح ادب اکیڈمی' پیپلز کالونی' گوجرانوالہ ۱۹۹۹ء
۹- ٹوں ٹوں دیوے جگدے' شفقت حسین شفقت (پروفیسر) مسلم پنجابی مجلس فیصل آباد' ۱۹۶۵ء
۱۰- چن دی کھاری' غلام یعقوب انور' بزمِ وفا' گوجرانوالہ ۱۹۷۵ء
۱۱- شیشہ' تنویر بخاری' پنجابی کلچرل سنٹر' کڑیال کلاں براہ شیخوپورہ' س-ن
۱۲- اکھیاں وچ اُتری شام (کلیات) غلام مصطفیٰ بسمل' ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت' انسٹیٹیوٹ آف پنجابی لینگوئج اینڈ کلچر' لاہور ۲۰۰۲ء
۱۳- سولاں ہر سرداری' امین خیال' رویل گروپ آف پبلی کیشنز' امیر روڈ' بلال گنج' لاہور ۱۹۹۳ء
۱۴- ایش ٹرے' تنویر بخاری' پنجابی کلچرل سنٹر' کڑیال کلاں براہ شیخوپورہ ۱۹۷۵ء
۱۵- ولیلاں' سیٹھ اسحاق' ادارہ پنجاب رنگ' رام گلی نمبر ا' لاہور ۱۹۷۸ء
۱۶- چُپ دا زہر' رؤف شیخ' ادارہ پنجاب رنگ' رام گلی نمبر ا' لاہور ۱۹۸۳ء
۱۷- سوچ دا سفر' یونس احقر (ڈاکٹر) اقدس پبلی کیشنز' چوک اردو بازار' لاہور ۱۹۷۹ء
۱۸- دُکھ ساگرنوں لائیاں ڈیکاں' بشیر باوا' ادارۂ پنجابی زبان تے ثقافت' امیر روڈ' لاہور ۱۹۹۷ء
۱۹- ہے سورج روپ ماہی دا' بشیر باوا' ادارۂ پنجابی زبان تے ثقافت' امیر روڈ' لاہور ۲۰۰۰ء
۲۰- سکھ دے شوہ وچ تارگئی اے' بشیر باوا' ادارۂ پنجابی زبان تے ثقافت' امیر روڈ' لاہور ۱۹۹۸ء
۲۱- میں سمندر نال لائیاں' بشیر باوا' ادارۂ پنجابی زبان تے ثقافت' امیر روڈ' لاہور ۱۹۹۹ء
۲۲- یاداں' ڈاکٹر رشید انور' آفتاب پبلی کیشنز' سلطان احمد روڈ' اچھرہ' لاہور ۱۹۷۴ء
۲۳- ہرے ہنیرے' ظفر اقبال' پاکستان بکس اینڈ لٹریری ساونڈز' لوئر مال' لاہور ۱۹۹۴ء
۲۴- مور مچلدیاں سوچاں' علی محمد ملوک' مجلس میاں محمد نیو فیشن ہاؤس E/۱۱۶' بوریوالہ ۱۹۸۴ء
۲۵- بلدا شہر' رؤف شیخ' ادارہ پنجاب رنگ' رام گلی نمبر ا' لاہور ۱۹۷۱ء
۲۶- بسنتی چولا' منیر عصری' رویل پبلی کیشنز' امیر روڈ' بلال گنج' لاہور ۱۹۹۲ء
۲۷- چُپ دا موسم' طفیل خلش' ادارہ پنجاب رنگ' رام گلی نمبر ا' لاہور

۲۸- ٹیساں' صابر نوید' پنجابی ادبی پور' شیخوپورہ' س-ن
۲۹- ست زمیناں ست اسمان' ہمایوں پرویز شاہد' پاکستان پنجابی ادبی پرھیا' گلشن راوی' لاہور ۱۹۸۹ء
۳۰- وہلے ہتھ نیاں' منظور وزیر آبادی' ادارہ پنجاب رنگ رام گلی' لاہور ۱۹۷۸ء
۳۱- توں وی چن اچھال کوئی' منظور وزیر آبادی' پنجابی ادبی سانجھ' لاہور ۱۹۸۵ء
۳۲- کرلاپ' سلطان کھاروی' ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت' امیر روڈ' بلال گنج' لاہور ۱۹۹۹ء
۳۳- سنتاپ' انجم سلیمی' ہم خیال پبلشرز' جناح کالونی' فیصل آباد ۱۹۹۶ء
۳۴- کستوری' امین راہی' پنجابی ادبی محاذ' فیصل آباد ۱۹۸۵ء
۳۵- گل پونجی (کلیات) بشیر منذر' بزم فقیر پاکستان' لاہور ۲۰۰۲ء
۳۶- منزلاں' ڈاکٹر رشید انور' آئینہ ادب چوک مینار' انار کلی' لاہور ۱۹۷۲ء
۳۷- ساہواں دی خوشبو' انور اُداس' ادارہ پنجابی لکھاریاں' جیا موسیٰ' شاہدرہ' لاہور ۱۹۸۴ء
۳۸- چن چیہاں دا' محمد جنید اکرم (پروفیسر) بزم فقیر پاکستان' ٹاؤن شپ' لاہور ۲۰۰۲ء
۳۹- سولاں اُتے پھل' صابر نوید' پنجابی ادبی پور' شیخوپورہ ۱۹۸۵ء
۴۰- کنڈیالے پینڈے' رمضان شاکر (پروفیسر) شعیب پبلی کیشنز' عقب مسجد گھوڑے شاہ' شاہدرہ لاہور ۱۹۸۹ء
۴۱- درداں دی خوشبو' ساغر بٹ' مقصود پبلشرز' چوک اردو بازار' لاہور ۲۰۰۱ء
۴۲- پنج محل پنجاں وچ چانن' شارب انصاری (پروفیسر) ویلفیئر فورم' اظہار سنز' لاہور ۱۹۸۷ء
۴۳- خوش مذاقیاں' ڈاکٹر صدیق حل' خالد بکڈپو ۴۰ اردو بازار' لاہور ۲۰۰۷ء
۴۴- چن سُفنے' دلشاد چن' ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت' امیر روڈ' لاہور ۱۹۹۹ء
۴۵- اوہلا' عبداللہ یاسین' پنجند اکیڈمی' لاہور ۱۹۸۹ء
۴۶- پچھان پنجابی غزلاں (غزلاں دی چون) مرتب اکرم باجوہ' خزینہ علم و ادب' اردو بازار' لاہور ۲۰۰۰ء
۴۷- تیجی اکھ دا سُفنا' بیرا جی' ادارہ پنجابی رنگ' رام گلی' لاہور ۱۹۸۷ء
۴۸- فکراں قدتوں وڈیاں نیں' آغا نثار' فضل حق اینڈ سنز (پرنٹرز اینڈ پبلشرز) لاہور ۱۹۹۲ء

۴۹- ٹوٹیاں، میاں ظفر مقبول (ڈاکٹر) سائیں مولا شاہ ویلفیئر سوسائٹی، کڑیال کلاں، براہ شیخوپورہ ۱۹۹۴ء

۵۰- ساویاں ونگاں، اخلاق عاطف، پنجابی ادبی محفل، سرگودھا ۱۹۹۴ء

۵۱- سولی ٹنگیا سورج، عباد نبیل شاد، ابراہیم اینڈ سنز، اندرون یکی گیٹ، لاہور ۱۹۹۲ء

۵۲- پورغزل دا، شارق نظامی، پنجابی کلچرل سنٹر، کڑیال کلاں براہ شیخوپورہ ۱۴۲۲ھج

۵۳- پنجابی غزل دے نوں رتن (پہلا پور) مرتبہ: امین طارق، ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت، امیر روڈ، لاہور ۱۹۹۹ء

۵۴- پنجابی غزل دے نوں رتن، (دوجا پور) مرتبہ: احسان اللہ طاہر، ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت، امیر روڈ، لاہور ۱۹۹۹ء

۵۵- پارے گھلی مٹی، زاہد نواز، مسعود کھدر پوش ٹرسٹ، دی مال، لاہور ۲۰۰۶ء

۵۶- دبجھلی، ابرار حامد، چار چاند پبلشرز، ٹاؤن شپ، لاہور ۲۰۰۷ء

۵۷- اپنے ساہ دا سیک، بشیر احمد بشیر، عمر پبلشرز، میاں مارکیٹ، اردو بازار، لاہور ۱۹۹۴ء

۵۸- چھلکے جام خیام دا، سلیم کاشر، عزیز پبلشرز، اردو بازار، لاہور ۱۹۹۷ء

۵۹- سرگی دا تارا، سلیم کاشر، عزیز پبلشرز، اردو بازار، لاہور ۱۹۸۸ء

۶۰- جمال تیرا ربی جمال تیرا، عبدالباسط باسط، بزم فقیر پاکستان، ٹاؤن شپ، لاہور ۲۰۰۲ء

۶۱- کُل کلام، منیر نیازی (کلیات) فضل حق اینڈ سنز، پرنٹرز اینڈ پبلشرز لمٹیڈ، لاہور ۱۹۹۲ء

۶۲- چیچ تاریاں دا، ڈاکٹر وزیر آغا، پنجابی پبلی کیشنز، فیروز پور روڈ، اچھرہ، لاہور ۲۰۰۰ء

۶۳- شیشے وچ تریڑ، غلام فرید شوکت، مسعود کھدر پوش ٹرسٹ، دی مال، لاہور ۲۰۰۴ء

۶۴- ڈونگھے سوتے، غلام فرید شوکت، ساہیوال پرنٹنگ پریس پاشا سٹریٹ، ساہیوال ۱۹۹۶ء

۶۵- سورج چن گواچے نیں، رمضان شاکر (پروفیسر) شعیب پبلی کیشنز، شاہدرہ ٹاؤن، لاہور ۲۰۰۶ء

۶۶- خزاں دی چادر، خاور راجہ، فروغ ادب اکیڈمی، ۱۰۸ بی سیٹلائٹ ٹاؤن، گوجرانوالہ ۱۹۰۰ء

۶۷- پنجابی غزل (مرتبین) غلام مصطفیٰ بسمل، محمد اکرم سعید، اکادمی پنجاب، رضیہ مشین رائل پارک، لاہور ۱۹۸۳ء

۶۸- باراں برج پنجاب دے' مرتبہ: غلام مصطفیٰ بسمل' ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت' امیر روڈ' لاہور۲۰۰۲ء

۶۹- ولدیاں پیڑاں' سید اختر حسین اختر (ڈاکٹر) مکتبہ "لہراں" لاہور۱۹۷۱ء

۷۰- مٹی نال پریت' سلطان کھاروی' بھلیکھا پبلشرز' پیلس مارکیٹ بیڈن روڈ' لاہور۲۰۰۱ء

۷۱- اجے نہیں توڑی آس' غفور شاہد' رانا انٹرپرائزز' اردو بازار' لاہور۱۹۹۲ء

۷۲- گوک ٹکارے' شارق نظامی' پنجابی کلچرل سنٹر' کڑیال کلاں' براہ شیخوپورہ۲۰۰۳ء

۷۳- رباعیات تاثیر' صدیق تاثیر' ناشر بزم فقیر پاکستان' ٹاؤن شپ' لاہور۲۰۰۷ء

۷۴- سردل' عبدالکریم قدسی' ادارہ پنجابی زبان تے ثقافت' امیر روڈ' بلال گنج' لاہور۲۰۰۲ء